

Розглянуто актуальні питання функціонування і розвитку мови в сучасному суспільстві, досліджено комунікативно-прагматичні особливості лексики і граматики, мовні засоби реалізації основних принципів мовленнєвого спілкування, висвітлено проблемні питання перекладознавства.

Для викладачів, наукових співробітників, аспірантів та студентів.

Present edition contains a number of articles, which span actual problem of philology and language analysis within communicative-pragmatic paradigm, namely communicative and organizing functions of lexis and grammar, selection of language unit's in relevance to major principles of communication, major problems of translation studies.

For teachers, researches, post graduate students and students.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	О.І. Чередниченко, д-р філол. наук, проф.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	А.Д. Белова, д-р філол. наук, проф.; В.Б. Бурбело, д-р філол. наук, проф.; Н.Ю. Жлуктенко, канд. філол. наук, проф.; В.І. Карaban, д-р філол. наук, проф.; Н.М. Корбозерова, д-р філол. наук, проф.; Л.І. Сахарчук, д-р філол. наук, проф.; О.М. Старикова, д-р філол. наук, проф.; Л.В. Клименко, канд. філол. наук (відп. секр.).
Адреса редколегії	01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, факультет іноземної філології, ☎ (38044) 221 02 02
Затверджено	Вченою радою Інституту філології 31.10.05 (протокол № 2)
Атестовано	Вищою атестаційною комісією України. Постанова Президії ВАК України № 1-05/6 від 12.06.02
Зареєстровано	Міністерством інформації України. Свідоцтво про Державну реєстрацію КІ № 251 від 31.10.97
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	01601, Київ-601, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43 ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

ЗМІСТ

Чередниченко О. Мовні контакти у сучасному світі	4
--	---

РОМАНО-ГЕРМАНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО

Гетьман З. Тексти з іконічним компонентом як результат креолізації комунікації	6
Петренко О., Петренко Д. Норма німецької літературної вимови та основні етапи її кодифікації	8
Вронська О. Грамадикалізація дієслів руху у сучасній португальській мові	11

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Максименко О. Прециозність у мові та перекладі	14
Саєнко С. Хартія мов Ради Європи та концептуальні проблеми її перекладу	16
Некряч Т. "Асиметрія" при перекладі фатичних реплік вітання у творах для театру (на матеріалі автоперекладів п'єс О. Вайлда, Б. Шоу та А. Крісті)	20
Верба Г. Категорія безособовості в іспанській та українській мовах	23
Трищенко І. Оказіональні утворення в художньому тексті та особливості їх перекладу	27
Богданова О. Енантіосемія в лінгвістиці та перекладознавстві	29
Коломієць Л. Два Леоніди Гребінки: до питання про автентичний переклад і редакторську правку (на матеріалі перекладу "Гамлета" В. Шекспіра)	31
Фокін С. Контрастивно-перекладознавчий аналіз іспанських та українських підрядних означальних речень	35
Забула І. Синонімія релігійної лексики: українсько-французькі паралелі	39

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ ТА ПЕРЕКЛАДУ

Черноватий Л. Типологія термінів як інструмент для визначення змісту навчання майбутніх перекладачів	41
Бортничук О., Пастушенко Л. Міжкультурні компоненти у вивченні англійської мови	45
Коваленко Л., Шевченко Н. Роль та місце курсу "Лінгвоукраїнознавство" в підготовці фахівців з іноземних мов	46
Волошинова Л. Розвиток навичок сприймання й аналізу екранного повідомлення як складова фахової мовної підготовки майбутніх фахівців сфери міжнародних відносин	48
Грищенко М. Естетичне виховання майбутніх фахівців сфери міжнародних відносин за допомогою стратегій засвоєння іноземної мови	51

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Жлуктенко Н. З архіву Юрія Жлуктенка	54
--	----

CONTENTS

Cherednychenko O. Language contacts in the modern world.....	4
--	---

ROMANCE AND GERMANIC LINGUISTICS

Getman Z. Texts with an iconic component as a result of pictorialization of communication	6
Petrenko O., Petrenko D. The norm of german literary enunciation and the main phases of its codification	8
Wronska O. Grammaticalization of the verbs of movement in the modern portuguese language.....	11

TRANSLATION STUDIES

Maksymenko O. Preciosity in language and translation.....	14
Sayenko S. The Charter for languages of the Council of Europe and conceptual problems of its translation.....	16
Nekryach T. "Asymmetry" in translating phatic tokens of greeting in drama (on the material of autotranslations of O. Wilde's, B. Shaw's and A. Christie's plays).....	20
Verba G. Impersonal sentences in Spanish and Ukrainian.....	23
Tryshchenko I. Nonce forms in literary text and peculiarities of their translation	27
Kolomiyets L. Two Ukrainian translators under one name "Leonid Hrebinka": to the question of authentic translation and editorial correcting (variants of Shakespeare's "Hamlet" ascribed to one and the same translator).....	29
Fokin S. Contrastive and traductological analysis of attributive clauses in Spanish and Ukrainian	31
Zabula I. Synonymy of religious vocabulary: Ukrainian and French parallels	35
Bogdanova O. Enantiosemey as a linguistic and translation problem	39

METHODOLOGY OF FOREIGN LANGUAGES AND TRANSLATION TEACHING

Chernovaty L. Terminological typology as an instrument to define the subject-matter in training university students majoring in translation/interpreting.....	41
Bortnychuk O., Pastushenko L. Intercultural aspects of foreign languages teaching.....	45
Kovalenko L., Shevchenko N. Role and place of British and American area studies in training specialists in foreign languages	46
Voloshynova L. Screen message perception and analysis skills development as a part of a special foreign languages studying by the future specialists of international relations.....	48
Gryshchenko M. Gaining aesthetic education by students of international relations through mastering foreign language learning strategies.....	51

PAGES OF HISTORY

Zhluhtenko N. Out of private archives of Yuriy Zhluhtenko	54
---	----

МОВНІ КОНТАКТИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

*Розглянуто основні тенденції розвитку мовних контактів у добу глобалізації.
Analyzed are the main trends in language contacts development under globalization.*

Присвячується світлій пам'яті професора Юрія Жлуктенка (1915–1990)

Сучасні комунікаційні процеси подають безліч прикладів мовних і культурних контактів. Навіть за одномовної комунікації, скажімо англо-, франко- чи україномовної, часто подибуємо прояви міжмовної та міжкультурної взаємодії, коли комуніканти-білінгви свідомо або підсвідомо вживають елементи відомих їм мов в іншомовному оточенні. Такі явища, пов'язані з особливостями мовленнєвої поведінки білінгвів, спостерігаються у вимові, граматичній побудові дискурсу та його лексичному наповненні.

Не потребує доведення той факт, що мовні контакти є надзвичайно важливим зовнішнім чинником розвитку людських мов, дія якого розпочалася на зорі людської цивілізації і не припиняється упродовж усієї історії. Чимало лінгвістичних праць, серед яких монографії І. Вайнрайха [8], Е. Хаугена [7], Ю. Жлуктенка [2, 3], Є. Семчинського [5], було присвячено вивченню природи мовних контактів та їхньої ролі в історії мов і культур. Як наслідок, розроблено типологію мовних контактів, які бувають постійними і тимчасовими, внутрішніми (у межах одного національно-державного утворення) і зовнішніми (між сусідніми національними спільнотами на суміжних територіях), природними (при безпосередньому спілкуванні носіїв різних мов, часто двомовців) і штучними (в умовах вивчення тієї чи іншої чужої мови у школі або аналогічній установі), прямими (за умов масової двомовності) і непрямими (наприклад, при перекладі). Учені дійшли висновку, що мовний контакт завжди виникає на ґрунті культурних контактів представників різних етносів, які можуть мати як вимушений, так і добровільний характер. Вимушеними мовнокультурні контакти стають тоді, коли вони встановлюються внаслідок колоніальних завоювань, тимчасової військової окупації, силового нав'язування колоніальної мови і культури. Таких випадків історія знає чимало (романізація Галії, арабізація Іспанії, францизація Англії, русифікація України тощо).

На відміну від вимушеної, добровільна орієнтація на контакт з іншою мовою і культурою зумовлена їхньою вагою, міжнародним престижем та внеском у світову цивілізацію. Серед інших чинників – добровільна міграція населення, потреба в інтеграції іммігрантів у нові мовнокультурні спільноти.

Відомо, що контакти першого типу нерідко призводили до перемоги колоніальних мов і культур над автохтонними, до виникнення явищ мовного субстрату (романізація етрусків та кельтів у Європі, арабізація єгиптян та берберів у Північній Африці, русифікація угрофінських та тюркських народів на території Росії). Явища колективного та індивідуального мовного субстрату достатньо описані в науковій літературі. Якщо у ранній історії людства переважають випадки колективного мовного субстрату, пов'язані зі зміною мови цілих спільнот, то у сучасну добу вони стають дедалі рідкіснішими, і це пояснюється усвідомленням власної ідентичності, основним чинником якої виступає мова, та боротьбою за її збереження. Пригадаймо тут постколоніальну мовну ситуацію у кількох країнах Європи, де панували мови колишніх метрополій: турецька у Болгарії, німецька у Чехії, данська у Норвегії, шведська у Фінляндії. Після

звільнення від колонізації болгарська, чеська, норвезька та фінська мови не тільки відродилися, а й набули функціональної повноцінності, ставши державними мовами у своїх країнах.

Навіть у країнах, де автохтонні мови не мають максимального набору функцій і не є державними, не спостерігається колективної відмови від користування ними у певних сферах спілкування, передусім розмовного (сімейно-побутова сфера, традиційна релігія тощо). Подібну ситуацію виявляємо у багатьох країнах Африки, де автохтонні мови (волоф, бамбара, кіконго, лінгала, малінке, фула, еве тощо) продовжують уживатися в усному спілкуванні, а подекуди й у початковій освіті поряд з місцевими варіантами колишніх колоніальних мов, які виконують функції засобів офіційного спілкування.

У ситуації офіційної одномовності але фактичної дво-/багатомовності цілком можливі випадки індивідуального мовного субстрату, коли двомовець свідомо відмовляється від уживання першої (рідної) мови на користь другої (державної). У цьому разі, за У. Вайнрайхом, відбувається зміна мови внаслідок переходу від первинної до вторинної одномовності. Проте, як вважав Ю. Жлуктенко, такий перехід не є неминучим, і двомовність певного індивіда може зберігатися протягом тривалого періоду, навіть за несприятливих для його першої мови обставин існування.

Тут можна послатися на приклад існування української мови у США, Канаді та Радянській Україні. Відомо, що в жодному з трьох випадків українська мова не мала умов для повноцінного функціонування та розвитку, не будучи державною навіть на своїй Батьківщині та перебуваючи під постійним тиском міжнародних мов – англійської та російської, престиж яких усіляко підтримувався відповідними державами. При цьому абсолютна більшість україномовних як у діаспорі, так і на Батьківщині не відмовилася від рідної мови і продовжувала користуватися нею бодай у кількох сферах спілкування (сім'я, релігія, традиційна культура, частково освіта). Мені довелося бувати у США та Канаді і на власні очі переконатися, як діти етнічних українців вивчають рідну мову і літературу у недільних школах, починаючи шкільний день з виконання українського гімну та молитви за Україну. Якби цей досвід запровадити в незалежній Україні, то, напевно, було б значно менше проблем з національною самоідентифікацією українців.

Іншим важливим питанням мовного контактування є характер і ступінь двомовності. За характером вона може бути активною і пасивною, горизонтальною і вертикальною, індивідуальною і колективною, а за ступенем – початковою (ініціальною), середньою (медіальною) та впорядкованою (координативною). Варто зазначити, що свого часу академік Л.В. Щербак [6] розрізняв лише дві стадії двомовності – чисту і мішану, не визнаючи проміжних типів на шкалі між ними. Очевидно, що між крайніми полюсами все ж існують проміжні типи, при цьому чиста, або впорядкована, двомовність на практиці досягається досить рідко, а мішана може бути початковою стадією для переходу до вищих типів білінгвізму.

Типовим прикладом мішаної двомовності є українсько-російський суржик, у якому не розмежовуються

елементи двох мовних систем, особливо на фонетичному та лексичному рівнях. Можна погодитися з думкою деяких філологів про те, що суржик як початковий тип активної двомовності індивіда, який хоче практично оволодіти другою мовою, зокрема українською, заслуговує на виправдання. Однак не можна допустити, щоб суржик став домінуючим типом мовлення і широко вживався на рівні гарантів норми мови (учителів, держслужбовців, журналістів), бо у цьому випадку під загрозою опиняється саме існування мови. Суржикізація усного мовлення може призвести до формування нової писемної традиції, за якої тип мішаної двомовності починає домінувати в літературних текстах, і суржик поступово набуває рис особливої форми літературної мови. Таку ситуацію спостерігаємо в деяких колишніх колоніях, розташованих на островах (Гаїті, Маврикій, Сейшели), де утворилися нові літературні мови (т. зв. креольські мови) на базі змішування колишніх колоніальних мов (англійської, французької) та місцевих автохтонних говірок. Креолізація відбулася внаслідок нативізації піджинів (= суржиків), тобто перетворення цих мовних гібридів на першу рідну мову мовців.

Темі креольських мов присвячено значну наукову літературу, огляд якої не входить до завдань нашої статті. Варто лише зазначити, що від піджинізації/суржикізації потерпають обидві контактуючі мови, норми яких розхитуються і поволі втрачають охоронну функцію. До того ж це не залежить від статусу мови "широковживана (= міжнародна мова) – меншуживана національна мова". Приклади англійської і французької мов, які стали основою креольських мов в острівних ареалах, доводять це, адже нові мови практично витіснили їх з усного розмовного спілкування і почасти зі сфери писемності. Креольськими мовами користуються місцеві літератори, на них виходить друкована та електронна преса. У деяких країнах (Гаїті, Сейшели) вони отримали офіційний статус і успішно конкурують із французькою та англійською, за якими залишається закріпленою сфера міжнародних відносин.

В Україні мовна ситуація дещо нагадує описану вище. Неповне, фрагментарне володіння літературними стандартами української та російської мов, які перебувають у постійному контакті через масову двомовність її населення, має наслідком змішування двох мов як у усному, так і писемному мовленні, де твориться специфічна мовна система – суржик. Він поширюється навіть серед освічених людей, що є небезпечним проявом креолізації. Важко, наприклад, вважати російськими такі звороти, як *поддать критике, обговорить вопрос, в будь-якой ситуації*, які бачимо і чуємо в російськомовних ЗМІ столиці. Так само неукраїнськими виглядають висловлення українських радіо- і тележурналістів, як-от: *Обговоримо цю ситуацію більш докладніше!, Що виторяють ці гімнасти!, Не вспів закинути м'яч до кільця, Білети будуть влаштовані для всіх слоів населення* [1].

З іншого боку, українська ситуація дає привід говорити про формування іще одного мовного гібриду українсько-англійського. Його безпосередньою причиною є українсько-англійська двомовність багатьох освічених людей, які свідомо віддають перевагу ресурсам першої глобальної мови при вираженні як нових, так і старих концептів. Слід зазначити, що це явище не є суто українським, бо спостерігається і в інших країнах світу, де вплив англійської мови, й особливо її американського варіанту, є досить відчутним. Глобалізація інформаційного простору робить цей вплив істотним чинником мовної ситуації в Європі, Азії, Африці та Латинській Америці. Кількість англіцизмів/американизмів в інших мовах світу постійно зростає, причому далеко не завжди за рахунок потрібних запозичень у сферах діяльності, які

визначають прогрес людської цивілізації (наука, економіка, політика, культура).

Міжнародний престиж англійської мови робить її своєрідним законодавцем мод у виборі засобів номінації нових концептів. Це особливо помітно у галузі інформатики, де домінує англійська термінологія (пор. *комп'ютер, файл, сервер, принтер, факс-модем, сканер, Інтернет*). Присутність англіцизмів у багатьох мовах робить їх інтернаціоналізмами, що у свою чергу веде до інтернаціоналізації певних фрагментів національних мовних і концептуальних картин світу. Далеко не у всіх мовах-сприймачах робляться спроби перекладати англіцизми власними словами.

Якщо, наприклад, порівняти українську та французьку мови, то перша схильна споживати англіцизми у готовому вигляді, тоді як друга намагається все ж таки їх перекладати. Немає нічого поганого у тому, що внаслідок мовних контактів запозичуються необхідні слова на позначення нових понять або речей, якщо у мові-сприймачі вони раніше не фіксувалися і вже стали елементами інтернаціональної термінології. Жодна мова не може обійтися без запозичень, які певною мірою вирішують проблему дефіциту номінативних ресурсів.

Однак розвинута мова, словник якої складається із 100–150 тис. слів, не може дозволити собі, щоб усі інновації в ній подавалися виключно засобами іншомовного походження. Якби це сталося, було б поставлено під питання сам розвиток мови. Ось чому акту прямого запозичення має передувати пошук власних засобів вираження, у тому числі шляхом калькування іншомовних одиниць, створення неологізмів на власній словотвірній базі. Звісно, це вимагає певних зусиль, передусім психологічного плану. Вони полягають у тому, аби не розглядати мову-джерело як вищу на шкалі цінностей по відношенню до мови-сприймача, тобто не керуватися принципом вертикальної двомовності. За рівності психологічних оцінок контактуючих мов (горизонтальна двомовність) з'являється можливість пошуку рівноцінної заміни для іншомовного елемента.

Практика застосування англіцизмів/американизмів в українському мовленні засвідчує про переважання вертикальної двомовності над горизонтальною. Меншовартісний підхід до власної мови дається взнаки у науково-технічному та медійному дискурсах, де надмірне вживання англійських елементів створює ефект відчуження і веде до порушення внутрітекстових (котекстуальних) і позатекстових (контекстуальних) зв'язків. Відсутність масової українсько-англійської двомовності, неусталеність контекстуальних зв'язків мовних запозичень спричиняють розрив у фоновому знанні двомовця, який вживає англіцизми, й одномовця, який змушений сприймати їх в українському контексті, не розуміючи наприклад, що таке *месидж, ноу-хау, перформанс, римейк, спічрайтер, букмекер, іміджмейкер, ньюзмейкер* і т. п. Потрібен час для того, щоб вирівняти мовні і позамовні пресупозиції двох комунікантів, без чого їхнє спілкування не буде успішним, оскільки одержувач за таких умов зосереджується на формі, а не на змісті повідомлення. Вочевидь, простіше уникати масового застосування екзотичних іноземних слів там, де без них цілковито можна обійтися (пор. *месидж* = знакове повідомлення, *перформанс* = дійство, *римейк* = переробка, *ноу-хау* = технологія, *спічрайтер* = секретар, референт), а там, де їхнє уживання є необхідним, подавати пояснення засобами власної мови.

Проблема українсько-англійських мовних контактів виявилася дуже актуальною сорок років потому, як її вперше у вітчизняному мовознавстві поставив і розробив проф. Ю. Жлуктенко у своїй докторській дисертації

та монографії "Українсько-англійські міжмовні відносини" (1964), і хоча ця тема розроблялася на матеріалі української мови в США і Канаді, важко переоцінити передбачення ученого стосовно можливих інтерференційних явищ в умовах тиску англійської мови на українську [4]. Фактично описані ним типи інтерференції проявляються сьогодні і в мові материкової України. Це стосується, передусім, прямих лексичних запозичень, калькування слів і зворотів, контекстуальних субституцій, гібридних новотворів тощо. Висновки Ю. Жлуктенка можна і треба використати для попередження небажаної інтерференції англійської мови у контексті поширення українсько-англійської двомовності. Адже ситуація в Україні є сприятливішою у цьому плані порівняно із ситуацією у діаспорі, де українська мова не має державного статусу і де фактично відсутній нормотворець. Праці Ю. Жлуктенка націлюють на збереження природи

української мови, недопущення її засмічення непотрібними іншомовними елементами, а для досягнення цієї мети треба підвищити роль нормотворця та вимоги до гарантів додержання літературних норм – учителів, держслужбовців, журналістів. Від якості їхнього мовлення значною мірою залежатиме престиж рідної мови і культури.

1. *Вокальчук Є.* Актуальні проблеми культури усного мовлення спортивних тележурналістів. // *Українознавство.* – 2005. – № 4.
2. *Жлуктенко Ю.О.* Мовні контакти. – К., 1966.
3. *Жлуктенко Ю.А.* Лингвистические аспекты двуязычия. – К., 1974.
4. *Жлуктенко Ю.О.* Українсько-англійські міжмовні відносини. – К., 1964.
5. *Семчинський С.В.* Семантична інтерференція мов. – К., 1974.
6. *Щерба Л.В.* О понятии смешения языков. – Л., 1958. – Т. 1.
7. *Haugen E.* Bilingualism in the Americas. – N.-Y., 1956.
8. *Weinreich U.* Languages in Contact. – N.-Y., 1953 (Рос. переклад і коментар Ю.О. Жлуктенка: *Вайнрайх У.* Языковые контакты. – К., 1979).

Надійшла до редколегії 10.02.05

РОМАНО-ГЕРМАНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО

З. Гетьман, д-р філол. наук

ТЕКСТИ З ІКОНІЧНИМ КОМПОНЕНТОМ ЯК РЕЗУЛЬТАТ КРЕОЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАЦІЇ

Досліджено креолізовані тексти з іконічним компонентом з огляду на екстратекстуальні фактори, які передбачають їх жанрово-стилістичну класифікацію. Запропоновано класифікацію креолізованих текстів, яка спирається на такі їх ознаки: інформаційні, функціональні, комунікативні, структурно-семіотичні.

The article deals with the texts comprising two systems of signs, the verbal and the non-verbal ones. Such texts come as a result of pictorialisation of modern communication. A pictorialised text that contains an iconic component is widely spread in various fields of practical linguistic activities of an individual whose characteristic features coincide with the basic features of the text. It is the structure semiotic element that is relevant for the pictorialised text containing an iconic component.

Крім словесних (вербальних) знаків у різних сферах життя сучасного мовного соціуму, значну роль відіграють невербальні знакові системи. Починаючи із зародження письма в історії людства, невербальним знакам відводиться не остання роль у передачі інформації. Відомий постулат семіотики: будь-яке повідомлення може бути представлене послідовністю інших знаків, невербальних. Якщо мова трактується як певний клас знакових систем і є формою відбиття дійсності та самого носія мови, система, якій притаманні дві основні функції – епістемічна і когнітивна, то інші знакові системи як провідники інформації також мають реалізовувати ці дві функції. Однак при цьому базисним компонентом комунікації залишається вербальна, дискретною одиницею якої є слово. Мовна знакова система пов'язана з мисленням безпосередньо. Невербальні знакові системи, чи то візуальні (наприклад, системно упорядковані серії малюнків), чи то дотикові (система Брайля), чи то рухові (спілкування за допомогою прапорів серед моряків) і тому подібні, опосередковані мовою і є вторинними по відношенню до неї. Комунікативна ситуація визначає обов'язковість або факультативність використання тієї чи іншої невербальної знакової системи. У разі самостійного, однак, опосередкованого мовою, функціонування невербальної знакової системи йдеться про її обов'язковість, спричинену відсутністю певного компонента у структурі комунікативної ситуації. Наприклад, якщо вилучити із комунікативної ситуації звуковий (безпосередній) або письмовий (опосередкований) канал передачі інформації, то рухова невербальна система знаків "компенсує" вербальну систему знаків, але є вторинною по відношенню до останньої. Отже, невербальна знакова система бере участь у мовленнєвій комунікації як її обов'язковий конституент. Факультативність невербальної знакової системи визначається одночасним застосуванням вербальної знакової системи і тієї чи іншої невербальної. Ці системи відрізняються дискретни-

ми одиницями. Відомо, що дискретною одиницею вербальної знакової системи є слово (морфема), за допомогою якої утворюються словосполучення, речення, текст. Дискретна одиниця невербальної знакової системи визначається каналом її сприйняття комунікантом – мовною особистістю. Як правило, у разі використання невербальної знакової системи як обов'язкового конституента комунікації задіяна одна із форм сприйняття дійсності комунікантом, його психолінгвістичною характеристикою або текстовим простором комунікації.

Не підлягає сумніву теза про те, що зорове сприйняття оточуючого середовища превалює над усіма іншими. Це означає, що візуальна комунікація спрямована на отримання і передачу інформації та формування певної системи знань про фрагменти дійсності та дійсність у цілому.

У ході наших міркувань стає очевидним, що вербальна комунікація не існує ізольовано, а має тенденцію до залучення інших знакових систем, серед яких провідне місце посідає візуальна комунікація, яка унаочнює інформацію, що передається. Якщо текстовий простір вербальної та невербальної знакових систем є єдиним, йдеться про так звану креолізовану комунікацію. Якщо взяти за основу тезу, що комуніканти спілкуються текстами, то креолізована комунікація здійснюється за допомогою текстів, які утворюються як паралельна послідовність знаків, що належать різним знаковим системам, одна з яких є вербальною. Такі тексти отримали назву креолізованих [3].

Як уже зазначалося, хоча іконічний текст і може існувати самостійно, його самостійність відносна, він опосередкований вербальним текстом, що підтверджує постулат про зв'язок мови і мислення, тому вербальний та іконічний тексти, як правило, поєднуються в одному текстовому просторі та утворюють креолізований текст. І це зрозуміло: у процесі мовленнєвої (текстової) комунікації адресант включає у комунікативну ситуацію всі можливі засоби для досягнення максимального впливу на адресата. Ця теза впливає з концепції М. Бахтіна про діалог

гнічність мовленнєвого спілкування [1, с. 92–93]. За М. Бахтіним, текст виступає як засіб комунікації двох свідомостей: адресанта й адресата. Будь-яке спілкування передбачає інтерсуб'єктивну комунікацію: мовленнєва комунікація взагалі пов'язана з принципом діалогічності мовлення [2, с. 149]. М. Бахтін розглядає реальну даність мовних явищ як вісь, навколо якої ґрунтуються проблеми мовленнєвої взаємодії, сприйняття інформації, розуміння, значення тощо. На основі концепції діалогічності спілкування та мислення ми виділяємо загально текстову категорію діалогічності, представлену у будь-якій сталій мовленнєвій схемі, якою є вербальний текст. Носієм загально текстової категорії діалогічності є діалогічна структура, яка може вплітатися в його семантико-прагматичну структуру і бути при цьому імпліцитною або бути експліцитно представлену у діалогічному тексті, у його жанрово-композиційній схемі. Діалогічність іконічного тексту реалізується лише засобами вербального тексту.

Ураховуючи політичні, соціальні, наукові, художні чинники розвитку сучасного мовного соціуму, слід зазначити широке застосування креолізованих текстів з іконічним компонентом у повсякденному житті, тобто йдеться про різні сфери застосування цих текстів. Для визначення стилістичної приналежності креолізованого тексту слід спиратися на функціональні стилі мовлення з огляду на жанри спілкування. При цьому креолізований текст з іконічним компонентом має бути інформативним (передавати фактуальну інформацію), комунікативним (спрямовувати інформацію у парі адресант – адресат з певною метою), функціональним (співвідноситься з позатекстовими підсистемами мови), структурно-семіотичним (будуватися з огляду на особливості знакових систем, задіяних у текстотворенні). Тим самим креолізований текст за даними характеристиками відрізняється від традиційного, основу якого складає мовна знакова система, лише структурно-семіотичною ознакою.

Креолізовані тексти з іконічним компонентом можуть бути лише письмовими за формою представлення через наявність у їхній структурі іконічних елементів. Їх усна форма можлива лише як усна інтерпретація у сфері побутового (наприклад, тлумачення креолізованого тексту інструкції до користування якимось приладом), спеціального (наприклад, у дидактиці) та естетичного спілкування (наприклад, коментар ілюстрацій до казки, оповідання тощо).

У ході наших міркувань вважаємо за доцільне розглянути креолізовані тексти з іконічним компонентом з огляду на екстратекстуальні фактори, які передбачають їх жанрово-стилістичну класифікацію.

Відповідно до призначення і текстових параметрів креолізованих текстів при класифікації останніх слід брати до уваги рівень зв'язності вербального та іконічного компонентів: змістовий, змістово-композиційний, змістово-мовленнєвий. Зазначені рівні створюють відповідні підсистеми креолізованого тексту: суто змістова підсистема корелює з видами інформації, а саме фактологічною, концептуальною, гіпотетичною, методичною, естетичною, інструктивною; змістово-композиційна підсистема корелює з видом зображувального ряду для передачі вищезазначених видів інформації; змістово-мовленнєва підсистема корелює з мовними і мовленнєвими одиницями через прагматичну настанову конкретного різновиду креолізованого тексту. Отже, текстові параметри креолізованого тексту і його підсистеми визначаються комунікативним завданням і функціональним призначенням креолізованого тексту в цілому.

Серед креолізованих текстів з іконічним компонентом слід виділити:

Власне іконічні тексти, у яких зображувальний ряд, об'єднаний одним суб'єктом або об'єктом дії, репрезен-

тує послідовність дій, спрямованих на досягнення певної мети з боку суб'єкта дії. У цьому типі текстів іконічний компонент є обов'язковим, вербальний – факультативним, хоча ця факультативність відносна: як вже зазначалося, будь-який креолізований текст опосередкований мовною системою знаків, що і дозволяє відносити власне іконічні тексти до креолізованих. Жанрова приналежність зазначеного типу тексту визначається сферою їх застосування: дозвілля – комікси, побут – інструкції, дидактика – казки, оповіді, мальовані мультфільми, інформативна сфера – оголошення, попередження, реклама.

Дидактичні креолізовані тексти, спрямовані на пізнання реальної дійсності. До них належать підручники, навчальні посібники, різні видання, метою яких є засвоєння нових знань. Сучасні видання зазначеного характеру включають різні схеми, ілюстрації до текстів, малюнки. Останнім часом з'явилися компакт-підручники з різних іноземних мов, української мови, хімії тощо, основу яких складають схеми, ілюстровані конкретними прикладами. Крім того, подібні дидактичні матеріали унаочнюють систему конкретної науки, сприяють встановленню причинно-наслідкових зв'язків у цій системі. Наприклад, сучасні підручники з іноземної мови, зокрема, видані за кордоном широко використовують різні іконічні компоненти: схеми – для унаочнення граматичної системи мови, ілюстрації – для глибшого розуміння тексту або розширення знань з лінгвокраїнознавства шляхом унаочнення, малюнки – для семантизації лексичних одиниць, сюжетні малюнки – для відтворення конкретних комунікативних ситуацій тощо.

Довідкові креолізовані тексти, до яких, крім різних довідників, належать ілюстровані словники, які характеризуються обов'язковістю вербального компонента, у той час як іконічний компонент використовується як його ілюстрація.

Наукові креолізовані тексти, у яких іконічний компонент є невід'ємною складовою змістової структури як наслідок когнітивної суті таких текстів. Так, наприклад, математичні або хімічні тексти є обов'язково креолізованими через те, що вербальні та іконічні елементи взаємозумовлені. Крім того, у них переважає об'єктивна модальність і вони обмежені одним ремітентом. Підвидом наукових креолізованих текстів є науково-технічні креолізовані тексти.

Рекламні креолізовані тексти, які можуть бути власне іконічними, як зазначено вище, виділяються на основі певної залежності вербального компонента від зображувального ряду як обов'язкового елемента креолізованого тексту. За своєю суттю рекламні креолізовані тексти є унаочненою агітацією, яка супроводжується вербальним текстом, що експлікує прагматичну настанову всього текстового комплексу – вплинути на ремітента.

Художні креолізовані тексти, переважно мають двох авторів відповідно до вербального та іконічного компонентів, при цьому суб'єктивна модальність іконічного тексту є вторинною, похідною від суб'єктивної (авторської) модальності вербального тексту, словесні образи матеріалізуються через зображувальні образи і можуть існувати автономно одне від одного. Загальним залишаються цілеустановка, тема, сюжет, тобто системно-композиційна лінія тексту в цілому.

Отже, запропонована класифікація креолізованих текстів має спиратися на такі їх ознаки: інформаційні, функціональні, комунікативні, структурно-семіотичні.

1. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. – М., 1975. 2. Бахтин М.М. Проблемы текста // Вопросы литературы. – М., 1976. – № 10. 3. Сорокин Ю.А., Тарасов Ю.Ф. Креолізованые тексты и их коммуникативная функция // Оптимизация речевого воздействия. – М., 1990.

НОРМА НІМЕЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ВИМОВИ ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ ЇЇ КОДИФІКАЦІЇ

Висвітлено питання норми німецької літературної вимови. Увагу приділено основним етапам її кодифікації у процесі створення єдиної вимовної норми.

The article deals with problems of the norm of German literary enunciation. the special attention is focused on the main phases of its codification in the proces of creation of the unique enunciation norm.

Розвиток теорії та історії літературних мов, розробка проблем діалектології, ареальної лінгвістики і соціолінгвістики розкрили різноманітність реальної мовної дійсності і форм функціонування мови. Досягнення лінгвістики сприяли дедалі глибшому усвідомленню полісистемного характеру будь-якої розвинутої національної мови, яка становить собою "історично сформовану, складну, ієрархічно організовану макросистему, об'єднуючу різні форми її існування", зазначає Н. Філічева [16; 14].

Поняття об'єктивної мовної норми співвідноситься з такими поняттями як система і структура мови. У сучасній лінгвістиці прийнято розглядати мову як систему умовних засобів, а мовлення – як форму існування даної системи. Протиставлення мови і мовлення спричинилося до розмежування системи і норми, що знайшло наближеніше тлумачення в роботах Е. Косеріу [9]. Більшість послідовників Е. Косеріу погоджувалися з автором у головному: норма існує у самій мові, вона певним чином пов'язана із системою, визначається системою мови як сукупністю можливостей, які існують у конкретній мові, тобто системою моделей, повністю не реалізованою.

Як справедливо зазначає Л. Вербицька, мовна норма становить собою сукупність найбільш сталих, традиційних елементів системи [3, с. 35–37]. При цьому кожній системі притаманною є омонімічність мовних засобів, яка спричиняє їх варіативність. У нормі відбувається відбір можливостей, які закладені у системі. Оскільки ж норма є притаманною мові як лінгвістична категорія, то вона має бути вужчою, ніж система, і не може виходити за її межі. Явища, які суперечать системі, у нормі бути не може; якщо ж вони виникають, то тільки після відповідної перебудови системи, але і в цьому разі новій системі ці явища вже не будуть суперечити [3, с. 35].

Носії мови мають несвідоме уявлення про норму та про відхилення у реалізації фонологічних опозицій, які допускаються нормою. Ці відхилення можуть бути результатом діалектної прив'язаності мовця, його культурного рівня, соціального та професійного середовища спілкування, а також приналежності носія мови до певної генерації. Залежно від ситуації спілкування, використовуються різні форми спілкування. З них лише літературна мова є носієм універсальної форми, тому що вона носить надтериторіальний і надособистий характер.

Результатом нової інтерпретації поняття норми, введеної вперше Л. Єльмслевим, стало протиставлення системи мови та її реалізації [5]. Отже, можна говорити про різноманітні види або типи нормування, розглядаючи їх як дві взаємопов'язані характеристики одного й того ж явища – процесу вживання і процесу наказу. Мовне вживання передуює наказу, тобто передуює кодифікації явищ мови, відображених у нормативній граматиці, фонетиці тощо. Ці накази називають часто системною нормою [26; 11] і розглядають як своєрідні кодекси [22; 10] або ідеальні зразки [28; 2; 27].

Норма, як об'єкт лінгвістичних досліджень, неоднаково трактується лінгвістами. На думку одних, норма є абстрактною категорією, еталоном, якого мають дотримуватися носії мови (А. Пешковський, Л. Єльмслев, Т. Зібс, В. Кульман). З іншого боку, норма є мовною

реальністю, яка включає в себе широкі можливості мовної поведінки (О. Ахманова, Р. Будагов, В. Гавранек, А. Єдлічка, Р. Каспранський, К. Колер, Е. Косеріу, Г. Майнхольд, Д. Нериус, М. Раєвський, Л. Щерба). Виходячи з останнього досвіду лінгвістичних досліджень, зокрема соціо- і психолінгвістики, останнє тлумачення поняття норми здається логічно виправданим і природним. Останнім часом позначилася тенденція до визначення норми як певної заперечної категорії: нормативним можна вважати мовлення, за яким нічого не можна сказати ні про походження носія мови, ні про його соціальний стан [3, с. 36].

У німецькій лінгвістичній літературі набули розповсюдження у значенні вживання і наказу терміни *Ist-Norm* та *Soll-Norm* [19; 25]. Коректне спілкування має відповідати не тільки тому, що говориться або пишеться, але і тому, кому говориться, як, коли і чому. Зазначаючи позитивні сторони подібної концепції, Л. Зіндер вважає, що *Ist-Norm* є лише основою нормування, але не нормою у власному сенсі цього слова [30]. Саме існування норми передбачає можливість таких опозицій, як:

Система – норма – індивідуальне мовлення,
Літературна мова – розмовна мова – діалект,
Офіційний стиль – невимушений стиль,
Літературна норма – діалект – соціолект – ідіолект,
Соціолект – анолект – сексолект – ідіолект.

Диференційні ознаки цих опозицій можуть бути географічними (для різних діалектів); соціальними (у різних соціальних групах); відображуваними також відмінності у мові чоловіків і жінок, дітей, підлітків, представників різних генерацій тощо. Становлячи певну сукупність мовних і мовленнєвих засобів, норма пропускає їх варіювання. Проте, як зазначає Г. Лангнер, з розвитком літературної мови, з мірою її нормалізації, варіативність мовних засобів поступово зменшується, вони стають більш сталими, однорідними як у плані вираження, так і у плані змісту [12].

Д. Ушаков, який багато й успішно займався проблемами вимовної норми, писав: "Поняття правильності є умовним: правильно те, що є загальноприйнятим" [15], маючи при цьому на увазі досить тісне коло носіїв мови. Е. Петріщева прямо говорить про те, що норма має будуватися з урахуванням реальної мовної норми освічених людей [14]. Л. Щерба пропонував шукати норму у творах класиків літератури – Горького, Чехова, Короленка, Тургенева, Гончарова тощо. При цьому дослідник наголошував, що тільки тоді, коли почуття норми буде виховано у людини, вона відчує всю чарівність відхилення від неї [17]. Представники праякого лінгвістичного гуртка вважали, що норму можна встановлювати, виходячи з мовної практики добрих письменників і мовлення інтелігенції.

Проте норма не відрізняється сталістю: вона допускає варіювання мовних засобів. Одні типи варіативності приходять на зміну іншим. Включаючи в себе всі можливості мовного спілкування даною мовою, норма знаходиться у тісному контакті, взаємозв'язку з комплексом екстралінгвістичних чинників, ситуацією спілкування, колективом людей, які відрізняються за своїм територіальним і соціальним походженням, а також соціальним станом. Варіативність є головною ознакою норми, вона

неминуче притаманна мові, оскільки носії мови неминуче реалізують різноманітні засоби вимовляння тих чи інших звуків, різні засоби утворення та сполучення слів і речень. Вимовна норма – це одночасно вживана норма і зразок для загального використання мови. Вживання при цьому є різним залежно від ситуації спілкування, як, наприклад, для офіційного чи повсякденного мовлення.

Досить цікавим є тлумачення норми німецьким лінгвістом Шиндлером, який запропонував розрізняти в німецькій мові два типи норм: 1) прескриптивну (наказову, тобто, по суті – кодифікацію) та 2) дескриптивну (реалізовану, тобто норму як внутрішньомовну категорію) [27]. О.С. Ахманова розуміє під нормою, з одного боку, використання у мові мовних (граматичних, лексичних, фразеологічних, фонетичних) засобів, а з іншого – сукупність правил, які упорядковують це використання у мовленні окремого індивідуума [1]. Цей звід правил використання мовних засобів приводить нас до поняття орфоєпії.

Термін орфоєпія походить від грецького (orthos – правильно та epos – мовлення) і визначає розділ мовознавства, який вивчає правильну вимову на основі набору правил, що встановлюють нормативний фонемний склад слів, вимовну норму. Орфоєпічна норма зазнає свідомої кодифікації, усвідомлюється носіями мови і є загальноприйнятим зразком у суспільстві. Усне використання мови людиною пов'язане з вимовою і певною вимовною нормою. Вимовна норма не може створюватися окремою людиною і змінюватися за її бажанням. Вона створюється і формується протягом часу й історично пов'язана з розвитком мови.

Це форма мовної норми, яка змінюється; вона формується і кодифікується протягом довгого вживання і є нормою вимови (орфоєпічною нормою), характерною для конкретного відрізка часу. Кодифікація, при цьому, може відставати від норми, оскільки вона фіксує лише те, що проникає у сферу широкого використання й існує протягом певного часу.

Для дослідження літературно-мовної норми взагалі та вимовної норми зокрема, необхідним є вивчення не тільки внутрішніх системних, але і соціолінгвістичних чинників, певних психологічних законів, які керують мовленнєвою діяльністю людей, вважає Л. Вербицька [3, с. 25]. Дотепер залишається невирішеним питання, чи існує норма у самій мові, або ж вона привноситься у мову ззовні, чи протиставляється норма кодифікації, чи норма не відрізняється від кодифікації. В основу мовленнєвої норми в багатьох мовах до ХХ ст. було покладено мову столиці. Так, наприклад, для росіян нормою було петербурзьке мовлення, для англійців – лондонський діалект. Аналогічна ситуація є характерною також практично для всіх скандинавських країн.

Становлення німецької літературної мови та її орфографічної й орфоєпічної норми відбувалося складніше. До кінця ХІХ ст. Німеччина була роздроблена на безліч окремих князівств, у кожному з яких була своя столиця. Для економіки характерним було натуральне господарство, що максимально обмежувало спілкування між окремими мінідержавами. Результатом стало роз'єднання не тільки у сфері вимови але й у межах лексичного і граматичного складу варіантів німецької мови, які відрізнялися за географічною і соціальною ознакою. Жодне з найбільших міст (Лейпціг, Берлін, Мюнхен) не мало титулу загальної столиці.

З ХV по ХVІІІ ст. Верхня Саксонія (середньозахідна Німеччина) грала головну роль серед німецьких князівств у політичній, економічній і культурній сфері. У даному регіоні склалася відокремлена мовна норма (у першу чергу письмова мова). Ця форма мови викорис-

товувалася в усіх саксонських канцелярських та друкарських органах, нею йшло викладання у всіх школах.

Важливий внесок у розвиток і становлення літературної німецької мови зробив Мартін Лютер, який переклав Біблію з латинської німецькою, кинувши виклик духовництву і правлячим колам. Він вважав, що Слово Боже мають читати і розуміти не тільки вершки суспільства, але і прості селяни та робітники. Ім'я М. Лютера назавжди пов'язане із формуванням єдиної національної німецької мови. Він підкреслював, що не створив мову заново, а тільки зафіксував її, що він стояв не на початку, а в середині вікового розвитку мови. М. Лютер писав: "Я не маю відокремленої, певної своєї мови в німецькій, але мені потрібна загальна німецька мова, щоб мене розуміли всі німці" [18, с. 27].

Ця форма мови набула розповсюдження у західних і центральних частинах Німеччини і сприймалася як зразок. У зв'язку з тим, що вона використовувалася тільки у листуванні і діловодстві, це була не розмовна, а письмова форма. У різних галузях вона набула свого діалектного вимовного забарвлення. Діалектна роз'єднаність виразно проявляється у творчості поетів-класиків того часу, як, наприклад, у віршах Фрідріха Шіллера. Автор римує: gehen – Höhen, Miene – Bühne, untertänig – König, Bügel – Riegel, тому що голосні [ø:], [y:], [e:], [i:] у діалекті є омонімічними. У Йогана Вольфганга фон Гьоте ми зустрічаємо Zweifel – Teufel ['taefel]; Tag – darnach; Augenblick – zurücker тощо. Ще виразніше ця різниця проявляється у поетів більш раннього періоду.

На початок ХІХ ст. була вирішено в цілому проблемі формування єдиної письмової мови і німецької національної літератури. При цьому, однак, була відсутня єдина система орфографії, на необхідність створення якої одним з перших вказував Ієронімус Фрейєр у 1722 р. в роботі "Anweisungen zur teutschen Orthographie". Загальні принципи німецької орфографії вперше були сформульовані І.К. Аделунгом у 1788 р. в його книзі "Vollständige Anweisungen zur Deutschen Orthographie". Автор спробував усунути гостру протиставленість орфографічно омонімічних слів типу Lärche – Lerche, Waise – Weise, Roggen – Rocken тощо. Уперше ввів письмовий умлаут голосних з метою більш точної передачі слів-родичів на письмі – älter (elter), fällen (vellen), tränken (trenken). Германці проводять конференції, присвячені розробці єдиної орфографічної норми німецької мови: у 1854 р. – у ГанOVERІ, у 1857 р. – у Лейпцігу, у 1861 р. – у Штутгарті й у 1871 р. – у Берліні. Основні результати багаторічних зусиль німецьких лінгвістів підсумовує Конрад Дуден у своїй фундаментальній праці – "Orthographisches Wörterbuch der deutschen Sprache" у 1880 р. Незважаючи на те, що в німецьких землях: Баден, Мекленбург, Саксонія та Вюртемберг – видаються власні книги, усі друкарі намагаються слідувати єдиному баварсько-пруському орфографічному зразку. Починаючи з 1990 р., більшість книг і журналів видається за єдиними орфографічними правилами. Після проведення у 1901 р. Другої конференції з проблем орфографії в Берліні, у якій взяла участь представники всіх федеральних земель і держав, а також Австрії Швейцарії, у 1902 р. видається оновлений та перероблений кінцевий варіант словника К. Дудена.

Політична й економічна роздробленість Німеччини значною мірою ускладнювала шлях до об'єднання вимовних варіантів німецької мови. Про необхідність спільності орфографії й орфоєпії одним з перших говорив ще у 1477 р. К. Хюбер у книзі "Modus legendi", залишаючи, однак, без відповіді питання про те, відповідно до якої вимовної норми чи варіанту вимови слід говорити німцям.

Вимоги про необхідність повної відповідності між написаним і вимовленим висувалися, вже починаючи з XV ст., проте аж до XVII ст. це питання залишалося відкритим. Шоттель та його послідовники вважали, що майбутня вимовна норма має бути надрегіональною. Однак і в наступні 150 років вимова продовжує носити яскраво виражений територіальний характер, незважаючи на спроби В. Ратке (1571–1653) та інших лінгвістів встановити у ролі вимовного еталона майсенський діалект.

Рядом дослідників робилися спроби досягти уніфікації усного німецького мовлення на основі східнонімецького варіанту письмової літературної мови, що пояснювалося його високим соціальним престижем на початковому етапі формування національної німецької мови. Ф. фон Цезен писав у 1640 р. в "Адріатичній Роземунді", що подібно до того, як в Афінах говорили найвишуканішою грецькою мовою, у Римі – найвишуканішою латиною, так "у Верхній Саксонії та Майсені розмовляють найвишуканішою верхньонімецькою мовою" [21; 10]. Проте вже на початку XVIII ст. зустрічаються свідчення чіткішої артикуляції проривних приголосних у мешканців північної Німеччини.

На кінець XVIII ст. Саксонія втрачає свій політичний та економічний вплив. На зміну їй приходять північні та середньосхідні регіони Німеччини, насамперед Прусія. Ці процеси у суспільному житті знаходять відображення також і у фактах мови. Активізується зацікавленість лінгвістів у питаннях вимови, активно досліджуються словниковий склад і закони граматики. Уперше як самостійна галузь розвивається фонетика, описуються особливості артикуляції, впроваджуються перші транскрипційні символи.

У нижньонімецькій діє правило, згідно з яким вимова слів має відповідати їх написанню. Хоч і в цьому регіоні не існувало єдиної вимовної норми, тут чітко відрізнялася дзвінка артикуляція приголосних [b], [d], [g], [s], [z] від глухих [p], [t], [k], [s], які у верхньонімецькому ареалі практично не розрізнялися. Нижньонімецькій не була властива також і південнонімецька делабілізація [ö], [ü], [eu] → [e], [i], [ei]. Уже Г. Зойме (1763–1810) вимагав встановлення правил уніфікованої вимови шляхом поєднання майсенських вимовних навичок з нижньонімецькими.

Важлива роль у справі формування вимовної норми належить театру ("Ein Wort an Schauspieler"). Подібний погляд розділяв також і Й.В. фон Гьоте. Як директор придворного королівського театру у Ваймарі, він виклав його у своїх "Правилах для акторів" ("Regeln für Schauspieler") у 1803 р. Й.В. фон Гьоте підкреслював: "Wenn mitten in einer tragischen Rede sich ein Provinzialismus eindringt, so wird die schönste Dichtung verunstaltet und das Gehör des Zuschauers beleidigt" [16; 160]. Ареальний варіант вимови може призвести до комічного ефекту, якщо Фауст, наприклад, буде говорити на саксонському діалекті, а Маргарита – на швабському.

Перший етап кодифікації німецького вимови датується кінцем XIX ст. У розробці правил німецького сценічного мовлення приймали участь Вільгельм Вістор, Едуард Зиверс, Карл Луїк, Теодор Зібс. У 1885 р. виходить збірка – "Німецька літературна вимова" ("Die Aussprache des Schriftdeutschen") Вільгельма Вістора. Це був перший крок у справі кодифікації німецької вимовної норми.

Послідовником В. Вістора став маловідомий широкій науковій спільноті германіст із Грайфсвальду Теодор Зібс. Він розглядає вимову артистів як основу для регулювання і кодифікації орфоепічної норми німецької мови. Слід зазначити, що сценічне мовлення повинно було, на думку автора, розглядатися як ідеальна норма вимови. Теодор Зібс базується на тому, що актор має дуже чітко вимовляти слова, щоб останні ряди слухачів

в театрі чули його так само добре, як і перші, тому потрібно, щоб мовець чітко вимовляв всі звуки і склади, як наголошені, так і ненаголошені.

Т. Зібс проводить попередні консультації з Генеральним інтендантом Королівського драматичного театру в Берліні і виступає у 1897 р. з доповіддю на 44 сесії ради німецьких філологів та вчителів у Дрездені, де отримує "гаразд" Союзу німецьких театрів і секції германістів на роботу з кодифікації німецької вимовної норми.

У 1898 р. виходить у світ книга Теодора Зібса "Німецька сценічна вимова" ("Deutsche Bühnenaussprache"), присвячена підсумкам досліджень автора та керованої ним комісії. Протягом багатьох років вона була підручником і методичним посібником для акторів і людей, які намагалися опанувати "високий стиль" німецької мови.

Під час роботи над кодифікацією німецької вимови було встановлено деякі моменти, які мають велике значення і сьогодні. Т. Зібс підкреслював, що кодифікація передбачає не тільки сукупність правил вимови, але і виділення зовнішніх аспектів реалізації даних правил у мовленні, при цьому письмове мовлення не повинно бути визначальним для розмовного. Автор бере за основу тільки спокійне, зрозуміле мовлення, однак у цій систематизації мають бути визначені і враховані випадки, у яких є виключення: рима, ритм або рідке використання.

Теодор Зібс встановив також основні правила вимови:

1. Вимова іноземних слів має бути загальноприйнятною.

2. Голосні вимовляються:

✓ довго у наголошеному відкритому складі;

✓ коротко у закритому складі перед декількома приголосними;

✓ у більшості випадків довго в закритому складі перед одним приголосним;

✓ на початку слова з твердим приступом.

3. Приголосні вимовляються:

✓ здвоєні, як прості;

✓ [p], [t], [k] з придиханням;

✓ [b], [d], [g] на початку слова трохи оглушаються;

✓ [r] у всіх випадках язичковий;

✓ вимовлення [s] як [ʃ] у сполученнях sp, st на початку слова;

✓ оглушення кінцевого [g] в [k] (Sieg, Krieg).

Теодор Зібс встановив також деякі правила інтонації.

Таким чином, кодифікація орфоепічної норми відображала також і результати процесу мовного взаємовпливу і вирівнювання між верхньонімецьким і нижньонімецьким ареалами.

У 1959 р. на пропозицію Ганса Креха у Лейпцигу було засновано редакцію "Орфоепічного словника німецької літературної мови". Під керівництвом Г. Креха було розроблено докладну і розгорнуту програму для експериментально-лінгвістичних досліджень у галузі німецької фонетики і фонології. За зразок для розгляду і кодифікації була взята вимова дикторів радіо і телебачення у випусках новин, читання художніх текстів і наукових доповідей. Перше видання словника вийшло у світ в Лейпцигу в 1964 р. Словник пережив три редакції: у 1969, 1972, 1974 рр. У своєму словнику автори зробили спробу впорядкувати знання про інтонацію, базуючись на дослідженнях власної лінгвістичної лабораторії.

У 1962 р. у ФРН (м. Маннгейм) з'явився перший словник вимови серії ДУДЕН за редакцією Макса Майнхольда та Пауля Гребе. У вступі автори погоджуються в цілому з нормами сценічної вимови, виділеними і кодифікованими Теодором Зібсом, і зазначають найважливіші ознаки високої літературної вимови. Протягом наступних десятиріч з'являються нові видання цього словника (1972, 1990), які базуються вже не на сценічній

вимові, а на загальноновживаному варіанті вимови німецької мови – стандартній вимові.

У 1982 р. видається "Великий словник німецького вимови", розроблений комісією німецьких лінгвістів за редакцією У. Штетцер. На відміну від попередніх цей словник вперше містить чотири стилістичні типи ситуативної вимови, в основу яких покладено дослідження Г. Майнхольда. Стилістичні типи вимови становлять собою по суті розгорнутий варіант стилів вимови Л. Щерби, який розрізняв, як відомо, повний та розмовний стилі вимови. Дане видання містить також розділ, присвячений проблемі норм німецької інтонації, чого не було раніше у ДУДЕНі.

Автори стверджують, що орфоепічна норма німецької мови (загальна стандартна вимова) характеризується такими особливостями:

- ✓ вимовна норма – це вживана норма, близька до вимовної дійсності;
- ✓ вимовна норма відображується письмово;
- ✓ вимовна норма незмінна для всіх регіонів, тобто не несе на собі відбитків конкретного діалекту чи соціолекту;
- ✓ вимовна норма уніфікована (стандартна); варіанти виключаються або оговорюються особливо;
- ✓ вимовна норма чітко вимовляється і є зрозумілою для всіх носіїв мови.

Незважаючи на те, що орфоепічна й орфографічна норми сучасної німецької мови є кодифікованими, вони, проте, постійно зазнають часткової переробки і реформування. На Венській конференції з орфографії у 1994 р. Г. Дроздовський, голова наукової ради редакції ДУДЕН, заявив, що мова у даному випадку йде не про глобальну реформу німецької мови, а про так звану "невелику реформу здорового глузду". Сучасні дослідження у галузі фоностилістики і соціофонетики із застосуванням ситуативно-стартифікаційного методу також сприяють подальшому розвитку і вдосконаленню норм німецької вимови на основі вивчення характеру зв'язків соціальних і мовних структур, динаміки німецької звукової системи у синхронії.

У роботі "Про норми зразкової російської вимови" Л. Щерба писав: "...у вимові майбутнього буде скасовано все занадто місцеве, московське чи лєнінградське, орловське чи новгородське, не кажучи вже про різні розпізнавальні риси інших мов, подібно до кавказького чи середньоазійського "гортанного" [x], українського [r], татарського [ы] і таке ін."

Даний процес створення єдиної вимовної норми, позбавленої місцевих ознак, відбувається протягом останніх 100 років у німецькій літературній мові. Продовжується він і в наш час. Яке місце у цьому вирівнюванні територіальних варіантів сучасної німецької мови займає свідомо діяльність з нормування, а яке – живі міграційні процеси, має бути виявленим при дослідженні різних аспектів розвитку літературної мови.

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1969.
2. Бухаров В.М. Варианты норм произношения современного немецкого литературного языка. – Нижний Новгород, 1995. 3. Вербицкая Л.А. Орфоэпия и вопросы культуры речи // Прикладное языкознание. – СПб., 1996. 4. Гайдучик С.М. Практическая фонетика немецкого языка – М., 1984. 5. Ельмслев Л. Язык и речь // В.А. Звегинцев. История языкознания XIX – XX веков в очерках и извлечениях. – М., 1965. – Ч. 1. 6. Жирмунский В.М. История немецкого языка – М., 1965. 7. Зевская Е.А., Ширяев Е.Н. Устная публичная речь: разговорная или кодифицированная? // ВЯ. – М., 1980. – № 6. 8. Зиндер Л.Р. Историческая фонетика немецкого языка. – М., 1965. 9. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история // Новое в лингвистике. – М., 1963. – Вып. 3. 10. Крысин Л.П. О некоторых критериях оценки данных массового социолингвистического обследования // Методы социолингвистических исследований. – М., 1995. 11. Лабов У. Исследование языка в его социальном контексте // Новое в лингвистике. – М., 1975. – Вып. 7. 12. Лангер Г. Пласты языка и социальные слои. К вопросу о влиянии социальных факторов на языковое употребление // Актуальные проблемы языкознания. – М., 1979. 13. Матезиус В. Основные принципы культуры языка // Пражский лингвистический кружок. – М., 1967. 14. Петрищева Е.Ф. К вопросу о критериях нормативности // Вопросы культуры речи. – М., 1967. – Вып. 8. 15. Ушаков Д.Н. Русская орфоэпия и ее задачи // Русская речь. – М., 1928. – Вып. 3. 16. Филичева Н.И. Немецкий литературный язык. – М., 1992. 17. Щерба Л.В. Спорные вопросы русской грамматики // Русский язык в школе. – М., 1939. – № 1. 18. Щерба Л.В. К вопросу о русской орфоэпии // Избранные работы по рус. языку. – М., 1957. 19. Albrecht J. "Substandard" und "Subnorm": Die nicht exemplarischen Ausprägungen der "historischen Sprache" aus varietätenlinguistischer Sicht // Sprachlicher Substandard. – Tübingen, 1986. 20. Brinkmann H. Hochsprache und Mundart. – Wirkendes Wort. – Sammelband 1. – Sprachwissenschaft, Düsseldorf. – 1962. 21. Große R. Die obersächsischen Mundarten und die deutsche Schriftsprache // Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. – Philologisch-historische Klasse. – Berlin, 1961. – Bd. 103. – H. 5. 22. Jäger S. Zum Problem der sprachlichen Norm und ihrer Relevanz für die Schule // Muttersprache. – 1971. – Nr. 81/3. 23. Kosmin O.G. Theoretische Phonetik der deutschen Sprache. – М., 1990. 24. Kreck E.M. Probleme der deutschen Ausspracheregulation // Beiträge zur deutschen Ausspracheregulation. – Berlin, 1961. 25. Kreck H. (Hrsg.), Beiträge zur deutschen Ausspracheregulation. – Berlin, 1961. 26. Schieb G. Zu Stand und Wirkungsbereich der kodifizierten grammatischen Norm Ende des XIX. Jahrhunderts // LS. – 66/1. – Berlin, 1980. 27. Schindler F. Beiträge zur deutschen Hochlautung. – Hamburg, 1974. 28. Steger H. Soziolinguistik. Ansätze zur soziolinguistischen Theoriebildung. Wege der Forschung. – Darmstadt, 1982. 29. Wiegand H. Von der Normativität deskriptiver Wörterbücher // Sprachnormen in der Diskussion. – Berlin; N.-Y., 1986. 30. Zinder L.R. Rezension: F. Schindler. Beiträge zur deutschen Hochlautung // Zph. – 1978. – 31 (1).

Надійшла до редколегії 16.02.05

О. Вронська, викл.

ГРАМАТИКАЛІЗАЦІЯ ДІЄСЛІВ РУХУ У СУЧАСНІЙ ПОРТУГАЛЬСЬКІЙ МОВІ

Розглянуто питання особливостей граматиалізації дієслів руху у сучасній португальській мові.

The article analyses the peculiarities of grammaticalization of the verbs of move in the modern Portuguese language.

Відомо, що граматиалізація – це процес переходу лексичної одиниці до граматичного показника, який розвивається за класичною ланцюговою схемою, запропонованою П. Хоппером і Е. Трауготт: лексична одиниця > граматичне слово > клітика > афікс [5, р. 7]. Іншими словами можна сказати, що в цілому граматиалізація є процесом створення граматичних категорій та граматичної системи мови [2, с. 11]. При цьому далеко не всі лексичні одиниці піддаються граматиалізації. Вірогідність подальшої граматиалізації тим вище, чим уживанішою та поширенішою є певна лексична одиниця. Серед подібних лексем одне з перших місць посідають дієслова буття та дієслова руху, які, як відомо, є найпоширенішими у будь-якій мові. Однією із причин,

завдяки яким цей процес є можливим, учені вважають той факт, що метафоризація просторових понять у цілому має надзвичайно важливе когнітивне значення: людина прагне осмислити нефізичне у термінах фізичного, внаслідок чого концептуалізація просторової сфери досвіду виступає як база [2, с. 12].

Отже, лексичні одиниці – дієслова руху – у процесі граматиалізації набувають нових граматичних значень. Серед головних характеристик граматичних значень І. Мельчук називає такі:

- ✓ Граматичні значення не є універсальними тому, що ніщо не важає мові обходитися без них. Вони завжди у меншості і складають лише 1/10000 інвентарю значень.

✓ Граматичні значення утворюють закриті об'єднання. У мові надзвичайно рідко виникають нові граматичні значення і зникають інші. Якщо це і відбувається, то процес розвивається дуже повільно і суттєво впливає на всю мову, яка внаслідок цього вже виявляється іншою мовою.

✓ Граматичні значення слабо пов'язані з позамовною дійсністю. Кожне граматичне значення співвідноситься з деяким лексичним значенням, класифікує, модифікує або пов'язує різні лексичні значення у мовленні. Граматичні значення є значеннями другого порядку і відображають концептуалізацію світу мовцем.

✓ Граматичні значення достатньо легко зводяться в органічну систему чітких опозицій та утворюють високо структуровані і достатньо очевидні множини. Граматичні значення є "більш мовними", ніж лексичні. Вони утворюють скелет мови, яка, у свою чергу, визначається спеціальною системою граматичних значень [3, с. 245].

Як бачимо, граматичні значення дуже тісно переплітаються з лексичними, і виявляється дуже складно, навіть неможливо, провести між ними чітку межу. Сучасні лінгвісти, що займаються типологічними дослідженнями (В. Плуґян, Т. Майсак, Ю. Апресян, Дж. Байбі та ін.), вважають, що існує емпірично усталений список граматичних значень, які можна вважати універсальними, оскільки, якщо принаймні в одній мові існує конкретне граматичне значення, то воно одночасно існує в усіх інших мовах, тому що його можна передати іншими засобами. Цей список універсальних граматичних значень отримав назву універсального граматичного набору або граматичних атомів [2, с. 10].

Як ми вже зазначали вище, саме дієслова руху через, по-перше, своє поширення в різних мовах світу, у тому числі і в португальській, та, по-друге, через свою семантику, мають надзвичайно високу схильність до граматикизації. Цей факт дозволяє зрозуміти, чому саме аспектуальні, темпоральні і модальні конструкції з дієсловами руху в ролі верхівки і неособовими формами дієслова в ролі смислового компонента частіше будь-яких інших конструкцій піддаються граматикизації.

Отже, дієслова руху граматикизуються за трьома головними напрямками, які зумовлені семантикою дієслова та, логічно, основними граматичними категоріями дієслова, що мають підґрунтя у плані лінгвістичної онтології, формуються в дієслові й найповніше відображають його семантико-граматичну природу [1, с. 224]. До цих категорій у португальській мові відносяться аспект, час і модальність.

Головними дієсловами руху у португальській мові є **ir** (йти), **andar** (ходити, йти), **chegar** (приходити, прибувати), **vir** (приходити, прибувати), **passar** (проходити), **sair** (виходити, відбувати), **regressar** (повертатися), **voltar** (повертатися), **partir-se** (виходити, уходити, відбувати), **seguir** (слідувати), **largar** (виходити, уходити, відбувати). Усі вони знаходяться в центрі уваги нашої статті.

Найпоширенішим португальським дієсловом руху є **ir**, тому не дивно, що конструкції саме з цим дієсловом частіше від інших піддавалися граматикизації. Цим, на нашу думку, також пояснюється і той факт, що граматикизація цього дієслова відбувалася за різними напрямками, внаслідок чого у сучасній португальській мові конструкції з **ir** передають усі три види головних граматичних значень: аспектуальне, темпоральне і модальне. Розглянемо детальніше випадки граматикизації зазначеного дієслова.

Головним граматичним (темпоральним) значенням конструкції **ir + infinitivo** є **футуральність**, інколи кажуть, що ця конструкція виражає найближче майбутнє,

хоча аналіз мовного матеріалу свідчить, що вона здатна виражати як найближче майбутнє, так і просто майбутню дію незалежно від того, коли саме вона відбується. Подібне значення абсолютного майбутнього часу ця конструкція має лише за умов, коли опірне дієслово **ir** вживається в теперішньому часі, в інфінітиві або в імперфекті при узгодженні часів:

(1) *Julguei que íamos ser apanhados* [6, р. 30]. – Я подумав, що нас **схоплять**.

(2) *Até a televisão um dia me há-de mostrar para eu ir mostrar os bolos magníficos que inventei!* [6, р. 52]. – Мене навіть колись покажуть по телебаченню, **щоб я показав** свої чудові пиріжки!

(3) *Palpita-me que vamos ter um trabalho para os convencer a não tomar banho* [6, р. 114]. – Щось мені підказує, що нам **буде дуже складно** перекопати їх не купатися.

У наведених вище прикладах конструкція **ir + infinitivo** позначає абсолютну майбутню дію, яка не залежить від яких-небудь умов чи обставин, від бажання мовця або від інших чинників. Єдина різниця між цими прикладами полягає в тому, що в прикладі (1) допоміжне дієслово вживається в імперфекті за правилом узгодження часів, у прикладі (2) допоміжне дієслово руху вживається у формі [особового] інфінітиву, оскільки **ir + infinitivo** входить до складу іншої конструкції – **para + infinitivo (infinitivo pessoal)**, за допомогою якої вводиться обставина мети; а в прикладі (3) представлено найпоширеніший варіант уживання цієї конструкції у теперішньому часі дійсного способу. Проте хотілося б ще раз наголосити, що в усіх цих трьох прикладах внаслідок граматикизації конструкція з дієсловом руху **ir** позначає майбутній час, а саме дієслово перетворилося на показник футуральності. Маємо також підкреслити, що у сучасній португальській мові при вираженні майбутньої дії перевага надається саме конструкції **ir + infinitivo**, а не традиційним формам майбутнього часу, які, як відомо, також з'явилися завдяки граматикизації конструкції з модальним дієсловом **haver**.

Окрім темпоральних, конструкція **ir + infinitivo** може виражати модальні категорії, а саме один з різновидів імператива, **гортатив** (звернення до розмовника з проханням здійснити якусь спільну дію). У подібних випадках **ir** завжди вживається в першій особі множини теперішнього часу дійсного способу:

(4) *Anda! Levanta-te! Vamos visitar os teus manos ao laboratório!* [6, р. 16]. – Давай-но! Вставай! Ходімо провідаємо твоїх братів у лабораторії.

(5) *Então, vamos encontrar a explicação* [6, р. 147]. – Отже, давайте знайдемо пояснення.

У цих прикладах також відбувається повна граматикизація дієслова руху і він з повнозначної лексичної одиниці перетворюється на показник імперативності. Цікаво, що у сучасній мові ця модальна конструкція, так само як і темпоральна, практично витіснила традиційну форму імперативу першої особи множини.

Граматикизація іншої конструкції з цим дієсловом – **ir + a + infinitivo** призвела до появи аспектуального **проспективного** значення. Ця конструкція вживається як у теперішньому, так і в минулому часі, тому можна казати про існування проспективу теперішнього часу і проспективу минулого часу [2, с. 20]. Як слушно зазначає Т. Майсак, не випадково обов'язковим елементом проспективних конструкцій є інфінітив, оскільки в основі форм з проспективним значенням знаходиться конструкція із значенням наближення до цілі [2, с. 21]. Інфінітив означає цю точку, до якої рухається суб'єкт на шляху до нової ситуації:

(6) Porque de mi te **vas**, ó filho caro, / **A fazer** o funéreo enterramento... [8, p. 169]. – Тому що, сину, ти збираєшся влаштувати сумне поховання...

(7) Ele **ia a correr** buscar a ambulância, mas... [7]. – Він збирався було побігти за швидкою допомогою, але...

У наведених вище прикладах (6) і (7) прийменник **a** у складі граматикалізованої конструкції з проспективним значенням частково зберіг своє прототипне значення напрям руху до якоїсь мети. У даному випадку мета, яку збирається (6) чи вже спробував (7) здійснити агент дії, виражена інфінітивом. Причому якщо у прикладі (6) існує певна ймовірність того, що ця мета буде здійснена, якщо їй ніхто не завадить, то у прикладі (7) якісь непереборні обставини завадили досягненню цієї мети. На нашу думку, принципова різниця між проспективом теперішнього часу та проспективом минулого часу полягає саме в наявності або відсутності перспективи досягнення мовцем або агентом дії своєї мети. Окрім цього, ми вважаємо, що так само як і прийменник **a**, допоміжне дієслово руху в таких конструкціях також частково зберегло своє первісне лексичне значення йти, прямувати, тому про повну й остаточну граматикалізацію **ir** у конструкції з проспективним значенням **ir + a + infinitivo** говорити поки ще передчасно.

Подібне розмаїття значень (темпоральні, модальні, аспектуальні), виражених за допомогою конструкцій з одним і тим самим дієсловом в ролі центрального елемента, пояснюється, по-перше, тим, що **ir** – це основне і найпоширеніше дієслово руху в португальській мові, внаслідок чого його схильність до ритуалізації та граматикалізації є значно вищою ніж у будь-яких інших дієслів; по-друге, не можна забувати про те, що граматикалізація – це частковий випадок семантичних змін, у певному сенсі – розвиток полісемії певної лексеми [2, с. 12], тому відсоток вірогідності появи нових значень тим вищий, чим частотнішою є зазначена лексична одиниця.

Ці обставини пояснюють той факт, що інші дієслова руху, частотність використання яких у мові є значно нижчою, зазвичай утворюють конструкції, які здатні розвиватися лише за одним аспектуальним напрямом граматикалізації. І це не випадково, оскільки, як слушно наголошує І. Мельчук [4, с. 116], аспекти займають особливе місце серед інших дієслівних категорій та є, у цілому, основною категорією дієслова. Також сама семантика таких дієслів руху як **passar, andar, vir, sair, chegar, regressar, voltar, largar, partir-se, seguir** тісно пов'язана з поняттям внутрішнього часу, яке є одним з основних чинників категорії аспекту. Розглянемо такі приклади.

(8) Os jovens têm de ganhar a vida, muitas vezes longe de casa, a igreja **passa a ser** uma atividade secundária [9, p. 46]. – Молодь змушена заробляти на життя, дуже часто далеко від дому, тому церква починає відходити для них на другий план.

(9) Capital da Islândia, uma ilha que toca o Círculo Polar Ártico, **passou a ser** uma atração por causa da fatura de bandas e cantores que surgem por lá [9, p. 70]. – Столиця Ісландії – острова, розташованого біля Північного полюсу, стала дуже привабливою через велику кількість музичних гуртів та співаків, які постійно з'являються там.

У прикладах (8) і (9) аспектуальна конструкція з дієсловом руху **passar** "**passar + a + infinitivo**" має перфективне значення з інхоативним відтінком, яке зумовлене семантикою дієслова **passar** – проходити, переходити. Також важливим фактором у появі перфективного значення має інший елемент конструкції, прийменник **a**, прототипне значення якого зазначає напрям до якоїсь певної мети. Коли ця конструкція вживається в теперішньому часі, її прямим граматичним синонімом є

інша, класична інхоативна конструкція **começar + a + infinitivo**, але внаслідок тенденцій, притаманних сучасній португальській мові, остання дедалі більше витісняється конструкцією з дієсловом руху **passar + a + infinitivo**. У минулому часі ця конструкція втрачає відтінки інхоативності і набуває суто перфективного значення, наближаючись до значення іншої перфективної конструкції – **chegar + a + infinitivo**.

(10) Fernando organizava eventos sociais da igreja, cantava no coral e **chegou a liderar** o grupo de jovens [9, p. 46]. – Фернандо організував суспільні заходи в церкві, співав у хорі і перетворився на молодіжного лідера.

(11) Essa opção foi vital para que **chegasse a vender** mais de 1 milhão de discos no começo dos anos 90 [9, p. 125]. – Цей вибір був визначним і на початку 90-х рр. їй вдалося продати понад мільйон своїх дисків.)

У прикладах (10) і (11) аспектуальна конструкція **chegar + a + infinitivo** виражає не тільки інхоатив, але й ще одне перфективне значення – **комплетив**, тобто означає, що певна ситуація досягла межі, результату свого розвитку. Набуття комплективного значення притаманне дієсловом із значенням приходити, перебувати і зумовлене семантикою цих дієслів. Так само як і у випадку з конструкцією **passar + a + infinitivo**, не останню роль у формуванні перфективного значення відіграє прийменник **a**. Інша ситуація спостерігається з такими дієсловами руху як **andar** і **continuar**.

(12) Quem é que **andou a espalhar** boatos a alarmar a população? [6, p. 133]. – Хто це розпускає чутки, що тривожать населення?

(13) **Anda** uma pessoa **a perder** o seu tempo com esta canalha [6, p. 86]. – Я просто втрачаю час із цими негідниками.

У прикладах (12) і (13) аспектуальна конструкція з дієсловом руху **andar** ходити – **andar + a + infinitivo** має імперфективне значення дуратива. Однак на відміну від традиційної дуративної конструкції **estar + a + infinitivo**, конструкція з дієсловом руху означає, що дія почалася до моменту висловлювання та, ймовірно, триватиме після цього, у той час як конструкція з дієсловом буття означає дію, обмежену моментом висловлювання за винятком тих випадків, коли присутні інші лексичні одиниці, що вказують на вихід із зазначеного часового обмеження.

Схожа семантику має також імперфективна **континуативна** конструкція з дієсловом **continuar**, чиє лексичне значення прямо зазначає те, що дія розпочалася задовго до моменту висловлювання і все ще триває:

(14) **Continuam a chegar** doentes todos os dias [6, p. 109].

Розглянемо приклади з інхоативною конструкцією **largar + a + infinitivo**:

(15) **Vê lá não largues a rir** [6, p. 27]. – Дивись-но, не почни там сміятися!

(16) Como não havia vencidos nem vencedores, a Luísa **largou a correr**, levantando e baixando os braços [6, p. 12]. – Оскільки не було ані переможців, ані переможених, Луїза побігла, розмахуючи руками.

Первісне значення центрального елемента – дієслова руху **largar** – відправлятися, починати рух – зумовила семантику всієї цієї інхоативної конструкції, у якій наголос ставиться саме не на результат, а на початок процесу, що знаходить своє відображення і в прикладі цієї конструкції українською мовою: за допомогою дієслова (роз)починати або префікса по-, який притаманний українським дієслом доконаного виду.

(17) Na semana passada **voltou a ser detido** e ficou apenas sete horas na carceragem da Polícia Federal [9, p. 90]. – На минулому тижні його знов затримали, але він провів у відділку Федеральної поліції лише сім годин.

У прикладі (17) представлено іншу аспектуальну конструкцію з дієсловом руху – **voltar + a + infinitivo**, яка має ітеративне значення, зумовлене семантикою допоміжного дієслова: **voltar** – повертатися. У подібних випадках йдеться про те, що подібний процес уже мав місце і знову повторюється у момент висловлювання та, можливо, відбуватиметься і надалі.

Надзвичайного поширення у сучасній португальській мові набула перфективна конструкція **vir + a + infinitivo (vir + infinitivo)**, яка має комплетивне значення, наголос у якій робиться на тому, що розвиток ситуації призвів до конкретного результату:

(18) Com títulos de Conde... / **virás mandar** a terra que descobres [8, p. 312]. – У титулі графа ти будеш керувати землями, які відкриєш.

(19) Num vale ameno... / **vinham** as claras águas a **juntar-se** [8, p. 288]. – У приємній долині злилися їхні прозорі води.

(20) Com brevidade / Faz represaria nuns que às paus **vieram / A vender** pedraria... [8, p. 277]. – Швидко були замордовані ті, хто прийшов на корабель продавати каміння.

Цікаво, що значення цієї конструкції не змінюється від того, у якому часі вона вживається: у теперішньому, минулому або майбутньому.

Вище були наведені приклади з повною граматикулізацією дієслів руху. Випадки часткової граматикулізації спостерігаємо зі словами **partir(-se)** відбувати і **sair** виходити:

(21) **Partem** as almadias a **buscar** / Mercadoria Hispana [8, p. 272]. – Вирушають маври у пошуках іспанських товарів.

(22) A gente generosa... **se partia / a buscar** o gerouso [8, p. 260]. – Шляхетні люди вирушили шукати відпочинку.

(23) **Saíram** os quatro a **passear** pela vila [6, p. 156]. – Вони разом пішли прогулятися по селу.

Приклади (21), (22) і (23) свідчать про те, що процес граматикулізації у цих дієслів руху тільки-но розпочався. Однак уже зараз можна припустити, що, по-перше, внаслідок семантики ядерних дієслів, та, по-друге, тенденцій, притаманних португальській мові, замість цих лексико-семантичних сполучень з'являються граматикулізовані аспектуальні конструкції з різними відтінками перфективності.

Отже, сучасній португальській мові притаманне явище граматикулізації дієслів руху, що пояснюється їхньою семантикою і глибокими морфосинтаксичними процесами. Внаслідок цього лексичні одиниці перетворюються на граматичні показники аспектуальності, темпоральності і модальності. Чим поширенішим є дієслово, тим більше напрямів граматикулізації відкривається перед ним: наприклад, конструкції з дієсловом **ir** можуть мати темпоральне значення (футуральність), модальне (гортатив), аспектуально-темпоральне (проспектив), аспектуальне (континуатив). Граматикулізація решти дієслів руху відбувається у полі аспектуальності, що зумовлене, на наш погляд, по-перше, семантикою цих дієслів, і, по-друге, сучасними потребами мови, коли з'являється необхідність вираження багатьох відтінків перфективного й імперфективного значення, що у португальській мові є можливим лише завдяки конструкціям з безособовими формами дієслова в ролі смислового елемента та дієсловами руху (здебільшого) у ролі граматичного показника. Дослідження особливостей еволюції цих процесів, безумовно, потребує подальших глибоких розвідок.

1. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови. – К., 2004.
2. Майсак Т.А. Граматикулізація глаголів: руху: опыт типологии // Вопросы языкознания. – 2000. – № 1. С. 10–32.
3. Мельчук І.А. Курс общей морфологии. – М.; Вена, 1997. – Т. I.
4. Мельчук І.А. Курс общей морфологии. – М.; Вена, 1998. – Т. II.
5. Hopper P.J., Traugott E.C. Grammaticalization. – Cambridge, 1993.
6. Magalhães A.M., Alçada I. Uma aventura alarmante. – Lisboa, 1987.
7. Bolsa de mulher: <http://www.bolsademulher.br.org>.
8. Camões L. de Os Lusíadas. – Porto, s.a.
9. <http://www.veja.com.br>.

Надійшла до редколегії 27.01.05

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

О. Максименко, канд. філол. наук

ПРЕЦИОЗНІСТЬ У МОВІ ТА ПЕРЕКЛАДІ

Проаналізовано два різновиди дискурсу, у яких виявляється преціозність сучасної мови: особистісно-орієнтований і статусно-орієнтований. Розглянуто можливі тактики їх перекладу.

The article analyzes personally-oriented and status-oriented types of discourse. Possible tactics of its translation have been highlighted.

Ш. Баллі в середині ХХ ст. зробив своє спостереження стосовно того, що "чим більше прогресує й ушляхетнюється цивілізація, тим більшої обробки і продуманих змін зазнає мова. Раніше цим займалося вузьке коло інтелігенції і "вищого світу": тон задавали письменники, академіки чи двір. Нині ж... престиж й авторитет перестали бути єдиними важелями живої мови. Таке втручання думки, дедалі активніше, створює враження, що мови не є виключно "природними" продуктами, бо в них можна знайти велику кількість (щоправда, мало вивчених) фактів, що помічені печаткою свідомої волі" [1]. Наша стаття має на меті привернути увагу до явища, яке, видається, є проявом певної "штучності" сучасної мови, а також до завдань перекладача, які постають перед ним у зв'язку з цим феноменом.

Преціозність (французькою мовою "préciosité") у нас традиційно сприймається як негативне явище. Однак у першій половині ХVII ст. діяльність манірниць

("précieuses") сприймалася цілком схвально. Пані, що брали участь у вечорах, які проходили в отелі маркізи де Рамбуїє, самі дали собі цю назву. Учасники цих зібрань мали, за власним визначенням, "шляхетне походження і шляхетні думки" [5]. Поміж постійних відвідувачів салону були відомий поет Венсан Вуатюр, письменник, засновник традиції класичної французької прози Ге де Бальзак, поет і лінгвіст Жиль Менад, герцогиня де Лонгвіль, мадам де Севінї, маркіза де Лафайєт, мадемуазель де Скудері. Частими гостями були кардинал Рішельє та принц Конде. Між 1636 та 1665 рр. цей салон, а згодом й інші, які виникли як наслідок його, зажили слави.

Товариства, які в них збиралися, послуговувалися не тільки французької літературі (ввівши, зокрема, моду на читання й обговорення творів італійських та іспанських письменників і поетів), але й мові, поставивши собі за мету очистити і збагатити її. Їхня діяльність була реак-

цією на грубість звичаїв і мови, що панувала при дворі короля Генріха IV, а також на жажіття релігійних воєн. Однак уже тоді преціозниць почали критикувати за те, що вільній стихії старої французької мови вони хотіли нав'язати пута всіляких обмежень і заборон. Згодом Мольєр та деякі інші письменники висміяли їхніх незугарних послідовниць у своїх п'єсах і романах, відтак у нашій свідомості преціозність асоціюється з "кумедними манірностями". Хоча чимало вигаданих преціозницями виразів і дотепер вживаються у французькій мові: *enthousiasmer, furieusement, effroyablement, être en passe, n'être pas de refus, débrutaliser, l'emportement, faire pièce à qn, s'inscrire en faux contre qn* тощо.

Преціозність була явищем не лише XVII ст., манера химерно говорити існувала і раніше, і пізніше. Скажімо, зманіжений, псевдоглибокодумний спосіб висловлювання висміював Рабле, а російський поет К. Бальмонт та його оточення в роки паризької еміграції (20-і рр. XX ст.) спілкувалися саме в преціозному стилі: гроші Бальмонт називав *звенящими возможностями*, замість *пяти* треба було говорити *утолиться влагой* і т. ін. [4]. Однак погляд на французьку мову, як вважає автор популярних книг про лексику сучасного французького П'єр Мерль ("Le Blues de l'Argot", 1990; "Lexique du français tabou", 1993; "Le Prêt-à-parler", 1999; "Le Dico du Français branché", 2000; "Précis de français précieux au XXI e siècle", 2002), переконує, що саме преціозність характеризує значною мірою тенденції її розвитку на початку третього тисячоліття. Нині французи втомилася від вульгарної моди (яка панувала з 80-х рр. XX ст.) на жаргоні наркоманів, любителів рок-музики, молоді передмість. Тепер, аби бути сучасним, треба вживати таку собі преціозну суміш із лексики інтелектуалів-філософів, психоаналітиків, інтернетчиків, екологів, політиків та англomanів. Химерність, штучність, туманність мовлення проявляється у зловживанні модними виразами, запозиченими із невідповідних смислових сфер (*en amont, en aval* у значенні *до і після*), настійливе, до речі і не до речі, повторення політичних слів – лозунгів епохи (за президента Ж. Ширака таким стало слово *citoyen* – *l'initiative citoyenne, la participation citoyenne à la vie publique* etc.), захоплення англоамериканізмами (*dans le futur, Belle journée!* під впливом *Have a nice day!* тощо), фразеологія "зелених" (*des espaces verts, les patrimoines communs de l'humanité*) активна фемінізація мови (*une temps – partiële, les sans papiers*), Інтернет-жаргон (*NRV – énérvé, G1ID – j'ai une idée*), жаргон гомосексуалістів (*C'est très péédé!*) і т. ін. [3].

Такі тенденції до преціозності в сучасній французькій мові, на наш погляд, мають усвідомлюватися і враховуватися перекладачем, адже проявляються вони в текстах різних жанрів – політичних промовах, інтерв'ю, статтях у ЗМК, міжнародних документах, у поезії і у прозі (П'єр Мерль, приміром, наводить чимало прикладів преціозності в творах Жироду, Пруста, Селіна). Перш за все, перекладачу доводиться давати собі раду з модними слов'язми, якими жонглюють політики, журналісти, вчені, бізнесмени, скажімо, *dossier, chantier, gérer, gestion, hierarchiser* і т. ін. "*Le deuxième grand chantier – c'est l'emploi*" (TV5) – "*Другий напрям роботи – створення робочих місць*"; "*la gestion des déchets*" (Euronews) – "*переробка відходів*"; "*Comment gérer l'après-non?*" (TV5) – "*Що робити після провалу Євроконституції?*"; "*Paris et Tokyo s'opposent sur deux dossiers*" ("Le Monde") – "*Париж і Токіо мають розходження з двох питань*"; "*Comment vous hierarchiser les choses?*" (TV5) – "*Чому надаєте перевагу?*". Таким чином, преціозність в українських перекладах, вочевидь, щезає.

Ще одне явище, з яким часто зіштовхується перекладач, це перифрази. Преціозниці XVII ст. вигадували перифрази, аби не вживати слова, які можуть зранити делікатні почуття шляхетної людини (так, замість *le balai* вживали перифраз *l'instrument de la propreté*). Сьогодні ж, на нашу думку, спостерігаємо пуризм іншого ґатунку. Його мета (і це є наслідком розвитку громадянського суспільства, боротьби за права людини, за соціально справедливість) – не принизити людської гідності, не образити національні, релігійні почуття, не завдати психологічної травми: *les enfants en surpoids* (Euronews), *les personnes à mobilité réduite* (Euronews), *avoir un rapport non protégé* (TV5) etc. Подібні евфемістичні перифрази характерні для мови політиків, преси, міжнародних організацій. Українська мова останнім часом теж дедалі більше гуманізується, вдаючись до перифраз: *особи з обмеженою можливістю пересуватися* ("День"), *люди з альтернативною працездатністю* ("Час", 5 канал), *люди без паперів* ("ТСН", 1+1), *статевий стосунок без застосування засобів особистого захисту* ("Час", 5 канал). Однак, оскільки французька мова в цьому питанні стає дедалі чутливішою, обережнішою, то українська мова за нею часто не встигає, скажімо, українське слово *домогосподарка* у Франції, з повагою до праці і статусу цієї категорії жінок, має відповідник *la mère de famille*. А бажання за будь-яку ціну бути політкоректним призводить часто до появи химерних, вигадливих виразів на кшталт *l'immigration doit être choisie et non pas subie* (Nicolas Sarkozy, TV5), що за контекстом може бути перекладене, із втратою преціозності, як *Іміграція має бути контрольованою, а не нав'язаною*.

Велика кількість неологізмів абстрактного характеру, які вводяться в обіг політиками й ученими, теж потребує осмислення при перекладі. Наразі застосовується або калькування, або описовий переклад (*la biculturalité, la triculturalité – бікультуральність, трикультуральність; la continentalisation* ("La Tribune") – *континенталізація, згуртування країн одного континенту*).

Англо-американізм є однією з визначальних ознак зманіженої мови журналістів, бюрократів, представників шоу-бізнесу: *Un sitting sur le seuil du Palais de la Justice* (Euronews), *booster la campagne électorale* (L'Express), *le basic instinct* (TVS). При перекладі стилістична виразність нейтралізується (*сидячий страйк, дати імпульс виборчим перегонам, основний інстинкт*). Боротьба із цими проявами манірності, снобізму у французькому суспільстві відбувається прямо на очах, приміром, англіцизм *un overbooking* (Euronews) – *продаж двох квитків на одне місце в літаку* – спочатку трансформувався в *le surbooking* (Euronews) і, нарешті, в *la surréservation* (Euronews). Як відомо, провідну роль у цьому русі пуризму відіграють офіційні установи. Яскравим прикладом тут є запозичення *coach*. Спочатку цей термін почав широко застосовуватися в спорті, замінивши слово *entraîneur*, згодом, під впливом реалій американського життя, він потрапив у сферу бізнесу, підприємництва; *coach* (виникло і дієслово *coaché*) – консультант з професійної кар'єри, з розкриття особистісного потенціалу. Держава прореагувала, і з'явилися офіційні рекомендації – замість *coach* у спорті вживати *entraîneur* (Le Journal Officiel, 22.IX.02), у сфері економіки підприємства *mentor* (Le Journal Officiel, 26.05.04), в університетах – *tuteur* (Le Journal Officiel, 18.01.05). У Квебеці рекомендовано французькі еквівалентні слова *coach – assistant professionnel* й *accompagnant professionnel*. У деяких українських фірмах теж почала з'являтися подібна посада, але чіткого українського відповідника ще не вироблено. При перекладі текстів офіційного характеру

французькою мовою українському перекладачу доводиться зважати на те, що такий пуризм на державному рівні у Франції призводить до постійної словесної творчості, часто досить прециозного характеру. Це можна проілюструвати хоча б термінами кіно та телебачення. Запозичення *casting, preview, talk-show, prime-time, flashback, single, web TV* належить замінювати на, відповідно, *audition, avant-première, débat-spectacle (émission-débat), retour en arrière, simple, télévision en ligne* (le Journal Officiel, 14.05.05). У той же час українські відповідники говорять самі за себе: *кастинг, прев'ю, ток-шоу, прайм-тайм, флешбек, сингл, Інтернет TV*.

Останні кілька років в Україні спостерігаємо особливий вияв прециозності. Природний розвиток сучасної української мови, у якій відбувається відновлення тих процесів, які насильницьки придушувалися з 20-х рр. XX ст., породив певне тяжіння, зокрема деяких телеканалів, до демонстрації своєї мовної рафінованості, елітарності, що інколи призводить, якщо втрачається відчуття міри, до манірного, штучного стилю мовлення ведучих новин (один з останніх епатажних виразів – *на облявку літака* у програмах "Час" на 5 каналі). Поэяз перекладач, який працює у відділі міжнародних новин телеканалу чи газети, має керуватися засадами редакційної політики, то йому доводиться відповідно до вимог адаптувати свої переклади.

Однак, мабуть, із найвиразнішими проявами прециозності зіштовхується фахівець, який перекладає тексти Європейського Союзу чи Ради Європи. Недарма євробюрократі критикують за властивий їм єврожаргон. У ньому присутні всі ознаки прециозності: закритий, елітарний характер, прагнення прикрасити реальність, красиво але туманно називати банальні чи малоприємні речі, образність, любов до перифраз, евфемізмів, неологізмів, запозичень тощо. Це помітно як в офіційній термінології Євросоюзу (*l'Europe à la carte* – "Меню" стратегії розвитку європейських країн, *les piliers de l'Union Européenne* – "стовпи", складові Європейського Союзу), так і в євритериторії ЗМІ (Швейцарію називають *Un petit îlot au milieu de l'Europe Schengen* – острівцем посеред Шенгенського простору, Польща

отримала усталений перифраз *la nouvelle vigie de l'Europe* – *новий форпост Європи* і т. ін.)

Таким чином, прециозність у сучасних французькій та українській мовах і культурах виявляється, якщо застосувати дихотомію, запропоновану В. Карасиком [2] і в особистісно-орієнтованому, і в статусно-орієнтованому дискурсі. У першому випадку це побутове і буттєве мовлення (художній і філософський дискурс), і тут може йтися про переклад фільмів, інтерв'ю, синхронів у текстах новин, художніх і філософських творів. Читача і слухача цікавить саме особистість людини, і відтворення перекладачем можливої мовної манірності забезпечить вірність перекладу. У другому випадку (політичний, науковий, діловий, військовий і т. п. дискурс) автор тексту чи промовець виступає як представник певної групи (політичної сили, соціального прошарку, міжнародної організації, відомої установи чи підприємства). Уживання кліше, прийнятих у даній групі, модних штампів, образів, неологізмів, англіцизмів, латинізмів, евфемістичних перифраз, скорочень є сигналами, які дозволяють відрізнити свого від чужого, між своїми говорити, вживаючи код, зрозумілий посвяченим. Перекладачеві, особливо міжнародних конференцій, часто доводиться працювати в умовах такого корпоративного спілкування. Переклад відповідно до вимог корпоративного дискурсу є ознакою високої компетентності перекладача.

І при особистісно-орієнтованому, і при статусно-орієнтованому дискурсі найчастіше вживаними можуть бути дві тактики перекладу: надання відомого, стандартного відповідника зманіженого виразу або креативний підхід – пошуки еквівалентів, які відтворюють прециозний стиль, що реалізує прагнення людини сигналізувати (свідомо чи несвідомо) про свою групову приналежність, показати свою витонченість, культуру, виявити своє критичне ставлення до недосконалостей світу або просто естетизувати оточуючу дійсність.

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М., 1955.
2. Карасик В. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М., 2004.
3. Тэффи. Моя летопись. – М., 2004.
4. Merle Pierre. Précis de français précieux au XXIe siècle. – Tournai, 2002.
5. Ploetz Charles. Manuel de littérature française. – Berlin, 1898.

Надійшла до редколегії 23.02.05

С. Саєнко, канд. філол. наук

ХАРТІЯ МОВ РАДИ ЄВРОПИ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЇЇ ПЕРЕКЛАДУ

Проаналізовано Хартію мов Ради Європи: історію її створення, основні цілі, зв'язки з ідеєю європейського мультикультуралізму, в основу якої покладено підвищену зацікавленість до збереження регіональної та місцевої самобутності населенням багатьох країн. Уряди європейських країн мають визнати і зберегти регіональну різнобарвність нашого континенту для закріплення зусиль щодо підтримки європейської інтеграції. Український переклад цього документа містить певні концептуальні помилки. Необхідні виправлення сприятимуть процесу ратифікації Хартії в Україні.

This publication analyses the European treaty for regional or minority languages: its history of creating, the main purposes, its links to the idea of a multicultural Europe, where the diversity of culture, languages and traditions is a source of cultural wealth. All the provision of the charter concern practical measures for the protection and promotion of languages, with a view to ensuring that they remain living parts of Europe's linguistic heritage. The Ukrainian translation of this document has some conceptual mistakes. Necessary correction can help the ratification of this Charter in Ukraine.

У 1951 р. суддя фризського містечка Хееренвеен під час судового засідання відмовився заслухати показання свідка фризською мовою. Внаслідок цього обурене населення настільки агресивно розпочало висловлювати своє незадоволення, що поліція була змушена застосувати гумові палиці для того, щоб угамувати маніфестантів. Єдиний висновок, який можна було б зробити після цих подій – гарантії фундаментальних прав людини, серед яких беззаперечним є право на користування рідною мовою, можуть відігравати найважливішу роль у забезпеченні політичної стабільності суспільства.

За умов зростання паралельних процесів глобалізації та європейської інтеграції, населення багатьох країн де-

монструє підвищену зацікавленість у збереженні своєї регіональної та місцевої самобутності. Європейським регіонам притаманна багатобарвність історії та культури, що і знаходить своє віддзеркалення у скарбниці мовної пам'яті та лінгвістичних реаліях сьогодення. З одного боку, Європа задіяна в інтеграційних процесах, а з іншого – вона є під впливом регіоналізації. Уряди європейських країн повинні визнати і зберегти регіональну різнобарвність нашого континенту для закріплення зусиль щодо підтримки європейської інтеграції. Сила Європи має міститися в єдності на підґрунті різноманітності.

У цьому зв'язку ціла низка міжнародних угод на підставі закріплення прав людини зі свободою слова

включно, а це означає право говорити рідною мовою, створюють надійні засади для гарантій стабільності.

ООН уперше зайнялася детальним розглядом цього питання в межах Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р., ст. 27 якого стверджує, що в тих країнах, де існують етнічні, релігійні та мовні меншини, особам, що належать до таких меншин не може бути відмовлено в праві спільно з іншими членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію та дотримуватися своїх обрядів, а також користуватися рідною мовою.

ОБСЄ/КБСЄ розглянула проблему детальніше спочатку в тексті Заключного акту Гельсінської конференції (1975), а потім у Заключному документі Конференції щодо людського виміру, яка відбулася в Копенгагені в 1990 р. Потім основні принципи були підтвержені під час Стамбульської зустрічі на вищому рівні в 1999 р., де серед етнічної, культурної та регіональної самобутності заохочувалася і мовна в межах однієї держави.

Перший імпульс до створення європейської хартії регіональних та міноритарних мов треба шукати у 1981 р., коли Парламентська асамблея Ради Європи прийняла Рекомендацію 928 стосовно проблем в освіті та культурі, пов'язаних з міноритарними мовами і діалектами в Європі. На цьому підґрунті постійна Конференція місцевих та регіональних властей Європи (таку тоді назву мав Конгрес місцевої та регіональної влад Європи) вирішила розробити відповідний текст, який і був остаточно представлений у 1988 р. [6]. Цей проект, підтриманий Парламентською асамблеєю, став основним для опрацювання міжурядовим надзвичайним комітетом, створеним Комітетом міністрів Ради Європи з єдиною метою – підготовкою остаточного тексту. І врешті-решт Комітет міністрів РЄ прийняв хартію в ролі конвенції на своєму засіданні 25 червня 1992 р., причому п'ять країн-членів утрималися (Греція, Кіпр, Сполучене королівство, Туреччина, Франція). Назва цього документа була сформульована двома офіційними мовами Ради Європи наступним чином: англійською – *European charter for regional or minority languages*, французькою – *La Charte européenne des langues régionales ou minoritaires* (STE n° 148). В офіційному перекладі, затвердженому МЗС України, було прийнято наступну редакцію назви – *Європейська хартія регіональних мов і мов меншин*. Хартія була відкрита для підпису 5 листопада 1992 р. та набула чинності 1 березня 1998 р. після її ратифікації першими п'ятьма країнами (Норвегією, Фінляндією, Угорщиною, Нідерландами і Хорватією).

Якими ж є цілі та філософія хартії? Основна мета хартії знаходиться в культурній площині: зберігати і поширювати регіональні або міноритарні мови, якими традиційно спілкуються в різних державах – членах Ради Європи, та захистити таким чином скарби культурної спадщини нашого континенту. Вона є пов'язаною з концепцією мультикультуралізму Європи, де розмаїття культур, мов і традицій є джерелом культурного багатства всієї спільноти європейського простору. Таким чином, регіональні або міноритарні мови вважаються такою частиною спільної культурної європейської спадщини, яка знаходиться під загрозою зникнення і тому повинна підпадати під захист міжнародних юридичних інструментів та зобов'язань.

Загальний підхід, притаманний хартії, відрізняється від інших міжнародних правових інструментів. Вона не створює індивідуальних або колективних прав для мовців, що спілкуються регіональними або міноритарними мовами, але визначає для держав-членів і, відповідно, для їхніх юридичних систем, обов'язки щодо використання (вжитку) цих мов. По-справжньому хартія вишукує

можливості для забезпечення підтримки поширення регіональних або міноритарних мов і може вважатися певним юридичним інструментом призначеним для того, щоб захистити, як такі, мовні спільноти, що опинилися у меншості. Ось чому на відміну від Рамкової конвенції про захист національних меншин (1995) і, не зважаючи на взаємовплив цих двох інструментів, хартія не орієнтована на меншини, як такі, але стосується саме мов. Саме тому вона і не зосереджує головну увагу на правах меншин. До речі і сам термін права є нечисленним у тексті хартії. Усі її положення стосуються скоріше практичних заходів захисту і поширення мов, з тим, щоб гарантувати останнім можливість залишитися як життєдайних елементів європейської мовної спадщини [5].

У цьому відношенні прагматизм є однією із ключових характеристик хартії. Замість того, щоб формувати великі загальні принципи, хартія містить перелік практичних заходів у конкретних сферах ужитку мов: в освіті, правосудді, адміністративних установах, медійному просторі, культурі, соціальному й економічному житті та транскордонних обмінах. Таким чином, вона надає базову структуру для конкретного втручання в мовну політику з метою забезпечення юридичного захисту цих мов, як і для їх практичного вжитку в приватному та громадському житті.

Система, яку запроваджує хартія, базується, перш за все, на певній гнучкості її складових. Вона надає можливість робити вибір у межах конкретних зобов'язань, узятих на себе державами-сторонами цієї міжнародної угоди з метою захисту регіональних або міноритарних мов та менш поширених офіційних мов. У межах однієї і тієї ж країни такий підхід щодо захисту "на замовлення" накладає високий рівень прагматизму та сприяє ефективності цього інструменту за умови уміння його вірно використовувати.

Якщо коротко проаналізувати структуру хартії, то значимо, що вона містить 23 статті і підрозділяється на п'ять частин. Частина I (ст. 1–6) містить загальні положення, головним чином дефініції та положення, які держави, ратифікуючи хартію, зобов'язуються прийняти у своєму законодавстві. Друга частина (ст. 7) включає набір цілей та принципів, що складають "центральний стовбур" зобов'язань, які покликані сформувати підґрунтя для численних заходів суспільної політики в мовній сфері взагалі і зокрема стосовно регіональних або міноритарних мов у державах – сторонах цієї міжнародної угоди. Частина III містить список конкретних заходів з метою поширення використання регіональних або міноритарних мов у суспільній сфері. Механізми застосування хартії закладені в частину IV (ст. 15–17) і, нарешті, частина V пропонує заключні положення, зокрема набуття чинності, застереження та можливості денонсації.

Розглядаючи зміст хартії, доцільним є сконцентрувати увагу на дефініціях, зобов'язаннях та засобах специфічного захисту. Щодо дефініцій, то в частині I визначається поле застосування, звідки вилучаються мови, що недавно з'явилися в державах-членах завдяки імміграції. Наступні категорії мов узяті до уваги і розглядаються в хартії:

"Офіційна (державна) мова: будь-яка мова, що є проголошеною державою офіційною на всьому загалі своєї території і про що йдеться у вищому юридичному документі конституційного статусу;

Регіональна або міноритарна мова: будь-яка мова традиційного користування на території держави вихідцями з цієї ж держави, які складають чисельно меншу групу за решту населення держави і яка відрізняється від офіційної (державної) мови держави та мов мігрантів;

Мова позбавлена території: мови, якими користуються вихідці з цієї ж держави і що відрізняються від уживаних мов рештою населення держави, але незважаючи на те, що вони є традиційно розповсюдженими на території держави, не можуть бути прив'язаними до певного географічного регіону останньої;

Менш розповсюджена офіційна (державна) мова: будь-яка менш поширена офіційна (державна) мова (якою користується меншість населення) на всьому загалі або частині території держави".

Метою хартії є розвиток користування мовами, якими традиційно спілкуються на континенті і які належать до трьох останніх категорій. Ці дії в жодному разі не мають завдавати шкоди офіційній (державній) мові.

Хартія не містить переліку регіональних або міноритарних мов, якими користуються в Європі. Певним чином держави, що підписали хартію, зобов'язані наводити такі списки відповідно для своїх територій, але виключно стосовно тих мов, які підлягають під заходи захисту визначені в частині III документа. У будь-якому випадку є очевидним, що значна частина розмаїття положення мов на континентальному просторі охоплена дефініційним полем хартії. Деякі регіональні або міноритарні мови однієї держави можуть одночасно мати статус офіційних (державних) іншої. Деякі із захищених хартією мов використовуються мільйонами європейських громадян, тоді як інші є обмеженими декількома тисячами користувачів. Однак усі вони в рівній мірі є частиною загальної європейської спадщини, яку і має боронити хартія.

Хартія пропонує державам – сторонам угоди два рівня зобов'язань, що стосуються їх відповідних мов. Ці рівні визначаються в частині II та частині III документа.

Частина II хартії (ст. 7) визначає цілі, що переслідуються та принципи, яких дотримуються і які складають спільний стрижень обов'язків держав-членів по відношенню до регіональних або міноритарних мов, якими традиційно користуються на їх території. Проте під час ратифікації держава може залишити за собою право поширити цей рівень базового захисту на мови, позбавлені території. Цілі і принципи, визначені в частині II, включають, зокрема, визнання регіональної або міноритарної мови, як засобу висловлення певної спільноти, збереження географічного ареалу, де мова вживається, питання письмового та усного вжитку цих мов у державному, суспільному та економічному житті, як і освіти та навчання цим мовам на всіх відповідних стадіях.

Частина III хартії (ст. 8–14) містить низку специфічних зобов'язань щодо запровадження принципів визначених у частині II. Держави, ратифікуючи хартію, визначають у своєму інструменті ратифікації мови, до яких спрямовані заходи, визначені в частині III. Ці специфічні положення закликають держави запровадити позитивні заходи щодо захисту та поширенню регіональних або міноритарних мов у певних галузях. Однак широта захисту може варіюватися залежно від положення кожної мови: кількість мовців, розмір географічного ареалу, де цією мовою спілкуються та ін. У будь-якому випадку ця система захисту "на замовлення" не означає, що країни мають усю свободу дій для будь-якого свавільного вибору. Вони мають обирати положення частини III хартії відповідно до положення кожної мови. Однак кожна із країн, які ратифікували (прийняли чи затвердили) Хартію, визначала мови, до яких цей документ застосовується, і мала право робити свої застереження.

Досить часто стверджують, що Європейська Хартія – це перший договір, де розглядаються питання мовної та культурної різноманітності, і єдина міжнародна угода, яка ставить на меті захист мов. Це є цілком справедливо,

але це ще не все. Можна додати, що Рада Європи є беззаперечним світовим лідером як щодо обговорення питань у цій галузі по суті, так і пов'язаних з ними процедурних моментів. До речі Європейський Союз, здається, очікує на те, що інші країни гарантують те, що сам Євросоюз не в змозі дотепер гарантувати своїм громадянам. Дійсно, в угодах ЄЄ нічого не говориться про міноритарні мови. У законодавстві Євросоюзу є відсутніми будь-які положення щодо регіональних або міноритарних мов та санкцій за їх недотримання. Так, Хартія щодо основних прав містить дуже коротку ст. 22, де говориться про те, що Європейський Союз дотримується культурної, релігійної та мовної різноманітності. Однак за цією юридичною обгорткою міститься цілий всесвіт, а політики-європейці до сьогодні ще не мають послідовної мовної політики. Говорити про європейську єдність без поваги до її мовного різноманіття – нонсенс. Європа – це мовна мозаїка. Що є справедливим для окремих держав, має бути тим більше справедливим для всієї Європи.

У нашій країні з ратифікацією Європейської хартії регіональних або міноритарних мов виникла непроста ситуація. Україна є серед більш ніж сорока країн, які підписали Хартію. Це відбулося 2 травня 1996 р. Хартія була ратифікована Верховною Радою України 24 грудня 1999 р. 30 грудня 1999 р. Закон "Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 року" (така є назва Хартії згідно із законом) набув чинності. Однак до цього часу ратифікаційні документи не потрапили до Ради Європи, а отже, Хартія для європейської спільноти не вважається ратифікованою. Більше того, на думку професора В. Євтуха, перспективи передачі Хартії до Ради Європи, є невизначеними [2]. На його думку дві головні обставини зумовили невизначеність з долею ратифікації Хартії:

✓ по-перше, аналіз Закону "Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин" Міністерством закордонних справ України, Міністерством юстиції України, тодішнім Державним комітетом України у справах національностей та міграції засвідчив, що його текст не повною мірою відповідає інтересам нашої держави і певні його положення суперечать чинному законодавству або його інтерпретації. Так вони не узгоджуються з Рішенням Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 р. стосовно офіційного тлумачення положень ст. 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, місцевого самоврядування та її використання у навчальному процесі;

✓ по-друге, депутати Верховної Ради України 20 січня 2000 р. зробили подання до Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України згаданого Закону.

Така ситуація є притаманною не тільки Україні. Мабуть ще складнішою є ситуація у Франції. Президент Французької республіки Жак Ширак, якого підтримав прем'єр-міністр Ліонель Жоспен, вважав, що буде вчасним для Франції у 1998 р. ратифікувати Хартію. Він навіть делегував усі необхідні для підписання міжнародної угоди повноваження міністру закордонних справ, що останній і зробив від імені Франції 7 травня 1999 р. під час засідання Комітету Міністрів Ради Європи в угорській столиці з приводу п'ятидесятилітньої річниці існування організації. У цей же час він заявив про намір Франції ратифікувати її в 2000 р. Однак, забігаючи вперед, регіоналісти вже протестували проти підписання, яке вони вважали а мініма стосовно того, що зобов'язання, прийняті Францією, не були достатніми для розквіту регіональних мов. У той же час адепти збереження суверенітету, ліві, як до речі і

представники правого політичного табору, проголосували закликати проти Хартії, оскільки вважали її пропозицією європейської спільноти, далекої від реалій французького сьогодні, що може спровокувати "балканізацію" всієї країни, яка не є сумісною з республіканськими догмами. Пристрасті вибухнули і ще сильніше підсилювалися центральною та регіональною пресою.

Опинившись перед такою непередбаченою кризою, президент країни вирішив не вступати у бій, а залишив останнє слово за Конституційною радою. На підставі ст. 54 Конституції він направив до неї своє подання для перевірки Хартії на відповідність Основному закону країни. На рішення з великою увагою чекали політики, засоби масової інформації та численні неурядові організації. У своєму рішенні від 15 червня 1999 р. Конституційна Рада змушена була задовольнити очікування прихильників незалежності, зробивши заяву, що Хартія регіональних або міноритарних мов не може бути ратифікованою доти, доки не буде переглянута Конституція. Президент республіки не забажав переглядати Конституцію в цьому питанні.

Політичне збурення, спровоковане ймовірністю ратифікації Хартії, безумовно, на думку багатьох експертів [7], пов'язане з тим, що цей міжнародний інструмент дуже погано знають у Франції. Про це свідчать закиди, які можна було б розцінити як екстравагантні, висунуті певними політиками в пресі, які висловили припущення, що регіональні мови можуть потіснити французьку мову у стосунках з органами державної влади. Другі вважали, що віднині буде визнано право за носіями цих мов використовувати їх при зверненні до різних адміністративних інстанцій в усній або письмовій формі. Нарешті, інші стверджували, що уряд мав намір дозволити адміністративним установам приймати звернення та взагалі спілкуватися з відвідувачами регіональними мовами.

Однак Хартія, як відомо, зовсім не ставить на меті надати перевагу говорити регіональними або міноритарними мовами над вживанням офіційної мови. Використання останньої, до речі, визнається самою Хартією як невід'ємне для спільноти в спілкуванні з державою для того, щоб підвищувати рівень зв'язків між усіма групами, що складають суспільство. Навіть навпаки, Хартія категорично наголошує на тому, що захист і заохочення регіональних або міноритарних мов в жодному разі не мають відбуватися за рахунок офіційної або офіційних мов і не позбавляють від необхідності їх вивчити. Преамбула Хартії наголошує на тому, що поширення регіональних або міноритарних мов повинно здійснюватися в межах національної незалежності та територіальної цілісності.

Одна з галузей, де існує, на нашу думку, певне непорозуміння, – це принцип, відповідно до якого обов'язки, взяті на себе певним урядом по відношенню до кожної мови, повинні відповідати фактичному становищу цієї мови – принцип пропорційності. Уряди багатьох європейських країн, як свідчить практика, невірно розуміють цей принцип і деякі з них трактують його як такий, що означає необхідність встановлення однакового режиму для всіх мов. І тут доцільно було б підвищити послідовність і ясність, підкресливши, що встановлення рівного режиму для всіх мов стане протиріччям основному базовому принципу пропорційності, закріпленому в Хартії. Однакове відношення до того, що є різним за своєю сутністю, може означати в міжнародному праві дискримінацію. Цей дуже простий принцип і дотепер викликає певну плутанину.

Ведучи дискусію навколо Хартії, варто звернути увагу на її переклад українською мовою. Професор В. Євтух у вже згадуваній статті стверджує, "що хибний переклад великою мірою заплутав ситуацію як з вивченням мов, котрі потребують підтримки і, зрештою, захисту в

умовах України, так і з вибором способів реалізації положень Хартії" [2, с. 47].

Офіційний переклад Хартії перекладознавець В. Радчук називає "абияк викладеним" [4]. Офіційна українська назва "Європейська хартія регіональних мов і мов меншин" (до речі зустрічається ще один варіант офіційної назви Хартії – "Європейська хартія регіональних мов або мов меншин") не відповідає ні французькому "Charte européenne des langues regionales ou minoritaires" ні англійському оригіналу "European Charter for Regional or Minority Languages". На думку фахівців, саму назву цієї Хартії перекутили так, що вона повністю дезорієнтує і збиває з істинного шляху. Невірний переклад у значній мірі заплутав ситуацію як з визначенням мов, які потребують підтримки, а деякі з них і захисту в умовах України, так і з вибором способів реалізації положень Хартії.

В офіційному перекладі зазначено: Європейська хартія регіональних мов і мов меншин, тоді як у брошурах Бюро інформації Ради Європи в Україні в текстах про Конгрес місцевих та регіональних властей Європи пропонується інший варіант назви – Європейська хартія регіональних мов та мов меншин, незважаючи на те, що у текстах оригіналу, викладених французькою та англійською мовами, вжито сполучники *ou* та *or*. Провідні українські експерти у сфері правового поля Ради Європи у своїй монографії називають документ Європейська хартія регіональних або міноритарних мов, застерігаючи від термінологічної плутанини [3]. З ними погоджується і проф. В. Євтух у уже згадуваній публікації, перекладаючи означення як *меншинні* і додаючи, що французьке *minoritaires*, англійське *minority* (а не *minorities*), а також німецьке *minderheiten* у сполученні *Minderheitensprachen* жодним чином не можуть бути носієм ознаки – логічним підметом.

І справді, французьке словосполучення *langues minoritaires* перекладено не зовсім вірно. Прикметник *minoritaire* походить від іменника *minorité*, першим і найуживанішим значенням якого є меншість, а не меншина. Перекладач, як це не прикро констатувати, просто використав російський переклад *Европейская хартия региональных языков или языков меньшинств*. На жаль це не тільки збіглося зі стратегією певних ностальгічно-імперських дій російського політичного істеблішменту, але і не відповідає ані духу, ані змісту самої Хартії. У Хартії йдеться про захист не мов(и) меншин, зокрема етнічних (національних) та інших, а про захист самих мов, які опинилися в меншинному, міноритарному стані, оскільки їх уживають просто набагато менше людей ніж державну (розробникам Хартії навіть важко збагнути ситуацію, коли мова сусідньої супердержави майже задушила в лещатах піклування про національні меншини, вірніше про одну з них, мову офіційну). Це значить, що англійському сполученню *minority languages* відповідає в українському перекладі *міноритарні мови*. Таким чином, можна буде уникнути цієї штучної прив'язки до національних меншин. У цьому відношенні достатньо красномовними є переклади іншими мовами: болгарською – *Европейска Харта за регионалните или малцинствените езици* чи румунською – *Carta limbilor regionale sau minoritare*.

Таким чином, вихолощується зміст документа й унеможливується його вірне застосування, а ситуація в нашій країні потребує вирішення. Бо як стверджує проф. В. Василенко саме українська мова ізузятськими і насильними адміністративними методами систематично викоринювалася з ужитку практично в усіх сферах по всій Україні і ще зараз залишається в упослідженому становищі у багатьох регіонах, у яких українське насе-

лення становить більшість. За останні роки процес русифікації не набагато уповільнився, а навіть посилюється через абсолютне панування в українському інформаційному просторі, книжковому ринку і у шоубізнесі російської мови. В Україні вживаються надто помірковані і скромні заходи з відродження української мови у сфері освіти і культури. Однак за роки незалежності в Україні не було дискредитовано ні російськомовне населення, ні його культурні та духовні запити, тому істеричні заклики про поліпшення стану російської мови і культури не є піклуванням про права етнічних росіян, що мешкають в Україні, а боротьбою проти мовних прав українців і відродження української мови в Україні [1].

Правові основи української державної мовної політики визначені Конституцією України і підтверджені рішенням Конституційного Суду України, відповідають загальноновизнаним міжнародним стандартам і виключають мовну дискримінацію осіб, що належать до національних меншин. Саме тому ні в українських судах, ні у Страсбурзькому суді з прав людини ніколи не було зареєстровано жодної скарги про порушення в Україні мовних прав росіян. Шанси виграти такі справи в суді, на жаль, мають швидше українці...

Європейська Хартія – це не просто ще один нереальний проект, вигаданий бюрократами і інтелектуалами в Раді Європи. Це – частина законодавства Європи, що накладає чіткі зобов'язання: вона передбачає реалістичні заходи, що знайшли широке визнання тому, що кожен уряд робить свій вибір на користь тих з них, що є

найбільш адекватними для ситуації в певній країні, та керуючись їх доцільністю для тієї чи іншої мови.

Однак це ще не все. Європейська Хартія за вмілого використання допоможе скласти умови, за яких міноритарні мови будуть відчувати себе в безпеці від загрози бути розчавленими всією економічною та медіа-імперською навалюю північно-східного сусіда з етикеткою на кшталт троянського коня про захист мови меншини. Хартія дозволить, таким чином, збудувати по справжньому демократичне суспільство на підґрунті дотримання прав людини. Саме таке суспільство Карл Поппер назвав відкритим, життя в якому базується на таких важливих засадах як свобода особистості, ненасильство, захист тих, хто в меншості і хто є слабким [7]. І саме до створення такого суспільства ведуть нас такі міжнародні угоди як Європейська хартія регіональних або міноритарних мов.

1. Василенко В. "Дружні" поради і вимоги російських "вболівальників" за долю України // Дзеркало тижня. – 20.08.2005. – № 32 (560). 2. Євтух В. Європейська хартія регіональних або міноритарних мов: перспективи для України // Інформаційний семінар. Майбутня роль Європейської хартії регіональних мов або мов меншин в Україні. – К., 2002. 3. Мармазов В.Є., Піляве І.С. Рада Європи: політико-правовий механізм інтеграції. – К., 2000. 4. Радчук В. Хартія для Харкова? Як зробити з України губернію // Дзеркало тижня. – 31.01.2004. – № 4 (479). 5. Саєнко С.Г. Мови в Європі та європейські мовні пріоритети // Мовні і концептуальні картини світу. – К., 2004. – Вип. 14, кн. 2. 6. Саєнко С.Г. Практика перекладу французьких юридичних документів. – К., 2005. 7. La Charte européenne des langues régionales ou minoritaires et la France !Quelle(s) langue(s) pour la republique? Le dilemme "diversité / unicité". – Strasbourg, 2003.

Надійшла до редколегії 22.02.05

Т. Некряч, канд. філол. наук

"АСИМЕТРИЯ" ПРИ ПЕРЕКЛАДІ ФАТИЧНИХ РЕПЛІК ВІТАННЯ У ТВОРАХ ДЛЯ ТЕАТРУ (НА МАТЕРІАЛІ АВТОПЕРЕКЛАДІВ П'ЄС О. ВАЙЛДА, Б. ШОУ ТА А. КРІСТІ)

Розглянуто засоби перекладу фатичних реплік у творах для театру. Введено термін експлікативна асиметрія при перекладі. Ця стратегія допомагає розкрити приховані мотиви та психологічні нюанси і стає елементом сценічності.

The article focuses on the translation strategies applied to reproducing phatic tokens in dramatic works. The term "explicating asymmetry" of the translation is introduced. This strategy helps to reveal the covert motives and psychological nuances, thus becoming an element of performability

Фатичне спілкування розглядається як вид ритуалістичної лінгвістичної поведінки, що позначає початок та кінець розмови. Воно включає формалізовані гамбіти вітання і прощання та комплекс стереотипних зауважень стосовно погоди (зокрема, в англійському соціумі). Б. Маліновські, який запропонував цей термін у 20-і рр. XX ст., визначає фатичне спілкування як "a type of speech in which ties of union are created by mere exchange of words" [3, с. 151] (тип мовлення, при якому контакт утворюється простим обміном слів). Він наголошував, що слова, використані у фатичному обміні, виконують конкретну соціальну функцію, яка полягає в тому, щоб уникнути незручних пауз на початку і наприкінці розмови, особливо між новими знайомими. Теми фатичного обміну не несуть у собі значущої інформації, – власне, вона і не очікується. Сприйняття фатичної репліки як імпульсу до серйозної розмови або призводить до непорозуміння, або розраховується на комедійний ефект. Саме такий ефект створює реакція Елізи Дулітл у "Пігмаліоні" Б. Шоу, коли на невинну ремарку про погоду вона вибухає науковоподібним синоптичним прогнозом.

MRS. HIGGINS. *Will it rain, do you think?*

LIZA. *The shallow depression in the west of these islands is likely to move slowly in an easterly direction. There are no indications of any great change in the barometrical situation.*

FREDDIE. *Ha-ha! How awfully funny!* [4, с. 735].

MICIC ХІГГІНС. *Як ви гадаєте, дощ сьогодні буде?*

ЕЛІЗА. *Незначна хмарність у західній частині Британських Островів виявляє тенденцію до розповсюдження на східні області. Барометр не дає підстав передбачати суттєві зміни в атмосферній ситуації.*

ФРЕДІ (регоче). *Вмерти можна зо сміху!*

У драматичних творах, де сценічна дія є гранично сконцентрованою, питома вага кожного слова, кожної репліки надзвичайно висока. Фатичне спілкування, внаслідок своєї цільової установки, позначається відсутністю або незначною кількістю когнітивної інформації, отже у художньому діалозі ці ритуалізовані структури зводяться до мінімуму. У прозовому творі автор може обмежитися згадкою про факт фатичного спілкування, подавши його описово, але у творі для театру через специфіку жанру це неможливо. Вірогідно, фатичні репліки у драматичному діалозі набувають додаткової функції: вони прояснюють стосунки між персонажами, визначають їхню соціальну роль і психологічний тип. Навіть лакуни у фатичному спілкуванні можуть виявитися красномовними, оскільки вони сигналізують про внутрішнє збентеження або якісь надзвичайні обставини. Перекладач драматичного твору має тонко відчувати всі нюанси фатичного спілкування, а надто в англійському культурному середовищі, з його достатньо жорсткими вимогами до зовнішньої етикетності, і відтворювати їх так, щоб розкрити внутрішню дію якнайповніше. Жодна фатична репліка у драматичному творі не є ані випадковою, ані зайвою.

Мовленнєвий етикет є важливою частиною культури будь-якого народу. Попри деякі загальні особливості, він позначається і специфікою національного характеру. Ця специфіка спричиняє певне розходження етикетних формул у різних мовах, яке можна назвати **асиметрією**. При перекладі драматичних творів, що розраховані на подвійну аудиторію – читача і глядача/слухача, асиметрія у перекладі фатичних реплік, окрім змістовних параметрів, які буде розглянуто нижче, служить також і для уникання монотонних повторів, тобто для досягнення евфонії, – вона стає, таким чином, елементом сценічності.

В англійській мові кількість форм привітання є меншою порівняно з українською, тобто асиметрія їх закладена у самих мовних системах. Утім, у творі для театру перекладач майже завжди збільшує цю асиметрію, щоб розкрити повніше задум автора для цільової аудиторії.

У п'єсі А. Крісті "The Hollow" – "Вбивство у 'Лощині'" на уїкенді у маєтку 'Лощина' збираються родичі і давні друзі господарів, Сера Генрі та Леді Ангкател. Між ними існують дуже непрості стосунки, які можна помітити одразу ж, за допомогою перших фатичних реплік-вітань.

MIDGE (as she enters). **Hullo, Cousin Henry.**

SIR HENRY. *Midge! (He moves to her and kisses her).*

Nice to see you.

MIDGE. *Nice to see you.*

SIR HENRY. *How are you?*

MIDGE. ***Terribly well!*** [1, с. 181].

МІДЖ. **Привіт**, кузене Генрі!

СЕР ГЕНРІ. *Мідж!* (Підходить до неї і цілує). *Радий*

тебе бачити.

МІДЖ. *А я яка рада бачити тебе.*

СЕР ГЕНРІ. *Як живеш?*

МІДЖ. **Краще від усіх!**

Теплі стосунки між родичами передаються і неформальним вітанням привіт, й особовим займенником ти: Слово-вітання *Hullo/Hello* передбачає саме такі відносини і вживається у ситуаціях, коли звертання на ви неможливе (перекладач повинен мати такт, щоб правильно вибрати спосіб передачі англійського займенника другої особи you). На жаль, у перекладі не вдалося повністю відтворити підтекст репліки Мідж *Terribly well*. Слово *terribly* – *жахливо* найчастіше вживається, коли йдеться про кепський стан здоров'я. У низці випадків воно десемантизується і має суто емоційну функцію, але у даній ситуації, з огляду на дійсно жахливе життя зубожілої Мідж, утворюється "пом'якшений" оксиморон. Цей оксиморон з його підтекстами й антецедентною семантикою втрачається, – проте, посилюється емоційність відповіді, яка, за певних умов сценічного втілення, може прозвучати гірко і іронічно, натякаючи на автоський задум.

Зовсім інший підтекст мають фатичні формули вітання у наступній сцені:

HENRIETTA. **Hullo, Edward.**

EDWARD. *Henrietta, lovely to see you.*

HENRIETTA. *How's Ainswick?*

EDWARD. *It's looking beautiful right now.*

HENRIETTA (turning to MIDGE). **Hullo, Midge, darling** [1, с. 186–187].

ГЕНРІЕТА. **Добридень**, Едварде.

ЕДВАРД. *Генрієто, щасливий тебе бачити.*

ГЕНРІЕТА. *Як там в Ейнсвіку?*

ЕДВАРД. *Зараз там прегарно.*

ГЕНРІЕТА (звертаючись до Мідж). **Здрастуй**, Мідж, *люба моя. Як твої справи?*

Те й саме *Hullo* між Генрієтою та Едвардом Ангкателами, троюрідними сестрою і братом, відтворюється нейтральним *Добридень*. Едвард давно і безнадійно ко-

хає Генрієту, а та захоплена другим сім'ї і аж ніяк не налаштована заохочувати Едварда. А от до Мідж Генрієта відчуває щирю приязнь, і переклад пропонує невимушене *Здрастуй*, а *How are you?*, завдяки введенню присвійного займенника, набуває привітності і зацікавленості. Така асиметрія перекладу задає вірну тональність у стосунках між Генрієтою та Едвардом, з одного боку, та Генрієтою і Мідж з другого. Підкреслена безособовість Генрієти у ставленні до Едварда підкреслюється і тим, що вона не питає його про здоров'я чи справи, тобто, не вдається до так званих *other-oriented tokens* [2, с. 219] – реплік, орієнтованих на співрозмовника, а обмежується *neutral tokens* – репліками, які не торкаються даних комунікантів персонально. При фатичному спілкуванні з Мідж *other-oriented tokens* явно переважають. У перекладі цей контраст де-що педалюється, що дає можливість виконавцям краще зрозуміти і відтворити драматичну дію. Підтекстові параметри творів для театру розкриваються при вірному розумінні перекладачем імплікацій фатичних реплік, які є більш "заряджені" змістом порівняно з великим прозовим твором, не кажучи вже про побутове, повсякденне спілкування.

HENRIETTA. *I think it's a very good idea, Edward.*
Hullo, Gerda, how are you?

EDWARD. **How d'you do, Mrs. Cristow?**

GERDA. **How do you do?** [1, с. 195].

ГЕНРІЕТА. *Гадаю, Едварде, це прекрасна ідея. Мої вітання, Гердо, як живеш?*

ЕДВАРД. **Доброго здоров'я**, місіс Крістоу.

ГЕРДА. **Доброго здоров'я.**

Стосунки між Генрієтою та Гердою складні: Герда – дружина Джона Крістоу, коханця Генрієти, тож у них мало підстав любити одна одну. Водночас, Генрієта жаліє, хоча і не поважає за рабську покірливість Герду, яку Джон безнастанно принижує. Вибір при перекладі доволі формального варіанту фатичної репліки *Мої вітання* якнайкраще відображає позбавлене душевного тепла ставлення Генрієти до Герди. Щодо формули *How do you do?*, то у сучасній англійській мові вона вживається лише при першому знайомстві, коли людей представляють один одному на досить офіційному рівні. Проте, у XIX та першій третині XX ст. цей вираз вживався ширше, як ввічлива форма привітання між знайомими, поважними, але не близькими людьми. Як відомо, *How do you do?* не є питанням і відповіддю на нього є просте повторення.

JOHN. **Hullo, Henrietta.**

HENRIETTA. **Hullo, John.**

LADY ANGKATELL. *How very nice to see you, Gerda.*

SIR HENRY. **How are you, Mrs. Cristow?**

LADY ANGKATELL (to GERDA). *You haven't been here for so long.* [1, с. 197–198].

ДЖОН. **Привіт**, Генрієтто.

ГЕНРІЕТА. **Здрастуй**, Джоне.

ЛЕДІ АНГКАТЕЛ. *Так приємно бачити вас, Гердо.*

СЕР ГЕНРІ. **Вітаю вас**, місіс Крістоу.

ЛЕДІ АНГКАТЕЛ (до ГЕРДИ). *Давненько ви у нас не були.*

Джон Крістоу і Генрієта вітаються неформально – в очах людей вони лише давні друзі, хоча один для одного коханці. Їм доводиться дотримуватись нейтрального тону, щоб не виказати себе. У перекладі було вжито асиметрію – одну й ту саму репліку відтворено різними лексичними засобами, що обумовлюється вимогами сценічності українського тексту. Сер Генрієта обирає для привітання Герди фатичну формулу *How are you?*, яка за даних умов не містить імплікацій про стан здоров'я і справ, і Герда адекватно сприймає її і реагує відповідно – тобто, не відповідає на питання. Питання перетворю-

ється на вітання, що і відображується експліцитно у перекладі за допомогою досить офіційної фатичної формули, яка підкреслює не надто близьке знайомство і не надто глибоку приязнь.

VERONICA. *Hullo, everybody. You just forgive me – for bursting in upon you this way. I'm your neighbour, Lady Angkatell* [1, с. 210].

ВЕРОНІКА. **Моє шануваннячко** усій компанії. Вибачте, що я отак до вас вдираюся. Я ваша сусідка, Леді Ангкателл.

Вероніка Крей – кінозірка, жінка зухвала і безцеремонна, без жодних комплексів. Попри всю свою красу й елегантність, Вероніка доволі вульгарна особа, що і підкреслюється в асиметричному перекладі фамільярним привітанням, яке звучить дисонансом у вишуканому товаристві англійських аристократів. В оригіналі так само вульгарно сприймається і вибрана нею форма *Hullo*, яка є природною між людьми близькими, але свідчить про недоліки у вихованні, коли виходить з вуст незнайомої людини. Асиметричний переклад *Hullo* – **Моє шануваннячко** відтворює ці відтінки.

При перекладі фатичної формули *How do you do?* слід брати до уваги ситуативний контекст, соціальний статус комунікантив та особливості взаємостосунків персонажів. Стилістичний реєстр даної формули є значно вищий, ніж у *Hello/Hullo*, однак це не означає, що перекладацькі альтернативи для них не можуть знаходитися у відношенні перетинання.

У п'єсі О. Вайлда "Віяло Леді Віндермір" дія відбувається серед вищого світу Лондона. На раутах, на балах, на прийомах зустрічаються практично одні й ті самі люди. Усі вони заковані у панцир етикету, зовнішньої пристойності і вікторіанської моралі. Фатичні формули не відрізняються різноманітністю, вони – данина умовності, але їхня монотонність в англійському контексті не впадає в око і не ріже слух. Однак в українському перекладі збереження цієї одноманітності сприймається не як свідомий художній прийом, а як брак професійної майстерності перекладача. Тут знову доцільно вдається до "асиметричного перекладу", який може дещо урізноманітнити палітру фатичних вітань і тим самим сприяти більшій сценічності драматичного діалогу.

LORD DARLINGTON. *How do you do, Lady Windermere?*

LADY WINDERMERE. *How do you do, Lord Darlington? No, I can't shake hands with you. My hands are all wet with these roses. Aren't they lovely? They came from Selby this morning.*

LORD DARLINGTON. *They are quite perfect* [5, с. 3].

ЛОРД ДАРЛІНГТОН. **Мої вітання**, Леді Віндермір.

ЛЕДІ ВІНДЕРМІР. **Доброго дня**, Лорде Дарлінгтон. Вибачте, не можу подати вам руку. У мене руки зовсім мокрі від цих троянд. Погляньте, які вони гарні. Вранці їх привезли із Селбі.

ЛОРД ДАРЛІНГТОН. *Вони – сама досконалість.*

Лорд Дарлінгтон, закоханий у юну леді Віндермір, з'являється до неї з неофіційним раннім візитом, щоб привітати з днем народження. Він не лише палко кохає Маргарет, але й захоплюється її гідністю і недосяжністю. **Мої вітання** як еквівалент *How do you do?* набуває у вустах лорда Дарлінгтона подвійного значення: тут і привітання при зустрічі, і поздоровлення з днем народження. Для леді Віндермір природнішим є відповіді нейтральним знаком (*neutral token*), а саме – темпоральним вітанням, яке ні до чого не зобов'язує й утримує дистанцію. Асиметричний переклад фатичного гамбіту сприяє невимушеності звучання світської розмови, а це перетворює його на елемент сценічності.

Невдовзі до леді Віндермір приїздять герцогиня Бервік і її дочка леді Агата – з метою запроситися на вечірній бал.

DUCHESS OF BERWICK. *Dear Margaret, I am so pleased to see you. You remember Agatha, don't you? How do you do, Lord Darlington?* [5, с. 7]

ГЕРЦОГИНЯ БЕРВІК. Люба Маргарет, я безмежно рада вас бачити! Ви, звичайно, пам'ятаєте мою Агату? **А, здрастуйте**, лорде Дарлінгтон.

Герцогиня прагне будь-що отримати запрошення на бал, де буде весь цвіт лондонського суспільства і де вона зможе полювати на жениха для своєї Агати. Вона одразу ж педалює ситуацію, оминаючи пустопорожні фатичні формули і вдаючись до емоційно насиченого, орієнтованого на співрозмовника знаку (*other-oriented token*) – *I am so pleased to see you*. Повна форма дієслова-зв'язки *am* також є емфатичною. На цьому експресивному тлі банальне *How do you do?*, звернене до лорда Дарлінгтона, свідчить, що він не входить до її матримоніальних планів і у даному випадку їй заважає. За контрастом, воно звучить недружелюбно, і йому цілковито відповідає прохолодне *А, здрастуйте*. Ці фатичні формули чітко розставляють акценти у стосунках, намірах і сподіваннях персонажів, а асиметричний переклад допомагає краще розібратися в авторських імплікаціях і надати необхідні підказки режисеру й акторам.

Інші мотиви приховуються за фатичною формулою *How do you do?* у наступному фрагменті цієї п'єси. Лорд Огастес вважає, що місіс Ерлін, з якою він мав намір одружитися, скомпрометувала себе напередодні, коли її знеацька захопили у помешканні холостяка лорда Дарлінгтона. Читач/глядач знає, що місіс Ерлін привели туди найблагородніші мотиви – вона прагнула урятувати від необачного кроку леді Віндермір, свою рідну дочку (яка, щоправда не здогадується, що горезвісна місіс Ерлін її мати), і ціною непоправної шкоди для власної репутації рятує добре ім'я Маргарет. Цей вчинок поставив під удар власні плани місіс Ерлін щодо шлюбу з лордом Огастесом. Вони зустрічаються випадково (власне, тільки для лорда Огастеса) у домі Віндермірів.

LORD AUGUSTUS. *Good morning, dear boy. Good morning, Lady Windermere. (Sees Mrs. ERLYNNE). Mrs. Erylne!*

MRS. ERLYNNE. *How do you do, Lord Augustus? Are you quite well this morning?*

LORD AUGUSTUS (coldly). *Quite well, thank you, Mrs. Erylne* [5, с. 55].

ЛОРД ОГАСТЕС. **Доброго ранку**, мій хлопчику. **Доброго ранку**, леді Віндермір. (Бачить місіс ЕРЛІН). **Місіс Ерлін!**

МІСІС ЕРЛІН. **Я безмежно щаслива вас бачити**, лорде Огастес. **Сподіваюся, ви себе гарно почуваете?**

ЛОРД ОГАСТЕС (холодно). **Просто чудово, вельми вам вдячний**, місіс Ерлін.

Несподівано побачивши місіс Ерлін, лорд Огастес такий приголомшений, що навіть забуває про елементарну етикетну ввічливість і не вітається з нею. Місіс Ерлін, якій конче необхідно повернути його довіру і симпатію, вдається до прихованих лестошків: вона вітається з ним підкреслено шанобливо – на відміну від свого звичайного з ним тону легкої зневаги, начебто визнаючи його над собою владу і свою покору (удавану). Усі ці відтінки імпліковані у формулі *How do you do?* й однозначно сприймаються в культурі оригіналу. О. Вайлд не вдається до паратекуальних пояснень, і без них зрозуміло, що місіс Ерлін випромінює захопленість і доброзичливість, буквально сочиться медом. Лорд Огастес, навпаки, збільшує дистанцію між ними, що у перекладі підкреслено формою вдячності "високо-

го стилю" порівняно з нейтральним *thank you – вельми вам вдячний*. Усі ці нюанси передаються у перекладі експліцитно, за допомогою асиметрії.

Отже, при перекладі творів для театру нерідко доводиться вдаватися до експлікативної асиметрії, зокрема, при перекладі фатичних формул. Це необхідно з огляду на жанрові вимоги драми: для збереження природності сценічного мовлення і для повнішого розкриття нюансів у психологічній взаємодії персонажів, що, зрештою, сприяє кращому втіленню авторського задуму

на сцені і кращому розумінню певних етнокультурних параметрів оригіналу цільовою аудиторією.

1. *Christie Agatha. The Hollow // Christie, Agatha. The Mousetrap and Other Plays. – Glasgow, 1994.* 2. *Laver J. Communicative Functions of Phatic Communion // A. Kendon, R.M. Harris and M.R. Key (eds). Organisation of Behaviour in Face to Face Interaction. – Mouton, 1975.* 3. *Malinowski B. Phatic Communion // Laver J. and Hutcheson, S. (eds). Communication in Face to Face Interaction. – Harmondsworth, 1972.* 4. *Shaw G.B. Pygmalion // The Complete Works of Bernard Shaw. – L., 1950.* 5. *Wilde Oscar. Lady Windermere's Fan // Five Plays by Oscar Wilde. – N.-Y., 1992.*

Надійшла до редколегії 25.02.05

Г. Верба, канд. філол. наук

КАТЕГОРІЯ БЕЗОСОБОВОСТІ В ІСПАНСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Досліджено безособові речення в іспанській та українській мовах. Виявлено певні паралелі, що підтверджують, що безособовість властива обом мовам, проте за цим терміном часто тлумачать різні явища. Зроблено спробу виявити загальні і специфічні для кожної мови риси, а також проаналізувати цей феномен у комунікативному аспекті.

The article deals with impersonal sentences in Spanish and Ukrainian. There are few direct equivalents of these type of sentences due to differences of grammar structure and ways of expressing especially emotional or physical conditions of the individual. The study pretends to find universal and specific recourses of each language and analyse the phenomena of impersonality from the communicative point of view.

Вихідним посиланням для початку дослідження послугувало досить категоричне твердження про те, що в іспанській мові безособові речення в тому розумінні, як їх традиційно визначають у вітчизняній граматиці, представлені майже винятково реченнями з дієсловами, що виражають стан та явища природи (*amanese, anochece, atardece, llueve, nieva, relampaguea, etc.*)

Зазначимо, що в іспанській граматиці поняття імперсональності трактується ширше, ніж це прийнято в українській чи то в російській граматиках. Варто зазначити, у першу чергу, що в той час, як в україністиці та в русистиці розмежовують неозначено-особові речення і власне безособові, у *Gramática descriptiva de la lengua española*, видання Королівської Академії наук [4] у поняття імперсональності, чи то безособовості, включають обидва типи речень і тільки потім робиться розподіл на *oraciones impersonales de sujeto indeterminado* (безособові речення з неозначеним підметом) й *oraciones impersonales por la naturaleza del predicado* (безособові речення за природою свого присудка). У даному випадку нас цікавить другий тип речень, тобто ті, де підмет граматично та семантично неможливий – мова йде, безумовно, про іменник або займенник у називному відмінку. У той же час у категорію безособових речень відповідно до зазначеної класифікації [4] потрапляють і такі: *Comer con los dedos es de mala educacion y Juan parece cansado*. У цьому випадку з погляду традиційного розгляду речення в українській і російській мовах такі речення можна розглядати як особові, де синтаксично в першому реченні підмет виражений інфінітивом при іменному складеному присудку, а в другому випадку підмет *Juan*, а присудок *parece cansado* – *parece* синонімічно дієслову зв'язці *ser*, проте на відміну від останнього ще і містить суб'єктивне ставлення чи оцінку мовця.

В українській мові спостерігається досить значний кількісно і досить різномірний за своїм значенням корпус безособових речень. До категорії безособових речень в українській мові, як правило, відносять односкладні речення, у яких формально підмет не виражений і він не виводиться з контексту. "Головний член...називає дію або стан, котрі не мають виконавця чи носія або реалізуються незалежно від них" [3, с. 265]. Іншими словами, мовцю важко визначити формально суб'єкт дії або стану або ж логічний суб'єкт таки є, але граматично він не виражається називним відмінком. Для спрощення вихідних посилань для дослідження виділимо основні типи безособових речень, які зазвичай виділяють в українській і російській граматиках.

1. Речення з дієслівним присудком у третій особі однини, іноді дієслово може бути мати постфікс *-ся*. Семантично такі речення звичайно використовуються для опису стану природи: *Світає; Темніє; Смеркає; Задощило; Розвидняється.*

2. Речення, де головний член виражається безособово-предикативними словами на *-о*, що також зазвичай стосується опису стану природи, середовища або місцевості/місця: *Темно; Холодно; Задушливо; Порожньо.*

До такого різновиду безособових речень відносять також речення з головним членом іменникового походження, кількість яких обмежена (*жаль, шкода, сором, ганьба, охота* тощо). Різновидом даного виду речень виступають такі, де йдеться не про стан природи, а емоційний чи фізичний стан людини-суб'єкта, напр.: *соромно; боляче; сумно; весело; страшно* тощо.

3. Речення з дієслівним присудком у третій особі однини, постфіксом *-ся*, що вживаються при локалізаторі, вираженому, як правило, особовим займенником у давальному відмінку, напр.: *Мені не працюється; Мені не спиться; Йому не сидиться; Нам не хочеться* та ін., що виражають психічний стан суб'єкта та формально не мають підмета у називному відмінку.

4. Речення з дієслівним присудком у третій особі однини при каузаторі у формі знахідного відмінка, що виражають зазвичай фізичний чи психічний стан суб'єкта (вираженого знахідним відмінком):

Мене (його, її, тебе...) нудить, трясє, морозить, перевертає, лихоманить, каламутить й ін.

5. Речення із присудком у формі пасивного дієприкметника середнього роду:

Картину написано пастеллю. Будинок побудовано в XIV столітті.

6. Речення з присудком, вираженим у третій особі однини, а у минулому часі в однині середнього роду, що означають стихійні, невідкладні контролю чи впливу явища чи дії: *Вулицю занесло снігом; В полі все вигоріло.*

7. Близкими до безособових речень також є так звані екзистенціальні (буттєві) речення, у яких логічним підметом, як правило, є обставини місця, при еліпсисі дієслова буття в теперішньому часі, в інших же випадках уживається дієслово *бути* або його субститути – *перебувати, стояти, висіти, лежати* і т. п.

Особливістю таких речень є те, що в них в ролі локусу (логічного підмета) часто вживаються особові займенники: *У мене багато роботи; У тебе гарні квіти; У нього брат у Кишиневі* тощо.

До даного різновиду речень також належать такі, де дієслово означають міру наявності (або відсутності): *Йому бракує наполегливості; Нам не вистачає часу.*

8. Нарешті, не зовсім з'ясованим є питання про так звані номінативні (іменні) речення типу – *Ніч; Осінь; Дощі* – чи є іменник у них підметом чи присудком. Якщо прийняти погляд, що це є присудок, то тоді й ці речення також можна віднести до безособових.

Такий перелік різновидів вираження "безособовості" в українській (і в російській також), безумовно, є й дещо поверхневим, і неповним. Проте виділення основних різновидів речень, що класифікуються у традиційних граматиках як безособові, на наш погляд, є доцільним, у даному випадку, для проведення порівняльного аналізу на матеріалі іспанської мови.

Заслуговує на увагу і такий аспект функціонування безособових речень як їх поширення – обов'язковість/факультативність другорядних членів речення – у термінах традиційної граматики – таких як обставини місця й часу, наявність та вживаність прямого і непрямого додатків.

Розглянемо в першу чергу речення першої групи. Уживання дієслівного присудка при нульовому підметі, як ми вже зазначали, характерне і для іспанської мови, проте, безперечно, мова йде не про просте вилучення особового займенника чи іменника відомого з конситуації чи контексту, а про такі випадки, коли саме дієслово достатнє, ніякого підмета не мислиться, тобто немає виконавця дії. Що ж до логічного або, в термінах комунікативної граматики, комунікативного підмету, то можна погодитися з Г. Золотовою [2], що у цьому випадку підметом є локус, тобто, як правило, темпоральний чи просторовий детермінант, наприклад: *За вікном темно; Сьогодні мете цілий день.*

Характерно, що в минулому часі дієслова, що змінюються, як відомо, в українській мові за родами, приймають форму середнього роду (тобто формально *воно, щось* – тут можна простежити певну аналогію з англійським *it*). Для іспанської мови, як ми вже зазначали, також характерно вживання безособових речень: *Amanece, oscurece, atardece, anochece, nieva, llueve.*

Крім того, на відміну від української мови в описах стану природи або часу в іспанській мові вживаються безособові речення з дієсловом *hacer* (робити):

***Hace sol* – світить сонце, сонячно** – буквально, **робить сонце**;

hace calor – спекотно, жарко – буквально, *робить спеку*;

hacer frío – холодно – буквально, *робить холод*;

hace viento – вітряно, дує вітер – буквально, *робить вітер*.

Зауважимо, що й в українській мові такі речення також можуть мати форму безособових, часто у формі адвербіального предиката на -о, проте паралельно функціонують й особові (*сонячно* – *світить сонце*, *вітряно* – *дме вітер*).

Ще одним різновидом безособових речень, що вживаються в іспанській мові при описах стану природи, є речення із предикатом, вираженим 3-ю особою однини дієслова *estar* плюс прикметник або дієприкметник минулого часу: *esta nublado; esta oscuro; esta húmedo.*

Як видно, еквівалентами таких речень в українській мові є безособові із прислівником стану – *хмарно, темно, сиро* і т. п. Можна стверджувати, що в даному випадку спостерігаємо практично ідентичні синтаксичні структури, причому в українській мові дієслово буття зазвичай еліптичне в теперішньому часі, однак воно з'являється в минулому та майбутньому часах: *Було/буде холодно, стало/стане темно.* Друга відмінність стосується того, що в іспанській мові іменна частина присудка виражена прикметником або дієприкметником, а в українській мові – прислівником. На наш по-

гляд, таку відмінність можна інтерпретувати як незначну, оскільки в іспанській мові досить часто зустрічається прикметник у функції обставини способу дії (пор. *Habla altobajo; Trabaja lento; Vive solo*).

Таким чином, в іспанській мові речення, що описують стан природи, обов'язково містять дієслівний компонент на відміну від аналогічних українських речень, де паралельно вживані речення з безособовими дієсловами, з адвербіальним предикатом стану, також можливий опис стану природи й за допомогою особових речень. Зазначимо, що й в іспанській мові особові речення, що містять опис стану природи, є допустимими, тобто мова, власне кажучи, йде про узус, і в цьому випадку йдеться, насамперед, про найуживаніші моделі, що використовуються для опису стану природи.

Усі наведені вище різновиди речень, які описують стан природи в іспанській мові, мають дієслівний присудок у третій особі однини, при цьому практично неможливо лексично експлікувати суб'єкт, до якого відноситься дієслово. Такі речення відносяться до найдревніших і можна припустити, що на ранніх етапах розвитку суспільства, коли людині було важко пояснити, чому відбувається те чи інше природне явище – гіпотетично вона відносила це до якоїсь магічної дії, вищої сили, бога, що керує силами природи й, імовірно, забобонно не згадувала його, опускаючи підмет. Тож однією з можливих гіпотез наявності таких безособових речень в іспанській мові може бути саме відомість мовцям суб'єкта дії (**El Dios hace frío, calor, viento etc; *El Dios amanece y atardece etc.*). Проте на сучасному етапі розвитку мови мовець зовсім не імплікує дії вищих сил, а лише повідомляє про стан наколишнього середовища (Щодо конвенціональності нашого мовлення дуже влучно сказав Х. Ортега-і-Гассет [5] про те, що наше мовлення досить умовне й кожен народ дивиться на світ через лінзи своєї мови, він пише, що коли ми говоримо *El sol sale* (*Сонце виходить*) – ми не задумуємося, що реально сонце не виходить (і не сходить, і не встає), а обертається навколо Землі, висвітлюючи його в певний час доби. Однак у мові продовжують уживатися фрази – *Сонце встало, сіло, зайшло за хмари* й т. п. Есе "Блиск й убогість перекладу").

З лінгвістичного погляду, іспанське речення потребує в абсолютній більшості випадків особової дієслівної форми для вираження предикативності (залишимо за межами даного дослідження емоційно забарвлені висловлення, для яких таке твердження не завжди справедливе). У той же час особливістю іспанського речення є те, що експлікація підмета не є облігаторною, нормою є його еліпсис в тому випадку, якщо він зрозумілий із контексту; цьому сприяють також дієслівні флексії, які в більшості часів майже безпомилково вказують на особу – суб'єкта дії, стану, власника акті.

З іншого боку, привертає до себе увагу і ще одна особливість побудови іспанського речення. І в українській, і в іспанській мовах дієслова, властиво, можуть бути перехідними й неперехідними (транзитивними чи інтранзитивними). У більшості випадків транзитивність/інтранзитивність дієслів збігається у двох мовах, оскільки дана категорія пов'язана із семантикою дієслова, хоча і є деякі відмінності, які заслуговують на увагу, однак, у даному дослідженні є нерелевантними. Зазвичай, в іспанській мові транзитивні дієслова поводяться трохи інакше, ніж їхні еквіваленти в українській мові. У той час як суб'єкт дії при особовій дієслівній формі не вживається, якщо він зрозумілий з контексту чи ситуації, то додаток, зокрема, прямий, при його лексичній невираженості есплікується прономінально, таким чином, іспанські еквіваленти українських речень *Я шкодную, Я подумую, Я не вірю* – *LO siento; LO pensare; No LO creo* (**це, *про це*), тобто в таких реченнях при еліпсисі підмета майже облігаторно містяться додатки. Дана особ-

лівість побудови ядра іспанського речення видається дуже важливою для розуміння категорії безособовості в іспанській мові – з одного боку, ми спостерігаємо еліпсис суб'єкта/підмета, а з іншого експлікація об'єкта/додатка, якщо дієслово транзитивне.

Тепер звернімося до безособових речень третьої та четвертої групи. Г. Золотова справедливо говорить про те, що в даних реченнях є підмет, комунікативний, але його виражено давальним або знахідним відмінками [2]. Такі речення характеризуються тим, що вони описують стан, притаманний суб'єктові незалежно від його волі. Г. Золотова називає їх інволютивними, вірніше сказати навіть, що вони антиволонтивні – суб'єкт перебуває в стані, що суперечить його волі – *Мені не спиться* – тобто я й спав би, але щось не дає мені заснути, щось неусвідомлене; *Мені не працюється* – очевидно суб'єкт усвідомлює, що йому треба працювати, але його стан не сприяє плідній роботі. У цьому відмінність від власне особових речень типу – *Я не сплю* (можливо не хочу, можливо не повинен, можливо просто констатую факт – *не сплю, а дримаю, дивлюся телевізор* і т. п.).

Безумовно, засобами іспанської мови речення типу *Мені не спиться; Мені не працюється* виразити можливо, але структура таких речень, як правило, буде особовою: (1) *No puedo dormirme.* (2) *No tengo ganas de trabajar;* (3) *No me apetece trabajar.* У третьому реченні можна простежити певну аналогію з українським – *Не працюється*, відмінність полягає в тому, що підметом можна вважати дієслово *trabajar, trabajo* адже й в українській мові можна сказати – *Мені не хочеться працювати*, відмінність між *Мені не працюється* й *Мені не хочеться працювати* (речення теж за своєю формальною структурою безособово) ймовірно полягає в тому, що в другому випадку есплікується причина стану: відсутність бажання, а в першому просто констатується стан.

Безособові речення в українській мові, що описують стан, як правило, суб'єктні в тому розумінні, що вони відносяться до стану людини, найчастіше вони вживані стосовно першої особи. Граматично такі речення містять комунікативний підмет, виражений давальним, знахідним або родовим відмінком, напр.:

*Мені здається, не здоровиться, не вірється,
Мене нудить, каламутить, несе невідомо куди,
Мені тужливо, сумтно, весело, легко на душі.*

В українській мові наявна й частотна за вжитком досить велика група речень із локусом типу:

У мене (тебе, нього, неї...) – (1) туга, нудьга, веселий настрій; (2) багато роботи; проблем; (3) сестра, брат, багато друзів (4) будинок у селі й т. п.

Останні три типи речень (2, 3, 4), безумовно, не є реченнями стану, але їхня структура входить у дану парадигму й це здається суттєвим для з'ясування способів вираження особовості та безособовості.

Н. Арутюнова [1] вбачає в цьому одну з основних відмінностей російської, що можна частково віднести і до української, мов від більшості інших європейських мов (у т. ч. й іспанської). Вона стверджує, що мова йде про тип мови і розділяє їх на *be-languages* та *have-languages*. З цим важко не погодитися, саме тому, що наявність численних речень із дієсловами буття, а також еліптичних речень, де таке дієслово тільки мислиться, безумовно, є однією із характерних рис української мови та ряду інших слов'янських мов. Водночас слід зазначити, що такі екзистенціальні речення межують з безособовими реченнями, для яких комунікативний суб'єкт/підмет, як ми вже згадували, може виражатися давальним, знахідним та родовим відмінками. Причина такої особливості української та російської мов, можна припустити, полягає в тому, що має місце різна семантизація Я/Его. На відміну від іспанської мови, в українській та російській мовах Я семантизуєть-

ся дуже широко – я, як особистість; я, як сім'я; мій будинок, моє місто, нарешті, моя країна, іноді зустрічається розширене я (*ego*) – *ми*. Саме таким розширеним тлумаченням власного я можна пояснити функціонування в українській мові таких висловлювань як:

У мене гарний настрій (я як особистість, душа);

У мене два брати й сестра (я як сім'я);

У мене прекрасна робота (я як член трудового колективу);

У них сьогодні гості (я як будинок, житло);

У нас (в Україні) холодні зими (ми як країна);

У нас (у Києві) прекрасний оперний театр (ми як місто) і т. п.

Характерно, що в цьому випадку те, що такі екзистенціальні українські та російські речення мають своїм еквівалентом в іспанській безособові речення з *hay* (*En Kiev hay un teatro de ópera magnífico; En Ucrania suele haber inviernos fríos* etc. Пор. з англійською моделлю *there is/are: There is a wonderful theatre in Kiev, There are cold winters in Ukraine*). Таким чином, відмінність іспанської мови від української полягає в тому, що в останній Я (*ego*) мислиться онтологічно як певне вмістище:

En mi casa hay todas las comodidades. – *У мене є всі зручності у квартирі.*

En Kiev hay muchos teatros. – *У нас у Києві багато театрів.*

En el salon hay una mesa camilla. – *У мене у вітальні стіл з обігрівачем.*

Наразі відмінність у формах знахідного, давального чи родового відмінка є суто граматичною, комунікативно ж, це є підмет, суб'єкт дії, буття або стану.

В іспанській мові спостерігається також уживання давального відмінка в реченнях, що виражають стан індивіда. Такі речення також можуть бути формально безособовими, напр.:

Me duele;

Se me hace tarde;

Me es difícil;

Me da asco/miedo/alegría;

Me es igual /Me da igual.

Корпус таких безособових речень не збігається за своїм обсягом з аналогічними реченнями в українській мові, однак, варто визнати, що безособові речення типу: *Мене нудить, мене несе невідомо куди, мене морозить* і т. п. – лексично та семантично обмежені й в українській та російській мовах, адже не можна сказати – **мене жарить, холодить*. Отже, і в українській, і в російській мовах є група дієслів стану, які детермінують дану структуру, в інших же випадках уживається або безособова адвербіальна форма, або речення особові, напр.:

Мені боляче. Я відчуваю біль.

Мені байдуже. Я байдужий. Я почуваю байдужість.

Звертає на себе увагу й те, що безособові речення з дієсловами типу *нудить, відвертає, лихоманить* імпліцитно містять інволютивність з боку мовця, тобто стан, непідвладний суб'єкту дії. Характерно, що і в іспанській мові безособовим реченням із суб'єктом у давальному відмінку притаманна також інволютивність, проте збігаються такі речення за своїм лексичним наповненням лише частково:

Me duele. – *Мені боляче.*

Me es imposible. – *Я не можу. *Мені, для мене (це) неможливо.*

Me es difícil. – *Мені важко.*

Me ha tocado (en la lotería). – *Мені повезло (в лотерею).*

Розглянемо, нарешті, речення з дієприкметником минулого часу середнього роду, що вживаються як предикат безособових речень із значенням пасиву. Для них характерна невираженість агенса/носія дії – це або невідомо з якихось причин, або не грає істотної ролі, пор. речення:

Посуд прибрано, постіль застелено, можна відпочивати.

Картину написано аквареллю.

Будинок побудовано в XVI столітті.

Урожай зібрано вчасно.

Паралельно в українській мові вживаються й особові пасивні та відповідні активні конструкції:

Посуд був прибраний, постіль була застелена – посуд помили, постіль застелили.

Картина написана маслом. (Художник) написав картину маслом.

Будинок був побудований в XVI столітті. Будинок побудували в XVI столітті.

Урожай був зібраний вчасно. Урожай збрали вчасно.

Порівняємо із засобами вираження пасивного стану або ж результату впливу ззовні в українській мові із тими, що використовуються в іспанській мові. До таких належать в першу чергу дієслово *ser* плюс дієприкметник минулого часу (тобто аналогічно утворенню пасиву в українській мові), також можливе вживання прономінальної форми транзитивного дієслова. Крім того, в іспанській мові паралельно вживається форма, утворена за допомогою дієслова *estar* плюс дієприкметник минулого часу. Такий спосіб вираження пасиву характерний для вираження результату дії. У всіх перерахованих випадках формально виражений підмет – об'єкт, пацієнс, а не суб'єкт, агенс. Таким чином, при пасивній формі викладу подій іспанська мова завжди експлікує граматичний підмет, проте такий підмет за своїм значенням є пацієнсом, об'єктом, що зазнав впливу чи дії з боку агенса. Тобто безособовість можна шукати тільки в частині агенса дії, вірніше його невизначеності, невираженості, невідомості. Саме при прономінальній формі пасиву агенс залишається, як правило, незазначеним, напр.:

La casa se construyó en el siglo XVI. Будинок побудовано в XVI столітті.

Se alquilan habitaciones a estudiantes. Здаються кімнати для студентів.

La tierra se cubrió de nieve. Земля вкрилася снігом / Землю вкрило снігом.

Також може залишатися невираженим агенс при пасиві, що утворений за допомогою *estar* плюс дієприкметник минулого часу, коли в центрі уваги всього лише результат дії:

La tierra está cubierta con nieve.

La casa está cerrada.

Таким чином, на основі проведеного порівняльного аналізу можна виявити певні паралелі, що підтверджують, що безособовість властива обом мовам, проте за цим терміном часто тлумачать різні явища – невизначеність виконавця, суб'єкта дії або стану, чи відсутність граматично вираженого підмета, що має форму номінатива в українській мові чи імені, що співвідноситься з особовою формою дієслова присудка – в іспанській мові, зокрема:

Безособовість як відсутність вираженого підмета, тобто суб'єкта дії чи стану спостерігається в порівнюваних мовах і стосується в першу чергу засобів опису явищ і стану природи. Такий спосіб опису дійсності бере свій початок із часів, коли людина бачила панування над нею вищих сил і з якихось причин замовчувала ім'я агенса (*Темніє, Гримить, Смеркне* й т. п. *Atanese; Anochese; Truena* etc.). Даний різновид безособових речень є у всіх порівнюваних мовах, однак є розходження в конкретному мовному матеріалі.

Речення, у яких предикуються не сама дія, а стан суб'єкта, часто безособові за формою, зазвичай, мають логічний, комунікативний підмет. Такі речення характерніші для української мови, чим для іспанської, проте,

слід зазначити, що відмінності стосуються, головним чином, способу вираженості суб'єкта стану, ніж власне категорії стану, адже так само як і в українській мові, в іспанській існує прономінальна форма вираження безособовості (неособовості) стану (*Aquí se trabaja a gusto; Se vive bien en España; Se respira bien cuando no hay opresión* etc.). Відмінності стосуються форм вираження суб'єкта, який перебуває в певному стані, при цьому при непрямих відмінках особових займенників в українській мові (*Мені, Мене, У мене...*) стан виражається як інволютивний. Іспанська мова суб'єктивніша, тому в таких виразах уживаніші особові форми дієслова (*tengo ganas/no tengo ganas de trabajar; no puedo dormir* etc.). Головна відмінність речень, що виражають стан суб'єкта в іспанській мові в порівнянні з українською полягає в тому, що суб'єкт стану мислиться як власник такого стану, у той час як в українській мові повідомляється про причетність до такого стану, що ніби впливає на суб'єкт ззовні.

Окрему групу речень, що виражають стан суб'єкта в українській мові складають такі, де дієслово стану вживається в третій особі однини; коло таких дієслів обмежене (*каламутить, морозить, пересмикує, несе, везе* й т. п.). Гіпотетично можна припустити, що дана структура йде з тих часів, коли людина, подібно тому як вона осмислювала явища природи, так само сприймала і свій власний стан – як результат впливу зовнішньої сили. В іспанській мові такі структури також можна відшукати, однак, вони відрізняються своїм семантичним наповненням і менш частотні – *Se me ha hecho tarde; Me duele; Me da miedo*.

Одним із характерних способів опису стану суб'єкта або ж середовища в українській мові є адвербіальна форма вираження предиката – *Темно, Порожньо, Сумно, Неспокійно, Страшно* тощо), що є за своєю формою також безособовою. Слід зазначити, що в іспанській мові власне для прислівника неприйнятна функція предиката – прислівник в іспанській мові це, насамперед, спосіб характеристики дії або властивості. Як засіб опису стану вживаються прикметники, які займають позицію предиката – *Es difícil; es importante; está claro, (se) está triste, es horrible; es estupendo* тощо. Ще однією особливістю іспанської мови (на відміну не тільки від української, але й більшості романських і германських мов) є наявність двох дієслів буття – *ser* та *estar*, перший з яких зазвичай вживається при описі стану як тривалого, іноді постійного, другий же – стан тимчасовий, що часто збігається з моментом мовлення. Такі речення в іспанській мові безособові, проте їхній формальний підмет може експлікуватися за допомогою займенників *esto, eso, aquello*, в українській мові займенник *це*, а суб'єкт стану може виражатися непрямыми відмінками особових займенників (*me, te, le, nos*).

Щодо безособових речень із дієприкметниковим предикатом у формі середнього роду (*написано, прибрано*) в українській мові, то в іспанській їм відповідає прономінальна форма вираження пасивності, де підметом є об'єкт, пацієнс, що і є в центрі повідомлення, а агенс дії залишається поза увагою. Не виявлено аналогії українським реченням із дієсловом стійким каузативом, напр. *замело, віднесло, закрутило* у формі третьої особи переважно минулого часу, хоча в українській мові такі речення вживані.

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека – М., 1995. 2. Золотова Г.А. Коммуникативный синтаксис современного русского языка. – М., 2000. 3. Сучасна українська мова / За ред. О.Д. Пономарева. – К., 2001. 4. Gramática descriptiva de la lengua española, 2do tomo / Dirigida por I. Bosque y V. Demonte. – Madrid, 1999. 5. J. Ortega y Gasset Misericordia y esplendor de la traducción / Textos clásicos de teoría de la traducción. – Madrid, 1994.

ОКАЗІОНАЛЬНІ УТВОРЕННЯ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ПЕРЕКЛАДУ

Досліджено англійські okazіональні утворення в художньому тексті та особливості їх перекладу на матеріалі романів Х. Філдінг "Щоденник Бріджет Джонс" та "Бріджет Джонс: На межі розумного". Розглянуто okazіональні утворення різних типів та особливості їх відтворення в тексті російського перекладу. Ми відносимо до okazіоналізмів новоутворення, що характеризуються індивідуальністю, образністю, стилістичним виділенням, належністю певному автору, який створив їх спеціально для даного випадку, у межах даного контексту.

This paper deals with English nonce forms of different types and peculiarities of their rendering in translation. The novels "Bridget Jones's Diary" and "Bridget Jones: The Edge of Reason" with their Russian translations have been used for this research. Particular attention is given to nonce forms with allusive proper names, phrase and sentence epithets including. Some instances of antonomasia and simile are also analyzed. The necessity of having vast background knowledge for the adequate translation of the above-mentioned nonce forms is illustrated by a number of examples.

Автор художнього твору є, як правило, непересічною особистістю із своїм неповторним внутрішнім світом й індивідуальною манерою письма. Кожен митець використовує комплексну систему експресивних засобів, щоб справити бажане враження на читача. Найадекватніше відтворення більшості елементів цієї системи, зокрема різних okazіональних утворень, завжди становило виклик для перекладача.

У нашій статті на матеріалі романів Х. Філдінг "Щоденник Бріджет Джонс" та "Бріджет Джонс: На межі розумного" [5; 6] розглядаються okazіональні утворення різних типів та особливості їх відтворення в тексті перекладу. Ці романи набули популярності в багатьох країнах світу, бо в них майстерно та іронічно представлена оповідь про життя і проблеми представників покоління 30-річних у Британії кінця 90-х рр. ХХ ст. Вони написані живою сучасною мовою і становлять, на нашу думку, цікавий матеріал для лінгвостилістичного та перекладознавчого аналізу. На жаль, вищезгадані романи ще не перекладені українською мовою. Ось чому наше дослідження базується на російському перекладі А.Н. Москвичової [3; 4].

Okazіональні слова відомі в літературі під різними назвами: слова індивідуального словотворення, потенційні слова, утворення для певного випадку, одиничні утворення, слова-метеори, слова-саморобки, рідкісні слова, слова-одноденки і т. ін. Характерне для okazіоналізму відхилення від мовної норми підкреслюється у визначенні О. Ахманової: "Okazіональний. Не узувальний, який не відповідає загальноприйнятому вживанню, характеризується індивідуальним смаком, обумовлений специфічним контекстом вживання" [1, с. 284]. К. Вейлз вважає, що термін *okazіоналізм* (nonce word) походить від середньоанглійського *for than anes* (for the once) та вживається для позначення новоствореного слова, яке застосовується разово і ніколи не входить у широкий ужиток [7, с. 321]. Ми відносимо до okazіоналізмів новоутворення, що характеризуються індивідуальністю, образністю, стилістичним виділенням, належністю певному автору, який створив їх спеціально для даного випадку, у межах даного контексту.

У досліджуваних романах зустрічаються okazіоналізми, які створені з використанням продуктивних для англійської мови типів словотвору: афіксації, словоскладання, конверсії. Такі слова як *singlton*, *unmarriageable*, *boyfriendless*, *partnerless* створені авторкою не випадково. Вони поряд з іншими мовними засобами сприяють розвитку основної теми романів: теми самотності, одинацтва, прагнення знайти свою "половинку" в нашому шаленому світі. Головна героїня розділяє людей на два табори – дружніх їй Одинаків та ворожих Самовдоволених Жонатиків. На нашу думку, при перекладі вищезгаданих okazіональних прикметників стандартними 'без бойфренда' та 'не приспособле-

ны к браку' втрачається їх стилістична маркованість, приглушується експресивність.

Серед конверсійних okazіоналізмів привертають увагу ті, що утворені за моделлю 'don't+ Vconv. me'. У дещо відомішому вигляді ця модель збереглася в мові ще із часів Шекспіра. Вона, зазвичай, зустрічається в конфліктних ситуаціях і є типовою для діалогічних реплік, у яких говорити, називати, звертатися. При перекладі репліки *Don't you business meeting me* доводиться експлікувати сему говоріння: я же поспостерігала на него як будто говорила: "Не надо мне про деловые встречи". При перекладі *Don't you "What?" me* перекладач влучно вживає російське дієслово 'чтокать', яке має ті ж самі конотації, що і конверсійне дієслово в оригіналі. Цікавим є, на нашу думку і такий приклад: *'Do what I say or I'll Magimix your face'*. Спочатку дієслово 'mix' увійшло до назви марки міксера, а потім уже утворилося нове конверсійне дієслово 'Magimix'. Дана репліка є погрозою, але конверсійне дієслово трохи пом'якшує її, бо воно не таке образливе (грубе, непристойне), як деякі інші, що могли б прозвучати в подібній ситуації. У перекладі 'іначе я суну тебе в лице зот міксер' дещо втрачається експресивність й емоційність оригінального висловлення.

Окрім власне okazіоналізмів, романи насичені okazіональними утвореннями із залученням власних імен, що функціонують як епітети. Епітет "образно означає предмет або дію, підкреслює характерну властивість певного явища чи поняття" [2, с. 43]. Ми погоджуємося з тими лінгвістами, які наголошують на можливості епітета показати предмет зображення з несподіваного боку, індивідуалізувати якусь його ознаку. Епітети, безперечно, є суб'єктивними й оцінними. Вони також є вагомим засобом здійснення бажаного впливу на читача, так що той підсвідомо починає бачити та оцінювати певні речі так, як того хоче письменник. У структурному плані епітети традиційно поділяються на прості, складні, фразові та епітети-речення. У цій статті нас цікавлять останні два типи. Фраза або навіть ціле речення можуть стати епітетом, якщо вони відповідають головній формальній вимозі, а саме вживаються атрибутивно.

У проаналізованих текстах фразові епітети та епітети-речення вживаються для опису елементів зовнішності того чи іншого персонажу, стилю поведінки, емоційного стану, ставлення до певних цінностей і т. д. Напр.: *Omar Shariff figure*, *Alice Cooper eyes*, *in her Gengis-Khan-at-high-of-evil voice*, *a post-Portugese-holiday-Shirley-Valentine-style scenario*, *in a Groucho Marx kind of way*, *last week's Grasshopper who sang all summer*

crisis, no-number-stored-on-1471-misery. З включенням до таких епітетів власних імен вони набувають алюзивного характеру. Можна також стверджувати, що вони містять імпліцитне порівняння.

Окрім імпліцитного порівняння, яке присутнє в алюзивних епітетах, у романах зустрічається багато експліцитних порівняльних конструкцій та квазі-порівнянь (зі словами *as if, suggesting, resembling* etc.), які теж містять деякі алюзії. Напр.: 'Your face. You look like **Barbara Cartland**. ...It was my mother, done up like **Marianne Faithful**... She looked like **Cilla Black** on **Blind Date**. I feel as if I have turned into **Miss Havisham**. I said as if this were **Sleepless in Seattle** and...' Як бачимо, лише з наведених вище прикладів до переліку алюзій входять імена літературних персонажів, представників різних сфер суспільного життя сучасної Британії – телеведучих, письменників, акторів, політиків, співаків, назви книжок, журналів, телепередач, фільмів, торговельних марок, крамниць і т. ін.

Говорячи про оказіональні утворення та стилістичні прийоми із залученням власних імен, не можна оминати антономазію. Вона також зустрічається в даних текстах. Під антомазією розуміємо вживання власних імен як загальних і навпаки. Ці імена слугують засобами реакції на певну ситуацію. У романах представлено випадки як метонімічної, так і метафоричної антономазії. Модель титул Mr., Mrs. + капіталізований (ні) загальний (ні) іменник (и) є прикладом метонімічної антономазії. Дані загальні іменники позначають якусь характерну рису чи якість особи, яка їй притаманна постійно або виявляється в певній конкретній ситуації. Так, головна героїня іронічно називає себе Mrs. Iron Knickers в ситуації, коли вона відмовила у близькості своєму бойфренду. В іншій ситуації вона висловлює своє критичне ставлення до статті в газеті про життя одинаків, яка написана заміжньою журналісткою, називаючи її авторку Mrs. Smug-married-at-twenty-two. Ще в одній ситуації, коли її бойфренд знайшов собі нову пасію, героїня називає свою суперницю Mrs. Giant Valkyrie Bottom, заздраючи їй та глузуючи з неї.

При метафоричній антономазії перенесення імені з об'єкту первинної номінації на об'єкт вторинної відбувається на основі певної спільної семантичної риси. Однак цей процес супроводжується порушенням обмежень на сполучуваність, тобто нейтралізацією різних опозицій. У наведеному нижче прикладі буде нейтралізуватися опозиція чоловіча ÷ жіноча стать, а спільною семантичною рисою є агресивність, жорстокість у ставленні до опонента.

"...then you turn into an irresistible sex kitten, ...and now suddenly you're **Jeremy Paxman**". Джереми Паксмен – ведучий вечірньої програми новин на Британському телебаченні, який традиційно поводить себе дуже агресивно з політиками і ставить їм незручні запитання. У цьому випадку один з героїв роману називає цим ім'ям головну героїню, намагаючись таким чином схарактеризувати її агресивне ставлення до нього.

При читанні даних романів неангломовною аудиторією та при перекладі проаналізованих вище оказіональних утворень з алюзивним компонентом постає питання не тільки про мовну, але і про культурну компетенцію як читачів, так і перекладачів. На нашу думку, перекладач в жодному разі не має обмежуватися вузьким контекстом на тій чи іншій сторінці твору, а бути обізнаним із так званим вертикальним контекстом. Під цим ми розуміємо знання про реалії культури мови оригіналу. Далі ми збираємося продемонструвати на конкретних прикладах, як обсяг фонових знань перекладача впливає на адекватність перекладу вище вказаних одиниць.

Цілком зрозуміло, що є власні імена та назви відомі читачам у багатьох країнах світу. Багато людей знають, хто такі Клінт Іствуд, Мішель Пфайфер чи принцеса Діана та мають уяву про їх зовнішність, манеру поведінки. Однак у проаналізованих романах є значна кількість імен, які не викликають жодних асоціацій у читачів-носіїв цільової мови.

В уяві читачів з англомовного культурного середовища автор миттєво створює необхідну йому картинку за допомогою стислих, експресивних оказіональних утворень з алюзивними власними іменами. Як відтворити наближену до оригінальної картинку в уяві читачів перекладу, не обтяжуючи авторського стилю? Чи слід перекладачу відтворювати та декодувати всі авторські алюзії? Чи він має мінімізувати кількість незнайомих для читачів перекладу власних імен і назв? На нашу думку, усі ці питання виникають в контексті дискусії в перекладацькому середовищі стосовно таких стратегій як *domestication* і *foreignization*.

Спробуємо прослідкувати, як діє перекладач А. Москвічова. У деяких випадках вона вдається до генералізації, що є цілком виправданим. Так, 'Denis Healy eyebrows' у перекладі трансформується в 'заросшие брови'. Саме такі брови були характерною ознакою цього британського політика, ім'я якого нічого не говорить читачам перекладу. Вживане авторкою ім'я Miss Havisham (Місс Хавішем), персонажу з роману Діккенса "Великі сподівання", перекладається як 'синий чулок'. Перекладач діє на підставі своїх знань про те, що ця героїня Діккенса залишилася старою дівою після того, як у молоді роки її наречений покинув її напередодні весілля. При відтворенні порівняльної конструкції 'It's all baksheesh like Winnie Mandela' перекладач уживає нейтральніше слово взятості, але з метою збереження експресивності підсилює його прикметником *сплошное*. Отже, у наведених вище прикладах перекладач демонструє наявність необхідного обсягу фонових знань.

Однак в інших випадках брак таких фонових знань призводить до перекладацьких помилок, зниження якості перекладу і навіть до перекочення змісту оригіналу.

Так, при перекладі епітета 'subtle-as-a-Frankie-Howerd-sexual-innuendo-style irony' перекладач не бере до уваги того, що натяки і жарту даного коміка зовсім не були вишуканими і тонкими. Тому зміст оригіналу змінюється в перекладі на протилежний: "...с легким ироническим сексуальным намеком". Конструкція "...leaving me looking like **Teresa Gorman** in a bright blue suit..." у перекладі представлена таким чином "...что я похожа на продавщицу косметики (ярко-синий костюм...)". Такий переклад свідчить про необізнаність перекладача стосовно особистості Терези Горман. Вона є членом парламенту від консервативної партії, а також уособленням вульгарності, відсутності смаку, демонстрації свого багатства. Ось чому наданий переклад продавщица косметики є, на нашу думку, невдалим.

Не зовсім зрозумілою є для нас мотивація, якою керується перекладач при заміні власних імен оригіналу на інші власні імена в тексті перекладу. Ще можна зрозуміти, коли перекладач заміняє метафорично вжите ім'я журналіста Джереми Паксмена на Маргарет Тетчер, бо обом притаманна жорсткість і рішучість у діях. Однак в інших випадках логіка перекладача незрозуміла. Так, у тексті оригіналу одна з жінок характеризується як **Shakira Caine** lookalike. Згадане ім'я належить жінці азіатського походження, східній красуні, дружині відомого актора Майкла Кейна. А в перекладі замість нього бачимо вже ім'я акторки Фей Данавей, яка є типовою американкою.

Деякі алюзивні імена перекладач просто передає в російській транскрипції без будь-яких пояснень, хоча для більшості читачів перекладу вони не знайомі. А в тексті оригіналу ці імена несуть певне смислове навантаження. Так, наприклад, коли наші читачі зустрічають фрази "Там стояла мама, одетая как Марианна Фейтфул" чи "Ответила мама тем особым голосом, с придыханием, который она притеривает для случаев, когда считает, что она Диана Дорз", то більшість з них і гадки не мають про те, як вдягається вищезгадана Маріанна і які якості уособлює Діана Дорз. Нам здається, що доречним інколи було б робити виноски з короткими поясненнями або подавати в кінці перекладу необтяжливий коментар. У цьому разі навіть розважальний роман надавав би читачам перекладу додаткову інформацію про іншу культуру.

Отже, підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок, що оказіональні утворення, включаючи алюзивні власні імена є складовою частиною системи експресивних засобів художнього тексту. У даних рома-

нах Х. Філдінг оказіональні утворення функціонують як стислі та яскраві засоби реакції на певну ситуацію. Вони також вживаються для характеристики персонажів, розвитку теми роману, створення іронічного та гумористичного ефекту, реалістичного оточення та атмосфери сучасного британського суспільства. При перекладі проаналізованих одиниць безперечно необхідні значні фонові знання, обізнаність перекладача з культурою мови оригіналу та постійна робота над підвищенням свого професіоналізму, самоосвіта

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1969.
2. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови. – К., 1993.
3. Філідинг Х. Дневник Бриджит Джонс. – М., 2001.
4. Філідинг Х. Бриджит Джонс: Грани розумного. – М., 2002.
5. Fielding H. Bridget Jones's Diary. – London, 1998.
6. Fielding H. Bridget Jones: The Edge of Reason. – London, 2000.
7. Wales K. A Dictionary of Stylistics. – London, N.-Y., 1991.

Надійшла до редколегії 15.03.05

О. Богданова, здобувач

ЕНАНТІОСЕМІЯ В ЛІНГВІСТИЦІ ТА ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВІ

Розглянуто явище енантіосемії в італійській та українській мовах, та визначено основні перекладознавчі проблеми, що можуть виникати при відтворенні одиниць енантіосемії.

The article is dedicated to the analysis of the phenomenon of enantiosemia as a translation problem in italian and ukrainian languages.

Енантіосемія привертала і продовжує привертати увагу багатьох лінгвістів, які вивчають різні її аспекти. Однак незважаючи на це, ще й досі не існує загальноприйнятого визначення для цього явища, що свідчить про відсутність єдиного підходу у його вивченні. Серед численних дефініцій найширше може вважатися така: енантіосемія – це явище перетворення значень у протилежні [1, с. 63]. Це визначення можна розцінювати як влучне при розгляді енантіосемії в діахронічному плані, як вона і розглядалася фахівцями протягом тривалого часу. Існує погляд, що найбільше значення енантіосемія має для вивчення історії мови взагалі, бо семантична еволюція відбувається таким чином, що в слова розвиваються протилежні значення. Проте не менш важливим є дослідження енантіосемії в синхронічному плані.

А. Шмелев підкреслює, що енантіосемію неправильно вважати непродуктивним явищем, оскільки вона є не курйозом, який можна проілюструвати кількома ізолюваними прикладами, а регулярним явищем, що базується на пізнавальній здатності людини й людського спілкування [3]. Енантіосемія зустрічається в багатьох мовах, а наявність численних прикладів у різних мовах одночасно може свідчити про належність цього явища до мовних універсалій. Таке широке розуміння енантіосемії відбиває її екстралінгвістичну основу, яка створює умови не лише для формування різноманітних картин світу, але й є водночас є однією з головних передумов для її дослідження не лише в окремих мовах, але й у міжмовному та перекладознавчому плані. З огляду на зазначене, метою статті є аналіз енантіосемії в лінгвістичному плані та постановка питання про дослідження її перекладознавчих аспектів.

У лінгвістиці до найрозповсюдженіших явищ енантіосемії належать так звані внутрішньослівні антоніми, оцінні слова, що вживаються з іронією, складні слова, що складаються зі слів з протилежними значеннями, подібні до них словосполучення, однокореневі слова тощо. Серед найцитованіших внутрішньослівних антонімів можна назвати: латинський прикметник *altus* лат. – *високий, глибокий*; англійське, італійське та іспанське

дієслова *to rent, affittare* та *alquilar* англ. – *винаймати, брати в оренду, здавати в оренду*; *profondeur* франц. – *глибина моря, висота неба*; *passare* італ. – *проїхати скрізь крізь щось, обминути*; *ospite* італ. – *гість, господар*; українські дієслова *позичити, об'їхати* тощо. Існують певні розбіжності між внутрішньослівними антонімами та антонімами у звичайному для нас значенні. Традиційно антоніми розуміють як одиниці, що виражають протилежні прояви однієї сутності [2, с. 16]. Наприклад, в антонімах *високий* та *низький* виражається різний зріст та розмір, який і є цією сутністю.

В антонімічному ряді, як і в синонімічному, можуть бути антоніми із протилежним стилістичним забарвленням, але без протилежності в прямому основному смислі. На відміну від цього у внутрішньослівних антонімів можна виділити кілька груп з різними характеристиками протилежності значень. Так, латинський прикметник *altus* має два значення: *високий* та *глибокий*; франц. іменник *profondeur* – *висота неба*; *глибина моря*; вони позначають розміри, які вимірюються від рівня моря, тобто нульового рівня, у різні боки, у той час як антонімічні пари *високий-низький*, *глибокий-мілкий* виражають вимір розміру в один бік від нульового рівня. У групі внутрішньослівних антонімів можна також виділити і групу одиниць із семантикою конверсного типу, серед яких, напр.: *позичити, позичати, об'їхати, passare, affittare*. У даному випадку антонімами до словосполучення *брати в борг* у традиційному розумінні є словосполучення *повертати борг; давати в борг – отримувати борг; здавати у найм – брати у найм*. Що стосується формальної відмінності між традиційними та внутрішньослівними антонімами, то останні відрізняються тим, що існують у межах однієї графічної оболонки. Це дає підстави Л. Кульчицькій визначати енантіосемію як лінгвістичне явище співіснування в межах однієї графічної чи звукової оболонки двох протилежних значень, точніше, варіантів слова [3].

Фахівці досить одноставно у більшості наукових досліджень виділяють серед найяскравіших прикладів

енантисемії, саме цю групу одиниць. Певною мірою цей тип енантіосем є ядром поняття про енантіосемію.

До внутрішньослівних антонімів наближаються й однокореневі слова. Наприклад: *пучитися* – *здійматися*, *пухнути*, звідки технічний термін *пучина* зі значенням *часкове підняття полотна дороги внаслідок спучування ґрунту* та *пучина* зі значенням *морська безодня*. У цьому випадку простежується паралель із такими внутрішньослівними антонімами як *altus, profundeur*, які відбивають відлік від нульового рівня в різні боки. Прикладами однокоренових слів з енантіосемічними значеннями є й такі італійські слова як *ferie* – *канікули, відпустка*; та *giorni feriali* – *робочі дні*; *castigo* – *покарання, кара*; *castigare* – *карати, castigato* – *чистий, правильний, вимочений*; *castigatezza* – *бездоганність поведінки*; *castimonia* – *доброчесне життя*.

Згідно з поглядами деяких лінгвістів, доводиться зважати на природу почуттів, здатних по-різному забарвлювати ті ж самі близькі уявлення [1, с. 65]. Хоча в семантичному плані однокореневі слова та внутрішньослівні антоніми мають схожі ознаки, проте в даному випадку вже не може вважатися влучною теза про існування одиниць енантіосемії в межах однієї графічної оболонки. Така ознака як відлік від нульового рівня, що є спільною для слів обох груп, дозволяє висунути гіпотезу про можливу єдину природу різних груп, які є різновидами феномену енантіосемії.

Третьою групою можуть вважатися складні слова, що складаються зі слів позитивної та негативної оцінки, або зі слів із протилежними значеннями серед яких можна навести такі італійські приклади: *maleducato, malsano, chiaroscuro, bassorilievo, sottosopra* тощо.

Одиниці енантіосемії не обмежуються масштабами слова, вони можуть бути і словосполученнями: *страшенно гарний, bello da morire, pazzescamente intelligente* тощо. Тут антонімічність полягає у наявності в одному словосполученні двох слів із протилежними значеннями.

Наступну групу одиниць енантіосемії утворюють оцінні слова, що набувають протилежного значення у відповідному контексті. Вживання оцінних слів з метою досягнення стилістично протилежного ефекту є досить розповсюдженим: *Молодець!, Чудово!, Benissimo!, Bravo!, Che bello!* Якщо у вищезгаданих групах семантична суперечливість існує в межах слова або словосполучення, то у випадку із цією групою одиниць усе зумовлене контекстом, який є головним чинником у трактуванні їхнього значення.

Усі одиниці цих груп є різними семантично та за формою. У перекладознавстві, наскільки нам відомо, питання про відтворення енантіосемії не ставилося, проте енантіосемія знайшла висвітлення у міжмовному плані. Вона спостерігається на великій кількості хибних друзів перекладача, серед яких рос. *запомнить* й пол. *zarotnięc* (забути), рос. *вонь* (сморід) та пол. *won* (аромат), укр. *криміналіст* (спеціаліст з криміналістики) й пол. *kryminalista* (злочинець), пол. *absolutnie* (ні, у жодному разі) та англ. *absolutely* (так, принаймні). Висловлюється навіть думка про існування більшої кількості подібних одиниць на міжмовному рівні, аніж у межах однієї мови. По-перше, тут не існує механізмів, що витискають омоніми з мовного простору, а по-друге, передумови виникнення міжмовної енантіосемії вирізняються більшою різноманітністю. Приклади, що зустрічаються в науковій літературі, дозволяють припустити, що явище міжмовної енантіосемії зустрічається частіше в споріднених мовах. Усе це свідчить про перекладознавчий потенціал енантіосемії.

Слід урахувати, що при розгляді енантіосемії в перекладознавчому плані поділ на групи має відбувати-

ся в інший спосіб, а саме: відповідно до характеру труднощів, які можуть виникати при перекладі. Такими труднощами можуть вважатися: варіативність, контекстуальна залежність, проблеми узусу, культурологічні особливості, що відображається в кожній мові по-різному. У першу чергу, слід згадати про хибних друзів перекладача, з якими можна зустрітися при розгляді таких яскравих прикладів як *ferie* (канікули, вихідні дні) та *giorni feriali* (робочі дні), адже обидва приклади мають спільну етимологію й одночасно є протилежними за значенням явищами. У випадку з прикладами, що є внутрішньослівними антонімами, такими як: *altus, profundeur* та інші, протилежність значень може бути вирішена мінімальним контекстом: достатньо присутності лише одного слова, що супроводжує такі одиниці, для ідентифікації значення та визначення адекватного відповідника. Проблеми, що постають при перекладі внутрішньослівних антонімів, є подібними до тих, які виникають при перекладі багатозначних слів.

У випадку зі складними словами перекладацька проблема полягає у варіативності, адже слова, що складаються зі слів негативної та позитивної оцінки або зі слів з антонімічними значеннями, як *maleducato, malsano* можуть перекладатися як одним словом *невихований, нездоровий*, так і словосполученнями *погано вихований* або *зі слабким здоров'ям*.

Що стосується групи енантіосем, які є оцінними словами і найрозповсюдженішою групою в багатьох мовах, існує досить сильна варіативність, адже вони можуть відтворюватися як за допомогою енантіосем, що є оцінними словами, так і за допомогою оцінних слів з антонімічними або протилежними до них значеннями, що одночасно не є енантіосемами. Наприклад, *Benissimo!* може відтворюватися при перекладі і як *Чудово!*, і як *Жахливо!*. Труднощі при перекладі можуть виникати через розбіжності граматичного порядку. Ще однією складністю може вважатися відсутність в українській мові перекладу повної парадигми відповідності у випадку із такими прикладами: *Bravo!* розрізняється за формами числа і рода в італійській мові, у той час як в українській мові прикметник *молодець*, який є відповідником до *bravo*, не має форми жіночого роду, а в італійській мові форма жіночого роду даного прикметника має не лише форму однини, але й форму множини (іт. *bravo* – *brava* – *bravi* – *brave* та укр. *молодець* – *молодці*). Одночасно й широта контексту є визначальною при перекладі енантіосем, що є оцінними словами. При відтворенні саме енантіосемічних зворотів на зразок: *pazzescamente intelligente* – *божевільно розумний, страшенно розумний, bello da morire* – *смертельно гарний, bien mal* – *дуже погано*, – перед нами постають кілька питань, а саме питання лексико-семантичної та лексико-граматичної сполучуваності. *Pazzescamente intelligente* та *страшенно розумний* є однаковими за граматичною структурою, але різними за лексичною сполучуваністю. У прикладах *bello da morire* та *смертельно гарний*, які збігаються за лексичною структурою, семантико-граматична структура не є подібною, адже інтенсифікатором ознаки в італійському словосполученні виступає інфінітив з прийменником, а в українському варіанті – прислівник.

Перекладознавчі проблеми, які можуть виникати при перекладі енантіосемічних зворотів як *veloce come una tartaruga, bella come una cozza* це, насамперед, проблеми культурологічного характеру, адже у першому випадку приклад легко відтворюється при перекладі, тому що й у багатьох інших народів образ черепахи уособлюється із надмірною повільністю. У другому випадку перекладачу необхідно віднайти відповідник, еквівалентний за своїм смисловим навантаженням в укра-

їнській мові, що пов'язано, передусім, з культурологічними особливостями.

Отже, можна зазначити, що явище енантіосемії не є однорідним, і як у лінгвістиці, так і в перекладознавстві вимагає багатоаспектного дослідження. Важливим при цьому є відмежування цього явища від суміжних, серед яких можна згадати антонімію та омонімію. Дослідження перекладознавчих аспектів енантіосемії ускладнюється через її недостатню дослідженість у лінгвістиці, зокрема, у мовному та міжмовному планах. Наявність в енантіосемії груп структурно різнорідних одиниць свідчить про багато-

плановість цього мовного явища та необхідність диференційованого і детального аналізу в перекладознавстві.

1. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. – К., 1955.
2. Єрмоленко С.Я., Бирик С.П., Тодор О.Г. Короткий тлумачний словник / За ред. С.Я. Єрмоленко. – К., 2001. 3. Кульчицька Л.В. Энантисемия и перевод // Культурно-языковые контакты. – Владивосток, 2003. – Вып. 5. 4. Шмелев А.Д. Когнитивные и коммуникативные источники энантисемии <http://rus.1september.ru/article.php?ID=200404501>. 5. Энантисемия внутриязыковая и межъязыковая как проблема коммуникации / За ред. Д. Бунчич. – <http://www.uni-bon.de/~dbuncic/enantio/enantio.htm>.
Надійшла до редколегії 08.02.05

Л. Коломієць, канд. філол. наук

ДВА ЛЕОНІДИ ГРЕБІНКИ: ДО ПИТАННЯ ПРО АВТЕНТИЧНИЙ ПЕРЕКЛАД І РЕДАКТОРСЬКУ ПРАВКУ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДУ "ГАМЛЕТА" В. ШЕКСПІРА)

Зіставлено два варіанти перекладу п'єси В. Шекспіра "Гамлет", приписувані авторству Леоніда Гребінки, одного з яскравих представників українського національного відродження 1920-х – початку 1930-х рр. Поряд з автентичним перекладом Л. Гребінки розглянуто його значною мірою відредагований варіант, який вийшов друком значно раніше за непоправлений Гребінчин текст і тому однозначно утвердився в громадській думці як первинний, хоч він і поступається в багатьох мовностилістичних аспектах власне перекладу Л. Гребінки.

The article deals with the comparison of two translation variants of Shakespeare's "Hamlet" by one person – Leonid Hrebinka, who belonged to Ukrainian national renaissance of the 1920s and the beginning of 1930s. Beside the authentic Hrebinka's translation, we analyze its edited and to no small degree rewritten variant, which was published much earlier than the non-revised text. That is why this revised edition has gained a firm reputation in public opinion as the primary Hrebinka's text. We attempt to prove its inferiority to the authentic translation by Hrebinka in respect of its language and stylistic qualities.

Леонід Євгенович Гребінка (1909–1942) здійснив повний переклад "Гамлета" 1939 р. й передав машинопис до Київського українського драматичного театру ім. Івана Франка. Однак машинопис загубився і лише в 1970-х рр. його було віднайдено й передано до Архіву-музею літератури і мистецтва УРСР. Цей переклад, який увійшов до шеститомного видання творів В. Шекспіра (К., "Дніпро", 1984–1986), зазнав істотних правок і був фактично наполовину переписаний редактором тому М.В. Тупайлом. Тож без перебільшення можна вести мову про "двох Леонідів Гребінок" – настільки різняться між собою в мовностилістичному плані ці два варіанти перекладу, приписувані одному автору. Редагування, в основному, спрямовувалося на пригладжування, уніфікацію мови перекладу, маючи за орієнтир белетристичне ядро української літературної мови початку 1980-х рр. Тотальна редакторська

правка торкнулася і мовно-смислових, й експресивно-тональних аспектів тексту Л. Гребінки, але її масштаби не мають достатнього виправдання, адже феноменом саме Гребінчиного перекладу, його основною відмінністю від інших перекладів "Гамлета" є автентична народна мова, експресивна й образна, афористично влучна і невимушена, яку перекладач талановито заплітає в енергійний, лаконічний та смий сценічний вислів. Це жива українська мова, яка органічно формувала літературну мову національного відродження 1920-х рр., покалічена невдовзі штучними правописними змінами і заборонами.

У перекладі Леоніда Гребінки – справжнє барокове буяння майданної стихії. Наскільки значними були редакторські правки видно і з найвідомішого монологу Гамлета, початок якого наводимо нижче.

Невідредагований варіант Л. Гребінки

Чи бути, чи не бути? Ось в чім річ.
Що почесніш для духу – чи терпіти
Скалки та стріли навсної долі,
А чи, повставши проти моря лих,
Збороти їх? Умерти – лиш заснути,
І все; і знати, що вриваєш сном
Біль серця й тисячі природних мук,
Що вспадкувала плоть; такий кінець –
Вершок жадань. Умерти – лиш заснути!
І спати! Може, й снити? Ось в чім клопіт.
Бо в смертнім сні які ж присняться сни,
Як ми позбудемось земних суєт?
Це й спантеличить нас, з узла такого
Й походить віку довгого напасть [6, с. 86–87].

Відредагований М. Тупайлом варіант

Чи бути, чи не бути – ось питання.
Що благородніше? Коритись долі
І біль від гострих стріл її терпіти,
А чи, зітнувшись в герці з морем лиха,
Покласти край йому? Заснути, вмерти –
І все. І знати: вічний сон врятує,
Із серця вийме біль, позбавить плоть,
А разом страждань. Чи не жаданий
Для нас такий кінець? Заснути, вмерти.
І спати. Може, й снити? Ось в чім клопіт;
Які нам сни присняться після смерті,
Коли позбудемось земних суєт?
Ось і чім вагання причина. Через це
Живуть напасті наші стільки літ [2, с. 54].

Ось один з численних прикладів зміни смислових акцентів у ключових рядках Гребінчиної інтерпретації Шекспірового тексту внаслідок редакторської правки:

Невідредагований варіант Л. Гребінки Гамлет.

Доба звихнулася наша. Доле зла!
Судилось виправить мені діла [6, с. 48].

Відредагований М. Тупайлом варіант Гамлет.

Звихнувся час... О доле зла моя!
Чому його направить мушу я? [2, с. 32].

Тут у Л. Гребінки Гамлет висловлює готовність до рішучих дій, а в М. Тупайла він лише рефлексує і скаржиться на долю.

Внаслідок такої некоректної правки спостерігаємо зниження експресивності перекладу, – і біль-

Невідредагований варіант Л.Гребінки
Король.

*Покайтесь? Все може каяття!
Але чи може каятися Каїн?
О клятий пай! О груди, чорніша смерті!
О ти, душе, що, влипнувши в сільце.
І борсаєшся, й в'язнеш! Янголи, рятуйте!
Хоч спробуйте! Коліна вперті, гніться;
Ти, серце з жилами стальними, стань
М'яке й податливе, мов немовля!
Ще може бути все гаразд [6, с.115].*

Припустимо, що М. Тупайло, крім ірраціонально-творчих імпульсів та прагнень, раціоналізованих його власними уявленнями про вдосконалення редагованого ним тексту, керувався ще й цілком конкретним мотивом: потребою розподілити вельми часті структурно-лексичні схожості перекладу Гребінки з російськомовним пере-

Невідредагований варіант Л. Гребінки
Гамлет.

*У піхви, меч, – на мить страшнішу жди;
Коли уп'ється він чи буде в гніві,
Чи в кровозмісних втіхах на постелі,
У грі, в блюзнірстві, чи за іншим ділом,
Де й не війне спасінням. От тоді
Штрикай, щоб п'ятами вбрыкне він небо.
Щоб душу, кляту й чорну, ніби пекло.
Він в пекло і поніс. – Ба, матір жде.
Твій лік лиш край конанню відкладе
[6, с. 116].*

У цьому фрагменті впадає в око експресивний образний вислів, який у Лозинського і Гребінки збігається майже дослівно: *Тогда его сшиби, / Так, чтобы пятами брыкнул он в небо* (Лозинський) – *От тоді / Штрикай, щоб п'ятами вбрыкнув він небо* (Гребінка). Однак чи означає це, що Гребінка прямо запозичував у Лозинського і що коли такі збіги з російськомовним перекладом у нього трапляються, то чи потрібно поспішати їх редагувати? Звернімося до першотвору: *Then trip him, that his heels may kick at heaven* [8, с. 1078]. Виявляється, що і Лозинський, і Гребінка слідували за оригіналом, до того ж переклад Гребінки тут дослівніший за переклад Лозинського, тому слід відхилити думку про пряме запозичення. Не шукаючи деінде, у наведеному вище фрагменті (і саме у відредагованих М. Тупайлом рядках!) можна знайти неспростовні докази ретельного читання Гребінкою першотвору. Для цього порівняймо:

(1) *В чем нет добра* (Лозинський). – *Де й не війне спасінням* (Гребінка). – *That has no relish of salvation in't* (Шекспір). Тут варіант Гребінки значно ближчий до семантики оригіналу, тоді як у Лозинського - надто широка парафраза з абстрагованою семантикою.

Невідредагований варіант Л. Гребінки
Гамлет.

*Ех, я мру, Гораціо:
Могутня трута полонила дух мій.
Не вчуть мені вже з Англії вістей.
Та почуваю я, що Фортінбрас –
Обранець наш, йому мій мручий голос;
Так і скажи, з'ясує йому джерела
Того, що скоїлось. Тепер – мовчання
[6, с. 196].*

Відредагований М. Тупайлом варіант
Гамлет.

*У піхви, меч, – на мить страшнішу жди:
Коли уп'ється він чи буде в гніві,
Чи в кровозмісних втіхах на постелі,
У грі, в блюзнірстві, чи за іншим ділом.
Далекий від спасіння. – ось тоді
Убий, щоб і зоглядіться не встиг він.
Щоб душу, кляту й чорну, ніби пекло.
Він в пекло і поніс. – Ба, матір жде.
Твоя молитва смерть лиш відкладе
[2, с. 71].*

Відредагований М. Тупайлом варіант
Гамлет.

*О, друже мій, Гораціо! Вмираю.
Могутня трута дух зборола мій.
Із Англії вістей вже не почую,
Та провіщаю, що на Фортінбраса
Владе ваш вибір. Голос кволий мій
Йому віддай і поясни також,
Які обставини... а далі – тиша
[2, с. 117].*

шість редакторських втручань у текст Гребінки націлені якраз на "гасіння" експресивної виразності та художньої своєрідності перекладу, що помічаємо, зокрема, в наступному фрагменті одного з ключових монологів п'єси:

Відредагований М.Тупайлом варіант
Король.

*Покайтесь? Все може каяття.
Але ж я навіть каяться не годен!
О муко! Груді, що чорніші смерті!
О душе, що в міцних тенетах б'єшся,
І все намарне! Янголи, рятуйте!
Хоч спробуйте! Коліна вперті, гніться;
А ти, залізне серце, стань нарешті
М'яке й податливе, мов немовля!
Ще є надія [2, с.70].*

кладом М. Лозинського, що вперше був опублікований 1933 р. й потому кількаразово перевидався. Немає сумніву, що Гребінка вивчав цей переклад, про що красномовно свідчить і наведений нижче фрагмент монологу Гамлета, який подаємо й у перекладі Лозинського (розбіжності з відредагованим текстом виділено).

Переклад М. Лозинського
Гамлет.

*Назад, мой меч, узнай страшной обхват;
Когда он будет пьян, или во гнев,
Иль в кровосмесных наслажденьях ложа;
В кощунстве, за игрой, за чем-нибудь.
В чем нет добра. – Тогда его сшиби,
Так, чтобы пятами брыкнул он в небо
И чтоб душа была черна, как ад,
Куда она отправится. – Мать ждет,
То лишь отсрочку врач тебе дает
[6, с. 93].*

(2) *То лишь отсрочку врач тебе дает* (Лозинський). – *Твій лік лиш край конанню відкладе* (Гребінка). – *This physic but prolongs thy sickly days* (Шекспір). У цьому рядку виділене нами слово у варіанті Гребінки є прямим/словниковим відповідником до слова *physic* – розм. ліки [1, с. 116]; у варіанті ж Лозинського вжито його контекстуальний заміник за принципом метонімічної трансформації.

Відтак масштаби редакторської правки Гребінчиного першоваріанту не є достатньо виправданими, навіть якщо брати до уваги його незаперечну близькість до синтаксичної структури та лексико-граматичних конструкцій перекладу Лозинського, який, на нашу думку, найвірогідніше служив літературним взірцем для Гребінки. Адже на середину 1930-х рр. цей переклад був найвищим досягненням у російськомовному освоєнні "Гамлета", яким відкривалася нова сторінка в російській перекладацькій культурі: поєднання художньої/сценічної виразності з *точністю* перекладу. І цим вимогам Гребінчин переклад відповідав якнайкраще. До того ж, правки М. Тупайла неможливо звести під дах єдиної логіки: трапляються рядки, у яких вони, навпаки, уподібнюють варіант Гребінки до варіанта Лозинського. Порівняймо зокрема останні слова Гамлета:

Переклад М. Лозинського
Гамлет.

*Я умираю;
Могучий яд затмил мой дух; из Англии
Вестей мне не узнать. Но предрекаю:
Избрание падет на Фортинбраса;
Мой голос умирающий – ему;
Так ты ему скажи и всех событий
Открой причину. Дальше – тишина
[6, с. 155].*

Однак що найприкріше – усі ці численні правки не спираються на першотвір, його стилістику і семантику, і відтак вони віддаляють він нього читача/глядача (у чому ми переконуємось і з правок у вищенаведеному фрагменті!). Мовностилістична уніфікація в поєднанні зі структурно-семантичним віддаленням від першотвору відкинули Гребінчин переклад з передових перекладацьких позицій на позадницькі. Такою виявилася ціна (хочеться вірити, що це не була мета) редакторського втручання.

Гребінка не поступається Лозинському силою поетичного таланту, який підказує йому, як, вдало уникнувши словникової дослівності, забезпечити водночас і семантичну точність перекладу, і сценічну ясність/неперервність смислового змісту, і високу експресивність, і свіжу поетичність. Обидва переклади

навдвовижу вигідно доповнюють один одного, як волокна єдиного полотна, що, переплітаючись, утворюють то його лицювий, то виворітний бік.

Так, де в Лозинського семантичне копіювання оригіналу загрожує смисловою аберрацією змісту, там у Гребінки з'являється контекстуальний смисловий відповідник, як ось ця свіжа метафора з нижченаведеного фрагмента, створена Гребінкою за допомогою підбору точного образного замітника: *раненоє ім'я* (дослівний переклад) – *щербате ймення* (трансформація на основі метафоричного перенесення).

Першотвір: Ham. As *th'art a man, I Give me the cup. Let go! By heaven, I'll hat / O God, Horatio, what a wounded name / (Things standing thus unknown) shall live behind me!* [8, с. 1100]

Невідредагований варіант Л. Гребінки
Гамлет.
Якщо ти муж,
Кинь келих, дай! В ім'я небес, віддай!
Гораціо мій, що за *щербате ймення*.
Як не розкрити все, лишиться по мені!
[6, с. 195]

Відредагований М. Тупайлом варіант
Гамлет.
Якщо ти муж,
Кинь келих, дай! В ім'я небес, віддай!
Гораціо, як не розкрити все,
Заплямиться ім'я моє навіки!
[2, с. 116]

Переклад М. Лозинського
Гамлет.
Если ты мужчина,
Дай кубок мне; оставь; дай, я хочу.
О друг, какое *раненоє ім'я*.
Скрой тайна все, осталось бы по мне!
[6, с. 155]

І навпаки: там, де у Гребінки незграбна точність призводить до "мерехтіння" смислового змісту, від чого блідне й поетична експресія тексту, Лозинський вдається до тропеїчної трансформації, яка "підживлює" інтенсивність поетичного забарвлення. Загалом же, і Лозинський, і Гребінка широко застосовують тропеїчні трансформації на рівні слова, зберігаючи своєрідність слово-

ряду оригіналу і поетичність його мовної семантики настільки, наскільки це не затьмарює змісту й не прозаїзує мови перекладу.

Талановито використовуючи паронімічні резерви української мови, Л. Гребінка перевершує переклад М. Лозинського образно-асоціативною колористикою.

Оригінал В. Шекспіра
Ног.
This lapwing runs away with the shell on his head (1098).

Переклад Л. Гребінки
Гораціо.
Побігло *чиря* з *шкарлупкою* на чубку (186)

Переклад Г. Кочура
Гораціо.
Побігло чаєнятко з шкаралупкою на голівці (155)

Переклад П. Куліша
Гораціо.
Сей пущівірок літає із шолупайкою на голові [8, с. 152].

Переклад Ю. Клена
Гораціо.
Цей чібіс вискочив із гнізда ще з яєчною шкаралупою на голові [6, с. 224].

Переклад М. Лозинського
Гораціо.
Побежала пигалица со скорлупкой на макушке [8, с. 147].

Цей приклад цікавий також розвитком контекстуальної семантики слова *lapwing* у П. Куліша (*пущівірок*) та Л. Гребінки (*чиря*), тоді як у Ю. Клена – прямий словниковий еквівалент [*чібіс* – *чайка* (*звичайна*)], у Г. Кочура – ближчий до контексту відповідник, що зменшувальною формою передає іронічне ставлення мовця, М. Лозинський же підбирає такий словниковий відповідник, який має подвійне (пряме й переносне, актуалізоване в даному семантичному кон-

тексті) значення. (пигалица (*рос.*) – 1. *орн.* чайка, ласк. чаєчка; 2. (*про людину*) *розм. перен.* миршавець, плюгавець).

Гребінці належать такі несподівано творчі розв'язки, здавалося б, нескладних семантичних задач, яких немає ні в перекладі П. Куліша, ні в перекладі Ю. Клена, ні в перекладі М. Лозинського (і відгомін яких пізніше знаходимо в Г. Кочура).

Оригінал В. Шекспіра
Озрік.
I commend my duty to your lordship.
Ham.
Yours, yours. [Exit Osrick] He does well to commend it himself; there are no tongues else for's turn [8, с. 1098].

Переклад Л. Гребінки
Озрік.
Ручусь за мою відданість вашій ясності.
Гамлет.
Ваш, ваш. (Озрік виходить).
Добре робить, що сам за себе *ручиться*: ніхто на це Йому *руку* не позичить [6, с. 185].

Переклад Г. Кочура
Озрік.
Доручаю свою відданість вашій ясновельможності.
Гамлет.
Готовий до послуг, готовий до послуг. (Озрік виходить). Добре робить, що сам *доручає* себе. Ніхто інший його на *поруки* не взяв би [8, с. 155].

Переклад П. Куліша
Озрік.
Поручаю себе послугі вашого височества.
Гамлет.
Ваш, ваш. (Виходить Озрік) Добре робить, що поручає себе сам. Нема інших язиків, щоб се взяли на себе [7, с. 151].

Переклад Ю. Клена
Озрік.
Рекомендую себе до послуг вашій ясності.
Гамлет.
Гаразд, гаразд. (Виходить Озрік). Добре, що сам себе рекомендує, бо в іншого язик би на це не повернувся [5, с. 223–224].

Переклад М. Лозинського
Озрік.
Препоручаю мою преданність вашому височеству.
Гамлет.
Весь ваш, весь ваш (Озрік уходить). Он хорошо делает, что препоручает себя сам; ничей язык не сделал бы этого за него [6, с. 147].

Зіставлення показало, що свіжа стилістика й злегка одивнений синтаксис Гребінчиного перекладу, які надають йому особливої експресивності, походять і від першотвору, і від окремих знахідок П. Куліша, і, до певної міри, від позитивного впливу російськомовного перекладу Лозинського, рівновага точності й поетичності якого лягла в основу канону збалансованого перекладу, що саме почав формуватися в українській перекладацькій культурі 1920 – початку 1930-х рр.

Крізь призму народності переклад Гребінки видається з усіх українських перекладів "Гамлета" найбільш "українським" за мовностилістичними характеристиками, позаяк він найближчий до народної мови і низової барокової традиції, не знижуючись при цьому до бурлескного простацтва, що до нього прийшов у своєму пізнішому експериментальному перекладі І. Костецький. У Гребінчиному перекладі низова народна стихія – у душі української барокової традиції – активно бореться з книжною і, по суті, долає її своєю могутньою, первинно-природною життєствердною силою.

Приклад 1

Невідредагований варіант Л. Гребінки Лаерт.

О всохни, мозку мій! Красу очей
Геть випалить, сім раз солоні сльози!
Клянусь, відплатиться сповна твій безум
І переважить шалька мсти, Офеліє!
Трояндо, сестро, радосте моя!
О небеса! Невже дівочий розум
Так само тлінний, як життя старече?
Любов – природи ніжної, тож ніжно
І шле вона коштовний дар услід
Тому, кого кохає
[6, с. 146]

Якщо тут в автентичному тексті Л. Гребінки маємо такі високоекспресивні риторичні фігури: 1) риторичні звертання: *О всохни, мозку мій! О небеса!*; 2) персоніфікацію: *Любов – природи ніжної, тож ніжно / І шле вона коштовний дар услід / Тому, кого кохає* і тропи: 1) метафору: *красу очей ... випалить*; 2) гіперболу: *сім раз солоні сльози* 3) метафоричне порівняння: *Невже*

Приклад 2

Невідредагований варіант Л. Гребінки Гамлет.

Убийник, гад,
Смерд, що не варт і пилу, де ступав
Минулий ваш владар; штукар на троні,
Гаманоріз, що вкрав державу й владу,
Що, сцупивши коштовну діадему, її в кишеню всунув!
[6, с. 122]

У цьому прикладі в Л. Гребінки зустрічаються колоритні українські слова (*штукар, гаманоріз*), замінені редактором на їх пізніші усталені літературні відповідники (*блазень, злодій кишеньковий*); згідно із сучасною літературною нормою замінює він і слово *минулий* на *колишній*, ненормативну форму дієприслівника *сцупивши* – на дієслово *поцупив*, а дієслово *всунув*, що завершує асоціативну картину крадіжки, – на дієслово *заховає*, що розмиває динамічну експресію образу. Однак цим правка не обмежилася. Не уникнув М. Тупайло і смислових курйозів: втрата дієприслівникового звороту *сцупивши коштовну діадему* з метонімічним словосполученням *коштовну діадему* й поява натомість лексеми *корону* перетворює образне порівняння короля зі злодієм на надто прямолінійне, аж до абсурду: *король навіщось саму корону в кишеню за-*

Тож мова Гребінчиного перекладу – яскраве досягнення й переконливий доказ життєвості по-справжньому народної української літературної мови, якою вона забувала за короткий період послаблення русифікації, що закінчився "розстріляним відродженням". Ця мова піднялася знов у своїй бароковій пишноті й колористиці завдяки перекладацькому подвижництву і таланту Миколи Лукаша, якого з Гребінкою єднає чуття експресивно-художньої вартості автентичної народної мови та здатність розкривати цю вартість якнайповнішою мірою, увічнюючи народну мову в мові художньої літератури. Так, народно-розмовна мова розкошує в Гребінки майже у своїй первинній "незайманості" літературною обробкою, у стихійному ліризмі й стихійній огрубленості.

Порівняймо текст Л. Гребінки з редакцією М. Тупайла, який і ліричною експресією (прикл. 1) і саркастично-гнівною інтонацією (прикл. 2) сягає значних поетичних висот, які нівелюються пригладжувальною правкою, втрачаючи на свіжості й неповторній образній виразності вислову.

Відредагований М. Тупайлом варіант Лаерт.

Хай висушить мій мозок гнів страшний!
Хай очі випалять пекучі сльози!
Клянусь, платитиму за безум твій,
Аж поки переважить шалька мсти!
Трояндо, сестро, радосте моя!
Скажи, невже твій розум молодий
Тепер на тому світі, поруч з батьком?
А втім, що є щедріше за любов?
Услід за тими, хто пішов від нас.
На згадку найдорожче ми шлемо
[2, с. 89–90].

дівочий розум / Так само тлінний, як життя старече?, то в М. Тупайла на їхньому місці опиняються менш експресивні, поетично "мертві" формули з постійними епітетами: *висушить ...мозок гнів страшний, очі випалять пекучі сльози*; ба, навіть смислові курйози: *невже твій розум молодий / Тепер на тому світі, поруч з батьком?* (?)

Відредагований М. Тупайлом варіант Гамлет.

Убийця, гад!
Цей раб не варт пилуки, де ступав
Колишній ваш владар. На троні – блазень.
Це злодій кишеньковий, що поцупив
Державу й владу, а саму корону в кишеню заховав!
[2, с. 74]

ховає. До того ж, внаслідок правки з'являються дві однокореневі лексеми: *кишеньковий* і *кишеню* (що не виправдовується словогрою й тому знижує поетичну якість тексту). Крім того, зміна порядку слів у словосполученні *штукар на троні* на інверсію *на троні – блазень* зміщує й інтонаційно-смисловий акцент із характеристики короля (*штукар*) на її локалізацію (*на троні*). Насамкінець, у вислові *не варт і пилу* слово *пил* означає *порох*, а не *пилука*.

Редакторська правка М. Тупайла торкнулася й національних алюзій та ремінісценцій у тексті Л. Гребінки. Так, вона нівелює національно-історичні (прикл. 1), фольклорно-пісенні (прикл. 2) та розмовно-епічні (прикл. 3) ремінісценції, створені перекладачем, у чому переконуються з наступних зіставлень.

Приклад 1
Невідредагований варіант Л. Гребінки
Король.
Як біди йдуть, то йдуть не поодинці,
Не *пластунами*, ні, полками!
[6, с. 142]

Приклад 2.
Офелія (співає).
[...] Покинув він нас,
Без долі він згас,
Крий Боже раба твого [6, с. 148].

Приклад 3.
Лаерт.
Мені вже досить Гамлета черкнути,
Тут йому й смерть [6, с. 158].

Прикрою втратою (хоч тут редакторські мотиви найбільш зрозумілі) є втрата однієї явної і важливої історико-політичної алюзії в тексті Л. Гребінки, наштотуючись на яку, дивуєшся сміливості перекладача. Це алюзія знаменитої героїчної битви юних українських вояків з російсько-більшовицькими загонами під станцією Крути, навіть згадка про яку здавалася вже неможливою в

Невідредагований варіант Л. Гребінки
Офелія (співає).
Несли його з непокримим лицем;
Гей, круть, крути, крути, гей, крути:
І сльози били у труну дощем
[6, с. 147]

Широкий реєстр народної мови і сміливе відтворення шекспірівської словогра на національній основі, – ці дві якості Гребінчиного перекладу кардинально відрізняють його від перекладу М. Лозинського і визначають його унікальне місце в українській перекладацькій культурі. Це місце еволюційного містка між перекладацькими школами П. Куліша і М. Лукаша. Проте цей місток був достатньо міцним, щоб за сприятливих обставин вирости в самостійну школу поетичного перекладу.

Відредагований М. Тупайлом варіант
Король.
Біда іде – з собою й ще веде:
Полками сунуть, а не поодинці
[2, с. 87].

Офелія (співає).
[...] Покинув він нас,
Сльози марні – він згас.
Крий боже раба твого [2, с. 90].

Лаерт.
Мені вже досить Гамлета черкнути,
Щоб він помер [2, с. 96].

Радянській Україні. Однак пам'ять про смерть юних героїв і біль втрати не стерлися з національної свідомості українців. Голосіння за ними Л. Гребінка примудряється вкласти в уста збожеволілої Офелії, чиє начебто белькотіння стає нестерпним докором оголеної стражденної душі сумлінню винних у тяжких злочинах.

Відредагований М. Тупайлом варіант
Офелія (співає).
Несли його з непокримим лицем, –
Ой леле, ой леле, ой леле, –
І сльози били в труну дощем
[2, с. 90]

1. Англо-український словник : У 2 т. / Склад М.І. Балла. – К., 1996. – Т. 2. *Шекспір Вільям*. Гамлет, принц датський : Пер. з англ. Леоніда Гребінки // Шекспір, Вільям. Твори У 6 т. – К., 1984–1986. – Т. 5. 3. *Шекспір Вільям*. Гамлет, принц данський / 3 англ. пер. Л. Гребінка. – К., 2003. 4. *Шекспір Вільям*. Гамлет, принц данський / Пер. з англ. Г. Кочура. – К., 2003. 5. *Шекспір Вільям*. Гамлет, принц данський: Пер. з англ. Ю. Клена // Клен Юрій. Твори : У 4 т. – Торонто, 1960. – Т. 4. 6. *Шекспір Уільям*. Гамлет, принц Датський: Пер. с англ. М. Лозинського // Шекспир Уильям. Собр. соч. : В 8 т. – М., 1958–1960. – Т. 6. 7. *Шекспір Уільям*. Гамлет, принц данський: Пер. П.А. Куліша. Виданий з передмовою і поясненнями Др. Ів. Франка. – Львів, 1899. 8. The Complete Works of Shakespeare. Edited by Irving Ribner and George Lyman Kittredge. – Waltham; Massachusetts; Toronto, 1971.

Надійшла до редколегії 16.03.05

С. Фокін, канд. філол. наук

КОНТРАСТИВНО-ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ ІСПАНСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ПІДРЯДНИХ ОЗНАЧАЛЬНИХ РЕЧЕНЬ

Розглянуто системні, нормативні й узуальні розбіжності українських та іспанських підрядних означальних речень, їхній зв'язок з різними семантичними полями. Виявлені асиметричні риси потребують компенсації при перекладі і призводять до перекладацьких трансформацій. З'ясовано окремі чинники зазначених трансформацій.

The article is focused on system, norm and usage differences between Spanish and Ukrainian attributive clause, and their connection with different semantic fields. Asymmetric features need compensation in translation and cause transformations. Several factors of translational transformation are revealed.

Характеризуючи напрями розвитку контрастивної лінгвістики, професор Ю. Жлуктенко зазначив, що "більшість сучасних контрастивних праць присвячена зіставному дослідженню окремих мовних елементів, категорій і підсистем; таким способом готується ґрунт для майбутніх синтезованих більш-менш повних контрастивних граматики" [4, с. 6]. Як один з таких мовних елементів, для контрастивістів та перекладознавців становлять значний інтерес підрядні означальні речення як 1) синтаксичні структури, наявні в багатьох мовах світу, що порушує питання про виявлення їхніх симетричних/асиметричних рис у різних мовах та про можливість встановлення регулярної взаємної еквівалентності при перекладі та/або трансформації; 2) як широкоживаний засіб вираження функціонально-семантичного поля атрибутивності, уні-

версальної семантичної категорії; 3) як стильоутворюючий чинник в оригіналі та в перекладі, у співвідношенні з їхніми функціонально-семантичними корелятами.

Отже, метою дослідження є порівняльно-зіставний аналіз підрядних означальних речень в іспанській та українській мовах та аналіз їхніх перекладацьких відповідників. Для реалізації мети необхідно виявити асиметричні та симетричні риси підрядних означальних речень (в аспектах системи, норми та узусу), провести аналіз частотності вживання у співвідносних текстах і показати можливі перекладацькі відповідники, що компенсують виявлені міжмовні розбіжності.

Підрядні означальні речення ще не стали об'єктом спеціального дослідження в контрастивістиці досліджуваної мовної пари та в відповідних часткових теоріях

перекладу. Тим не менш, тема підрядних означальних речень не є новою в інших мовних парах. Зокрема, окремим аспектам перекладу присвячено статтю К. Сухенко та С. Черномаз "Компрессия приместоименно-определительных предложений при переводе с русского языка на английский" [10]; у порівняльно-зіставному плані підрядні означальні речення розглядаються у дисертаційному дослідженні К. Фірсової "Национально-культурная специфика речевого поведения русских и немецких авторов: синтактико-прагматический аспект" [12], статті В. Глушака "Когнитивные основы категории атрибутивности (на материале немецкого языка)" [3] (обидві праці – на матеріалі німецької та російської мов). Значно більше досліджень проведено в межах окремих мов (Т. Слободинська – в українській мові [9], Ю. Хлевова – у німецькій мові [17]). Список останніх можна значно розширити. У деяких працях контрастивний аналіз підрядних означальних речень виходить за межі формально-граматичного, семантичного та стилістичного аспектів. Зокрема, у названому дисертаційному дослідженні К.В. Фірсової особливості вживання підрядних означальних речень у порівнянні з їхніми функціональними синонімами (дієприкметниковими зворотами) виступають характеристикою мовленнєвої поведінки певної культури. Отже, перспективи поглиблення цього дослідження очевидні, і розробленість проблеми в окремих мовах та мовних парах зумовлює актуальність проведення аналогічних та інших різноаспектних досліджень питання в іспансько-українській контрастивістиці та в частковій теорії перекладу.

Порівнюючи особливості утворення підрядних означальних речень, можна переконалися, що в іспанській та українській мовах вони мають схожу структуру, а саме: вони вводяться відносними займенниками, які в більшості випадків можна охарактеризувати як міжмовні паралелі: *que, el que, cual, el cual, quien, cuyo, cuanto* [21, с. 128] / *який, котрий, чий, що, щоб, як, нібито, мов, наче* [11, с. 336–341], рідше – прислівниками (в українській граматичній традиції їх об'єднують у категорії спеціалізованих відносних слів [11, с. 341]): *donde/де, куди, звідки; cuando/коли, відколи* та ін. [там же]. У жодній з досліджуваних мов підрядні означальні речення не передують означуваному члену речення.

Загалом, при порівнянні мовних систем іспанської та української мов можна говорити про ізоморфізм підрядних означальних речень, що, до речі, стосується також інших типів складних речень [6, с. 154] у зв'язку зі спільністю засобів оформлення синтаксичних відносин у цих мовах, напр.:

І батько, що зразу також радив Мирославі лишитися в таборі, вкінці мусив уступити її просьбам [15, с. 10].

El único viajero de primera que en el tren venía bajo apresuradamente, y dirigiéndose a los empleados, preguntóles si aquél era el apeadero de Villahorrenda [24, с. 7].

Щоправда, вже при порівнянні займенників та сполучників, які вводять ці підрядні речення, спостерігається окремі міжмовні розбіжності: специфічну групу підрядних означальних речень в українській мові, на відміну від іспанської, становлять ті, що вводяться сполучниками *як, ніби (нібито), мов (мовби, немовби), наче (неначе, неначеб, начебто)*, напр.: "На сонячній плямі полянки, що закралась в похмурі царство смерек, скавав біленький хлопчик, немов метелик пурхав зі стебла на стеблину..." [7, с. 175]. Загальне атрибутивне значення речення тут набуває додаткового значення гіпотетичного порівняння [11, с. 342]. В іспанській мові серед одиниць, компа-

рабельних із цими підрядними означальними реченнями, можна назвати підрядні порівняльні речення, що вводяться сполучниками *como, como si, cual si* та ін. [21, с. 138–139] або ж конструкцію *parecer + infinitivo*. Саме ці два засоби використав Х. Борисюк у перекладі наведеного речення з повісті М. Коцюбинського: перший з них передає значення порівняння, а другий – сему гіпотетичності: "*En el calvero manchado de sol, que refulgía en el umbrío reino del abetal, saltaba de un lugar a otro un pálido niño, que como débil mariposa parecía ir de flor en flor...*" [22, с. 21]. Отже, контрастивний аналіз підрядних означальних речень показує, що при вираженні одних і тих самих семантичних відносин іспанська та українська мови використовують різні своєрідні засоби, які можна охарактеризувати як структурно-конотативні реалії (термін, введений проф. Р. Зорівчак).

При порівнянні нормативних граматик можна також знайти пунктуаційні розбіжності іспанських та українських підрядних означальних речень. Зокрема, в іспанській мові відокремлюються комами лише експлікативні (пояснювальні) речення, а рестриктивні (обмежувальні) – ні [21, с. 129], у той час як в українській мові, за нормами пунктуації, і ті, й інші підрядні означальні речення комами виділяються.

Аналізуючи описові граматики обох мов, можна знаходити інші, менш очевидні розбіжності, які полягатимуть у відмінностях окремих мовних одиниць, що якись чином пов'язані з оформленням або вживанням підрядних означальних речень. Скажімо, в українській мові відносні займенники, які вводять підрядні означальні речення, можуть вживатися у формах різних відмінків, у той час як іспанське підрядне означальне речення позбавлене такої характеристики, з огляду на відсутність категорії відмінків в іспанських відносних займенників; окреме велике питання становить вживання часів та способів дієслова в іспанських підрядних означальних реченнях, порівняно з українськими. Однак ці питання відносяться до синтаксису підрядного означального речення практично так само, як і будь-яка морфологічна або лексична одиниця, здатна впливати на синтаксис. В аспекті ж норми та системи контрастивний аналіз підрядних означальних речень виявляє в іспанській та українській мовах насамперед спільні риси, а серед важливих розбіжностей слід назвати наявність в українській мові специфічних означальних речень, що вводяться порівняльними сполучниками, а також пунктуаційний аспект: в іспанській мові рестриктивні (обмежувальні) підрядні означальні речення, на відміну від української, не виділяються комами.

Висока симетрія структур підрядних означальних речень іспанської та української мов, очевидно, буде забезпечувати можливість їх вживання як взаємних еквівалентів при перекладі. Дійсно, це можна проілюструвати численними прикладами, напр.:

Величезним скоком підплигнув медвідь і шпурнув на одного ловця свою зброю — буковий конар, який зі страшною силою гепнувся о дерево [16, с. 14].

El oso dio un inmenso salto y lanzó a uno de los cazadores su arma, la rama de haya, que con gran estruendo se estrellara contra un árbol [20, с. 17].

Однак навіть важливішим, ніж можливість встановлення еквівалентності, для часткової теорії перекладу є питання про регулярність/нерегулярність встановлення такої еквівалентності, що залежить не лише від чинників системи та норми мови оригіналу та мови перекладу, а й від частотності, функціонального стилю, позамовної ситуації тощо.

Кількісний аналіз показав, що значна відмінність вживання підрядних означальних речень виявляється вже в їхній частотності відповідно в іспанських та українських текстах (для порівняльного аналізу бралися художні тексти). Так, при підрахунках кількості зазначених речень у повісті П.А. де Аларкона "Трикутний капелюх" та повісті М. Коцюбинського "Тіні забутих предків" (оскільки останнє дещо менше за обсягом, до кількісного аналізу також долучено оповідання М. Коцюбинського "Коні не винні"), у текстах першого знайдено близько 350 підрядних означальних речень, а в текстах такого ж обсягу українських класиків – лише 162, тобто, майже вдвічі більше в іспаномовному тексті. Усвідомлюючи, що взятий для аналізу обсяг текстів (150 тис знаків у кожного автора) недостатній для формулювання остаточних висновків щодо частотності вживання підрядних означальних речень, і що це може бути ознакою ідіостилу кожного з авторів, ці кількісні дані було перевірено на інших співвідносних текстах. Перевірка лише підтвердила наше спостереження: в аналогічному за обсягом фрагменті роману Б. Переса Гальдоса "Донья Перфекта", взятого для аналізу (теж 150 тис знаків), підрядних означальних речень у три рази більше, ніж у такому ж за обсягом фрагменті роману І. Франка "Захар Беркут". Отже, ознакою іспанського художнього стилю є частіше вживання підрядних означальних речень, ніж в українській мові (у середньому, у 2,5 рази).

Якщо розбіжності у вживанні мовних одиниць навіть у 10 %, за Ю. Найдою та Ч. Тейбера, мають стати зосереженням для перекладача [23, с. 170], тим більше різниця в частотності у 2,5 рази (250 %) перешкодитиме вільному калькуванню підрядних означальних речень і має бути чинником численних перекладацьких перетворень. Отже, варто перевірити, наскільки враховано цю різницю в перекладах.

В обох українських перекладах П.-А. Аларкона (перший переклад зробили Л. Добрянська, Л. Колесник, а другий – Ж. Конєва) приблизно половина підрядних означальних речень трансформуються в інші структури. В іспанському перекладі проаналізованого фрагменту роману І. Франка, у перекладі С. Ризванюка, майже всі підрядні означальні перекладені відповідно підрядними означальними. Це свідчить про те, що перекладачі інтуїтивно відчували та враховували описану стилістичну розбіжність і текст перекладу в цьому випадку виступав не менш цінним лінгвістичним джерелом, ніж оригінал, як зауважує В. Комісаров [5, с. 19–21]. Якими ж засобами компенсується менше вживання підрядних означальних речень в українському перекладі?

Оскільки підрядні означальні речення мають семантику атрибутивності, можна припустити, що в перекладі їх можуть замінювати інші конститuentи цього функціонально-семантичного поля, а саме, прикметники, конструкції прийменник + іменник, дієприкметникові звороти тощо. Однак оскільки підрядні означальні речення займають найвищий щабель в ієрархії синтаксичних засобів вираження атрибутивності і мають низку додаткових значень [17], то можливі не лише граматичні, а й семантичні трансформації. Оскільки перекладацькі відповідники в українсько-іспанському перекладі вже розглянуто в попередній праці [13], проаналізуємо тут трансформації у зворотному напрямі, на матеріалі двох українських перекладів повісті П.-А. Аларкона "Трикутний капелюх". Аналіз дозволяє виявити деякі типові способи перекладу.

1. Однією з найпоширеніших перекладацьких заміни при перекладі підрядних означальних речень є їхнє перетворення на самостійні речення, що пов'язані з

попереднім реченням за допомогою безсполучникового зв'язку, тобто, підрядний зв'язок та семантика атрибутивності тут втрачається:

Esta tarde esperamos al señor Obispo en persona, que le ha prometido a mi Lucas venir a probar las primeras uvas de la parra [18, с. 45].

Сьогодні ми чекаємо самого сеньйора єпископа, він обіцяє моєму Лукасу прийти покуштувати наш перший виноград [1, с. 22].

У більшості випадків така зміна синтаксичного зв'язку відбувається тоді, коли вихідне підрядне речення є експлікативним (пояснювальним). Це цілком природно, оскільки саме пояснювальні підрядні означальні речення можуть трансформуватися без спотворення змісту в самостійні речення, на відміну від обмежувальних.

2. За аналогічних умов підрядний означальний зв'язок в реченні може змінюватись на сурядний:

Te regalaré unos zapatos en buen uso, que me están grandes [18, с. 81].

Я подарую тобі черевики, вони майже нові, а на мене завеликі [2, с. 70].

3. Оскільки підрядні означальні речення в контексті, окрім атрибутивного, можуть набувати додаткових значеннєвих відтінків [17], може відбуватися їхня трансформація в підрядні обставинні, зокрема, причини, оскільки певну ознаку предмету іноді можна розглядати водночас як причину дії голвного речення, і при перекладі відбувається семантична трансформація зі зміною підрядно-означального зв'язку на підрядно-причинний, напр.:

Entonces te gustará más la del Corregidor, que es mayor que la mía... [18, с. 43].

Ну, тоді тобі повинен ще більше подобатися корехідор, бо в нього горб ще більший... [2, с. 20].

На тлі трансформації типу речення тут також зазнає семантичну трансформацію антецедент: "горб Корехідора" – "Корехідор".

Можлива зміна підрядного означального речення на підрядне часове, оскільки ознака, зазначена в підрядному реченні, реалізується у певних часових рамках:

Pues ¿qué dirán los que nos encuentren en la calle, de este modo, a las siete y pico de la noche, como unos bandoleros amparados de las tinieblas? [18, с. 54].

А що скажуть люди, коли зустринуть нас після сьомої вечора і побачать, як ми скрадаємося в темряві, немов якісь розбійники? [2, с. 48].

Аналогічно в корпусі фактичного матеріалу знайдено семантичні трансформації в підрядні наслідку, умови, мети. Загалом, такі перекладацькі трансформації супроводжуються імплікацією семи атрибутивності та експлікацією іншої значеннєвої характеристики, закладеної в контексті.

4. Трансформація підрядного означального речення в присудок є також доволі поширеною. Логічним поясненням для цієї трансформації можна вважати твердження проф. В. Курдюмова про те, що будь-який атрибутивний зв'язок є згорнутим аналогом предикативного зв'язку [8, с. 115]. Розглянемо приклад:

Por cierto que Garduña, que lo seguía a alguna distancia, se ha sentado en la rambilla a la sombra... [18, с. 45].

Гардунья, напевне, меліпається десь позаду, сховався в якомусь ярку в затінку... [2, с. 40].

При цьому ознака, яка в оригіналі подавалася як другорядна, у перекладі представлена вже як предикат. Така зміна, можливо, дещо віддаляє сприйняття перекладу від оригіналу, оскільки другорядна інформація ознаки виходить на перший план, як предикат. Однак, на нашу думку, предметом критики таке явище може стати лише при зловживанні такою трансформацією. У

цьому випадку перекладацьке рішення не шкодить сприйняттю речення, оскільки весь наведений фрагмент є описом ситуації, тобто, і головне, і підрядне речення несуть другорядну інформацію, є "тлом" ситуації.

5. Широко вживаними перекладацькими відповідниками підрядних означальних речень можуть бути дієприкметникові звороти, напр.:

En el suelo también, y a su lado, estaba el velón encendido que bajó Su Señoría del dormitorio [18, с. 79].

Tut же на підлозі, поруч, горів світильник, принесений його милістю зі спальні [2, с. 69].

У перекладі вжито пасивний дієприкметниковий зворот, який відноситься до функціонально-семантичного поля атрибутивності, отже, трансформація є лише поверхневою. Теоретично підрядні означальні речення можуть трансформуватися також в активний дієприкметниковий зворот, який, хоч і з обмеженнями, вживається в українській мові. Однак такі випадки в корпусі дослідженого матеріалу не траплялися.

Ураховуючи загальну тенденцію до більшого вживання підрядних означальних речень в іспанській мові, ніж в українській та, з іншого боку, рідшого вживання дієприкметникових зворотів [14, с. 203] останні виступають важливим засобом "стилістичної" компенсації підрядних означальних речень, коли українська мова виступає мовою перекладу.

6. Серед типових способів перекладу підрядних означальних речень згадаємо імплікацію, напр.:

¡Y con el calor que hace! [18, с. 45]

І в таку спеку? [1, с. 22]

Та ще в таку спеку! [2, с. 40]

Son las primeras (UVAS) que se cogen este año... [18, с. 47]

Це перший виноград в цьому році... [1, с. 27]

Перший виноград цього року... [2, с. 45]

У наведених вище прикладах іспанські підрядні означальні речення можна вважати інформативно надмірними, оскільки в них подано ознаку, яка зазначає постійну властивість означуваного. Така надмірна експликація становить характерну рису іспанської мови, за спостереженнями чеського іспаніста Й. Дубського [19, с. 13–15]. До речі, це також частково пояснює високий узус підрядних означальних речень в іспанській мові, порівняно з українською. А про стилістичну необхідність імплікації цих підрядних означальних речень свідчить те, що ці трансформації зроблені в обох наявних перекладах. При зазначеній трансформації імплікуються не лише атрибутивні відношення в реченні, а й уся ознака, яку, однак, легко вивести з властивостей означуваного предмета чи явища.

Окрім розглянутих випадків трансформації менш типовим є згортання підрядних означальних речень у прикметник, неузгоджене означення (прикметник + іменник) та комплексні трансформації, у яких перетворення підрядного означального речення відбувається на тлі інших змін у вузькому контексті.

Узагальнюючи, можна зробити такі висновки:

Контрастивний аналіз підрядних означальних речень показує високу симетрію останніх в іспанській та українській мовах на рівні системи та норми; водночас специфічну групу в українській мові становлять підрядні означальні речення, що вводяться порівняльними сполучниками; в іспанській мові, на відміну від української, рестриктивні (обмежувальні) підрядні означальні речення не відокремлюються комами; інші розбіжності пов'язані з дивергентними ознаками в інших компонентах підрядних означальних речень, що входять до їхнього складу.

В іспанській художній прозі підрядні означальні речення вживаються частіше (у середньому, у 2,5 рази), ніж в українській, і ця тенденція адекватно відображається в досліджених перекладах відмінність у частотності вживання підрядних означальних речень в іспанській та українській мовах є вагомим чинником перекладацьких трансформацій при перекладі з іспанської мови українською. Зокрема, підрядні речення трансформуються в: 1) самостійні речення, приєднані до попередніх безсполучниковим зв'язком; 2) сурядні речення; 3) підрядні обставинні речення; 4) присудки; 5) дієприкметникові звороти, насамперед, пасивні; 6) імплікуються. При цьому атрибутивні відношення можуть відтворюватися або імплікуватися без шкоди для адекватності перекладу.

Додатковими чинниками цих трансформацій є те, що:

✓ підрядні означальні речення легко вступають у трансформаційні відношення з іншими представниками функціонально-семантичного поля атрибутивності;

✓ як найвища ланка у функціонально-семантичному полі атрибутивності підрядні означальні речення, окрім атрибутивних, набувають також додаткових значеннєвих відтінків, які реалізуються в контексті;

✓ за своєю семантичною природою атрибутивні відношення є згорнутим аналогом предиката;

✓ в іспанській мові вживаються рідше дієприкметникові звороти, ніж в українській мові;

✓ характерною рисою іспанської мови, на відміну від української, є вживання інформативно надмірних підрядних означальних речень, в яких ознака вказує на типову властивість означуваного.

1. Аларкон П.А. де. Трикутний капелюх, (пер. Л. Добрянської і Л. Колесник) – К., 1958. 2. Аларкон П.А. де. Трикутний капелюх (пер. Ж. Конєвої). – К., 1983. 3. Глушак В.М. Когнитивные основы категории атрибутивности (на материале немецкого языка). – <http://www.sibilingua.narod.ru/archiv/2001.htm>. 4. Жлуктенко Ю.О. Контрастивный анализ як прийом мовного дослідження // Нариси з контрастивної лінгвістики. Зб. наук. пр. – К., 1979. 5. Комиссаров В.Н., Туровер Г.Я. Перевод как лингвистический источник // Тетради переводчика: Науч.-теорет. сб. – М., 1975. – Вып. 12. 6. Корбозерова Н.М., Серебрянская А.О. Порівняльна типологія іспанської та української мов. – К., 1992. 7. Коцюбинський М. Тіні забутих предків // Подарунок на іменини. Оповідання, новели, повісті. – К., 1989. 8. Курдюмов В.А. Идея и форма: основы предикационной концепции языка. – М., 1999. 9. Слободинська Т.С. Функціональна взаємодія підрядних означальних речень і відокремлених атрибутивних зворотів в українській мові. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1993. 10. Сухенко К.М., Черномаз С.М. Компрессия приместоименно-определятельных предложений при переводе с русского языка на английский // Теория і практика перекладу. – К., 1979. – Вып. 1. 11. Сучасна українська літературна мова (СУЛМ) (за ред. І.К. Білодіда). Синтаксис. – К., 1972. – Кн. 3. 12. Фирсова Е.В. Национально-культурная специфика речевого поведения русских и немецких авторов: синтактико-прагматический аспект. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Ростов/Д., 2003. 13. Фокін С.Б. Відтворення семантики атрибутивності в українсько-іспанському перекладі (на мат. підрядних означальних речень) // Вісн. Київ. ун-ту. Іноземна філологія. – К., 2005. – Вып. 39. 14. Фокін С.Б. Трансформація граматичної категорії стану при перекладі (на мат. іспанської та української мов). – Дис. ... канд. філол. наук. – К., 2004. 15. Франко І. Захар Беркут / Микола Костомаров. Чернігівка: Повість – К., 1994. 16. Франко І. Захар... 17. Хлевова Ю.А. Особенности употребления конститuentов поля атрибутивности в художественных и научных текстах. – <http://www.amursu.ru/vestnik/3/3-21.doc>. 18. Alarcón Pedro Antonio de. El sombrero de tres picos. – Madrid, 1994. 19. Dubský J. El valor explícito de las construcciones verbales y verbonominales en español // Español actual – Madrid, 1984. – N.º 41. 20. Frankó I. Zajar Berkut (пер. С. Ризванюка). – К., 1983. 21. Kochubinska-Smychkowska J. Sintaxis del español moderno. – К., 2002. 22. Kotsiubinskiy M. Las sombras de los antepasados olvidados // Las sombras de los antepasados olvidados y otros relatos (пер. Х. Борисюк). – К., 1973. 23. Nida E.A. and Taber Ch. R. The theory and practice of translation. – Leiden, 1969. 24. Pérez Galdós B. Doña Perfecta. – М., 1964.

Надійшла до редколегії 17.03.05

СИНОНІМІЯ РЕЛІГІЙНОЇ ЛЕКСИКИ: УКРАЇНСЬКО-ФРАНЦУЗЬКІ ПАРАЛЕЛІ

Досліджено явище синонімії релігійної лексики в українській і французькій мовах.

The article deals with the synonymy of religious vocabulary in ukrainian and french languages.

У релігійній лексичі широко представлено явище синонімії, як абсолютної (коли збігаються усі семи слів та їхня стилістична маркованість), так і часткової (можуть відрізнитися семи, конотації, слова можуть належати різним стилістичним рівням). Синонімія є засобом експресивності тексту: однією з основних функцій синонімів є експресивна функція – вплив на образну свідомість (підсвідомість) людини. Напр.: *Єдинородний Син і Слово Боже, великий Бог і Спас наш Ісус Христ; Христос, Син Бога Живою; Боже Слово, Друга Особа Бога, Слово Предвічне, Світло від Світла; Господь; Цар і Бог наш; Син Божий; le Christ, Jésus-Christ, le Fils de Dieu, le Verbe Incarné, le Dieu qui s'est fait l'homme, l'enfant divin, Dieu fait homme* (семантичні (ідеографічні чи значеннєві) синоніми, що позначають божественну природу Христа).

"Пресвята Богородице Діво, Цариця небесна, вища від Ангелів і Архангелів, чесніша від усього видимого і невидимого світу! Tu – краса святителів, Tu – сила мучеників, Tu – дів чистота і слава, Tu радість матерів, Tu – для дітей мудрість, Tu поміч вдов і сиріт ..." [5, с. 172].

Je vous salue, Marie pleine de grâce,

le Seigneur est avec vous.

Vous êtes bénie entre toutes les femmes et Jésus,

le fruit de vos entrailles, est béni.

Sainte Marie, MÈre de Dieu,

priez pour nous pauvres pécheurs,

maintenant et à l'heure de notre mort.

"Прийшов час суду, прийшла морська хвиля, про яку сьогодні розповідається у Святому Євангелії, – буря, яка може все потопити..." [3] – зазначимо, що у наведеному прикладі має місце контекстуальне синонімічне утворення;

Серед інших функцій синонімів важливо зазначити також функцію акцентування різних компонентів змісту поняття, функцію пояснення імпліцитних ознак.

У сучасній українській мові виділяють такі типи синонімів: *загальномовні* (зв'язки яких не залежать від жодного контексту), *контекстуальні* (слова, що вступають у синонімічні стосунки лише у певному контексті), *ідеографічні* чи *значеннєві* (відрізняються відтінками значення) та *стилістичні* (які характеризуються закріпленістю за певним стилем і більш або менш вираженням стилістичним забарвленням) [9, с. 53–55]. Зазначені типи синонімів представлені у релігійній термінології не лише української, а й французької мов.

Цікаве дослідження явища синонімії у корпусі релігійної термінології української мови знаходимо у І. Павлової: "У творах конфесійного стилю розлого представлена синонімія. Прикметною рисою є те, що багато одиниць цього типу лексико-семантичних відношень у сфері релігії вживаються попарно: *величати, славити* (абсолютні синоніми); *веселитися, радуватися; жорстокий, холодний; ласка, милосердя; непорочна, пречиста; подяка, славословлення* (у даних прикладах слова є багатозначними, тож не всі семи збігаються)" [4, с. 18–23].

Використання близьких за значенням слів сприяє найточнішій і найвиразнішій передачі висловлюваної думки, а також дає змогу уникати частого повторення тих самих елементів, нерідко надзвичайно посилюючи враження від сприйнятого: "Не плач, мати, не ридай, сліз своїх не проливай". "Як же мені не тужити – побив ірод мої діти?" [2, с. 266].

Синонімічні можливості богословської лексики застосовують на особливу увагу. Загалом синоніми, що

використовуються в різних комунікативних сферах, можна об'єднати в певні групи:

Семантичні (ідеографічні чи значеннєві) синоніми – Бог Отець – Творець; Джерело життя; Єдиний, Правдивий Бог; Цар і Владика Церкви; Безсмертний Отець Небесний; Праведний Суддя; Чоловіколюбчець; Владика; Світло істинне; Владика Вседержатель; Життєдавець; *Dieu le Père, le Père éternel, Créateur, Eternel, Etre Suprême, Grand Architecte, Architecte de l'Univers, Notre-Seigneur, Père, Seigneur, Tout-Puissant, Très-Haut,*

Отець і Син і Святий Дух; Тройця [7] *Єдиносуща і Нероздільна; le Père, le Fils et le Saint-Esprit, la Sainte Trinité;*

Ягня, Відкупитель, Спокумувач; le Rédempteur des péchés, Agneau, Agneau de Dieu, Agneau mystique, Agnus Dei (жертвність Ісуса);

Спас наш; Спаситель світу; духовне світло; Христ Спаситель, який просвітив людей своїм ученням – світлом істини; (Ісус – Спаситель); le Sauveur, le Messie, le Bon Pasteur;

Пречиста Діва Марія, Пренепорочна Діва, Приснодіва Марія, Усе діва Марія, що прийняла слово; *la Vierge Marie, Sainte Marie, la Sainte Vierge, la Vierge Immaculée* (дівоцтво Марії);

Пресвята Владичиця наша Богородиця, Мати Божа, Богоматір, Божа Матір, Матір Світла; Sainte Marie, Mère de Dieu; Sainte Mère de Dieu, Mère de miséricorde (її Богоматеринство);

Пресвята, Пречиста, Преблагословенна, Славна, (заступництво Богоматері).

Зазначимо, що французька мова не має такого багатого синонімічного ряду прикметників, які характеризують Богородицю. Це є яскравим прикладом національних та конфесійних культурних відмінностей: в українській релігійній традиції Матір Божа посідає одне з головних місць, є заступницею. Вона не лише Матір Божа, а й "посередник" між Богом і людьми, який може допомогти вблагати Бога. Особливого розвитку ця традиція зазнала в козацькі часи.

Перекладачі мають звертати особливу увагу на такі культурні відмінності, використовувати сталі слова та вирази, до яких звикла та чи інша аудиторія. Так, цікавим з погляду перекладу є багатозначне французьке слово *vierge*, яке набуває релігійного значення у виразах *la Sainte Vierge, la Vierge Marie*. В українській мові словосполучення *Діва Марія* вживається рідше, ніж синонімічні йому вирази *Богородиця, Матір Божа*, а прямий відповідник виразу *la Sainte Vierge* – *Пресвята Діва* частіше замінюється при перекладі на синонімічний – *Діва Марія*.

Українське слово *хрест* та французьке *la croix* можуть мати відмінні конотації: в українській культурі: *хрест – спасіння (Хрест – меч Божий; Чесний і животворчий хрест Господній)* та *хрест – страждання, тяжка доля чи випробування (нести свій хрест)*; у французькій *la croix – calvaire* (*страждання*, це слово перекладається також як *Голгофа*): *porter sa croix, gravir (monter) son calvaire*. Синонімами релігійного значення французького слова *la croix* є *le calvaire, le crucifix*.

Аналіз синонімічних рядів французької та української мов виявляє приклади їхньої асиметрії:

✓ *Ancienne Alliance, Ancien Testament* – *Старий Заповіт*;

✓ *Слово Боже; вчення Господа нашого Ісуса Христа, Євангеліє* – *Evangiles*;

✓ *la vie monacale, l'état monastique, le monachisme, la moinerie* – *чернецтво*;

✓ *le verbe, la parole, la parole de Dieu, la parole divine, la manne celeste* – слово Боже;

✓ *небесний покровитель, ангел-охоронець, святий опікун; l'ange gardien;*

✓ *Сини Божі з благодаті (милості); сини світла; хрещені – les chrétiens* – звертаємо увагу на те, що саме французьке слово *chrétien* має серед своїх значень те, що відповідає значенню "пройти через обряд хрещення" українського слова *хрещений*. Та це ж українське слово має й інше значення – *хрещений батько*, яке французькою мовою передається словом *parrain* (m);

✓ *помирати, відходити* (евфемізм) – *mourir, rendre l'âme;*

✓ *сатана, Князь темряви, диявол, чорт – diable* (m), *lucifer* (m), *satan* (m), *démon* (m).

Як бачимо, в одних випадках багатшими є синонімічні ряди французької мови, в інших – української.

Стилістичні синоніми (*ветхий – старий, блаженний – щасливий*) та **семантико-стилістичні** (мають як значеннєві відтінки, так і стилістичні відмінності) – *прохання, благання, моління, воання* особливо характерні для української мови, що пов'язано з історичним розвитком нашої мови від старослов'янської до української та культовим використанням старослов'янської мови, яке зберігалось дуже довго.

Абсолютні (дублетні) **синоніми** (семантичні дублети) – *свято Світлого Христового Воскресіння – Великдень – Пасха (Pâques)*. Зазначимо, однак, що наведений приклад ілюструє відмінності стилістичного характеру синонімів: від більш книжного, урочистого – *свято Світлого Христового Воскресіння* до більш розмовного *Пасха*; *Святий Великий піст – свята Чотирнадцятниця; Quadragesime* (f) (позначає також першу неділю Великого посту), *Carême* (m); *християнство – віра Христова; le christianisme, la foi chrétienne; висвятити на священика – рукоположити* (книжний варіант) *на священика – посвятити у священнослужителі; ordonner prêtre, consacrer*; тема хрещення передається в українській мові такими синонімами: *хреститися – прийняти святе хрещення – охреститися – прийняти християнство*, основним відповідником яких у французькій мові є *recevoir le baptême*.

Особливу увагу перекладачів має привернути те, що у французькій літературній мові (за французькими словниками Larousse, Robert та ін.) дієслово *baptiser* не може бути зворотнім, хоча *se baptiser* вживається у розмовній мові.

Рим, римський престол, Святий престол, Папський престол; le Saint-Siège, le Siège pontifical – увагу перекладача привертає відмінність основ, на яких базуються перифрази, що позначають одне і те ж місце у французькій та українській мовах: *Рим, римський престол* – географічна домінанта + історична назва одного з головних символів найвищої влади, іменник, який належить до книжного, урочистого стилю; *le Saint-Siège, le Siège pontifical* – на перше місце виступає позначення святості (два вирази французькою мовою, на відміну від одного виразу (Святий престол) українською мовою), а французький іменник, на відміну від українського, належить до розмовного стилістичного реєстру і є багатозначним.

✓ *Єпископ, архієрей; évêque;*

✓ *хресне ім'я, ім'я, прийняте у хрещенні; nom de baptême;*

✓ *євхаристія, причастя; eucharistie* (f);

✓ *єпископ, архієрей; évêque* (m);

✓ *духівництво, духовенство; clergé* (m);

✓ *протоієрей, протопресвітер, протопіп* (колишня назва протоієрея, вийшла з ужитку на початку XIX ст.); *archiprêtre* (m);

✓ *хреститися, робити хресне знамення; se signer* – в останніх прикладах у французькій мові ми не зустрічали синонімів до наведених слів;

✓ *конфесія, віросповідання; confession* (f), *religion* (f) – знову зустрічаємо асиметрію синонімічних рядів української та французької мов;

✓ *Священик, ієрей, пресвітер; prêtre, curé, ministre du culte, père;*

✓ *єпископство, єпархія; évêché* (m), *diocèse* (m);

✓ *анафема, прокляття; anathème* (m), *malédiction* (f);

✓ *Царство Небесне, Царство Боже, небеса; cieux, royaume des cieux* – у французькій мові переважають імпліцитні назви.

Синоніми, які мають одну чи кілька відмінних сем – *архидиякон – старший диякон*, який служить при митрополиті; *протодиякон* – старший диякон – *archidiacon* (m) – французький термін синонімів не має;

✓ *couvent* (m), *monastère* (m), *communauté* (f), *abbaye* (f) – *монастир, абатство* (це слово позначає саме католицький монастир);

✓ *чернець, аскет, отець, чорноризець; moine, religieux;*

✓ *купол, глава, баня; coupole* (f), *dôme* (m);

✓ *церква, собор, храм; église* (f), *cathédrale* (f);

✓ *кпір, священство; clergé* (m), *église* (f);

Родовидові (ієрархічні) **синоніми** (родове поняття може змінювати видове (але не навпаки) – *гріх – тяжкий гріх; péché* (m) – *péché mortel, péché véniel;*

✓ *піст – Різдва́ний піст – Великий піст; carême* (m) – *Avent* (m) – *Carême* (m). Розглядаючи багатозначність релігійної лексики, ми вже звертали увагу на роль великої літери у позначенні релігійних термінів. А в останньому прикладі велика літера у французькій мові замінює ціле слово ("Великий") української мови.

Термін *chapitre* (m), позначаючи місце, де збирається капітул, має у французькій мові синонімічне слово-сполучення *salle* (f) *capitulaire*.

Важливим засобом синонімічних замінів у структурі релігійного тексту є **перифрази**. За допомогою перифрастичних зворотів передається ставлення автора до того, про кого він говорить (пише). Досить часто перифрази, виступаючи засобом повторної номінації, є емоційно забарвленими. В українських релігійних творах зустрічаємо такі перифрази: *"Царю небесний, Душе истини, що всюди еси і все наповняєш, Скарбе добра і життя Подателю, прийді й вселися в нас..."* (так називають Святого Духа) [2, с. 5]; *"Святі – сіть землі. Вони – сенс буття. Заради них зберігається і сама земля"* [6]; *"Ти, що показав нам світло"; вічне Світло, який дає світло й освячує людину; Сонце Правди; З висоти Сходу; Схід звище; Схід ім'я Йому; Цар Слави; Непереможна воєвода проти зла; Небесна Опікунка християн; люди, які омили гріхи свої у таїнстві хрещення.* Цікаві приклади релігійних перифраз має французька мова: *les enfants adoptés de Dieu, enfants d'Eve exilés, sel de la terre et lumière du monde* (віруючі), *la vallée de larmes* (земне життя), *Pâques fleuries* (le dimanche des Rameaux – Вербна неділя).

Досить поширене явище синонімії й серед **біблеїзмів**: *tous ceux qui prennent le glaive périront par le glaive, qui se sert de l'épée périra par l'épée* – хто взяв меч, від меча й загине, *boire le calice jusqu'à la lie – випити гірку чашу, випити чашу до дна; Vous émissaire* – козел відпущення, козел офірний, офірний цап; *l'enfant prodigue* – блудний син, син марнотратний; *Le fruit défendu* – заборонений плід, яблуко гріхове; та **власних назв**: *Ісус, Син Божий, Спаситель, le Fils de Dieu, Jésus, le Christ, le Saint Seigneur, Богородиця, Матір Божа, la Mère de Dieu, la Sainte Vierge, la Vierge Marie.*

Зазначимо, що поряд із синонімією релігійної лексики зустрічається також явище подвійної чи потрійної і т. д. орфографії (коли одне і те ж слово має декілька варіантів написання), особливо з історичних причин, розповсюджене серед релігійної лексики української мови. Так, слово *Голгофа* має орфографічний варіант *Голгота* (особливо в Західній Україні та у діаспорянському варіа-

ні української мови). Співіснують й орфографічні варіанти деяких розділів перекладу Біблії українською мовою (Євангеліє від Матвія [1] та Євангеліє від Матея [8]).

Має синоніми й мусульманська лексика. Так, для позначення невірних франкомовні мусульмани використовують три слова, які в немусульманському контексті мають відмінні значення: *païen* (m) (*d'une religion qui n'est pas fondée sur l'Ancien Testament, syn. infidèle* – який належить до релігії, не заснованої на Старому Завіті) [10], *impie* (m, f) (*qui marque le mépris de la religion, des croyances religieuses* – той, хто зневажливо ставиться до релігії, релігійних вірувань), *athée* (m) (*personne qui ne croit pas en Dieu, syn. incroyant* – людина, яка не вірить в Бога).

Отже, синонімія релігійної лексики відіграє важливу роль як у релігійних текстах, так і в текстах з інших сфер сучасного життя. Перекладачу важливо максимально знати синонімічні ряди своїх робочих мов, орієнтуватися

у можливих стилістичних, семантичних чи інших відмінностях синонімів різних мов для того, щоб максимально вдало підбирати той чи інший синонім залежно від ситуації перекладу, від оратора та/чи аудиторії, і, звичайно ж, стратегії перекладача, не забуваючи при цьому про важливість і вразливість релігійних почуттів людини та національні і культурні відмінності носіїв різних мов.

1. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. – Ukrainian Bible. United Bible Societies 1991 – 100M-V053.
2. Великий молитовник. – К., 1992.
3. Ігумен Димитрій (Рудюк). Слово в неділю 9-ту після П'ятидесятниці // Православний вісник. – 1999. – № 7–8.
4. Лексика конфесійного стилю // Дивослово. – 2001. – № 1.
5. Молитовник християнської родини. – Червоноград, 1996.
6. Патріарх Філарет. Проповіді. – Ужгород, 1997.
7. Протоієрей Серафим Слобідський. Закон Божий. – К., 2004.
8. Святе Письмо Старого й Нового Завіту. – Ukrainian Bible 63 DC. United Bible Societies 1990 – 55M.
9. Сучасна українська мова / За ред. О.Д. Пономарева. – К., 2001.
10. Le Robert Micro Poche – Montréal, Canada, 1993.

Надійшла до редколегії 24.03.05

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ ТА ПЕРЕКЛАДУ

Л. Черноватий, д-р філол. наук

ТИПОЛОГІЯ ТЕРМІНІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ

Виходячи з результатів власного дослідження проблеми на матеріалі музикознавчої термінології, запропоновано термінологічну типологію, яка ґрунтується на чотирьох ознаках (відсутність фонових знань у свідомості перекладача, наявність міжмовної інтерференції, наявність внутрішньомовної інтерференції, розбіжність принципів побудови терміна в контактуючих мовах) для прогнозування потенційної складності щодо перекладу та засвоєння конкретної термінології. Показано шляхи практичного застосування запропонованої типології. Аргументовано доцільність вклучення музикознавчої термінології до змісту навчання майбутніх перекладачів.

Basing upon the original experimental research into the above-mentioned problem on the material of music terminology, the author suggests a terminological typology based upon four criteria (absence of corresponding background knowledge in an individual's notional system, intralanguage interference, interlanguage interference, divergence in the terminology structure in the contacting languages) to predict the potential difficulties in translating/interpreting of terminology, as well as in its acquisition. The article shows the ways in which the typology may be used for practical purposes. The author also argues for the necessity to include the music segment into the subject-matter of the university-level interpreters/translators' training.

Важливими складовими фахової компетенції майбутніх перекладачів є значний обсяг фонових знань та термінологічних одиниць для позначення відповідних понять. Одним з перспективним напрямів визначення змісту навчання є побудова перекладацьких термінологічних типологій. Попередні дослідження [3], дозволили виділити такі типотворюючі ознаки термінологічних одиниць: відсутність відповідних фонових знань у свідомості перекладача, внаслідок чого він неповністю розуміє зміст тексту і змушений вдаватися до надмірного вживання транскодування або калькування; наявність внутрішньомовної інтерференції, що спричи-

нює змішування омонімічних або схожих за формою іншомовних слів; наявність міжмовної інтерференції, викликані повним або частковим збігом за формою при розбіжності змісту термінів; відмінності принципів побудови терміна або термінологічного словосполучення в іноземній та українській мовах, які унеможливають застосування калькування для їхньої передачі при перекладі.

Виходячи із чинників, перелічених вище, гіпотетичну термінологічну перекладацьку типологію можна подати у вигляді таблиці (див. табл. 1).

Таблиця 1. Гіпотетична термінологічна перекладацька типологія

Тип	Відсутність фонових знань у свідомості перекладача (4)	Наявність міжмовної інтерференції (3)	Наявність внутрішньомовної інтерференції (2)	Розбіжність принципів побудови терміна в контактуючих мовах (1)	Складність для перекладу в умовних одиницях складності
1	-	-	-	-	0
2	-	-	-	+	1
3	-	-	+	-	2
4-5	-	-	+	+	3
4-5	-	+	-	-	3
6-7	-	+	-	+	4
6-7	+	-	-	-	4
8-9	-	+	+	-	5
8-9	+	-	-	+	5
10-11	-	+	+	+	6
10-11	+	-	+	-	6
12-13	+	-	+	+	7
12-13	+	+	-	-	7
14	+	+	-	+	8
15	+	+	+	-	9
16	+	+	+	+	10

Як у будь-якій методичній типології, складність перекладу термінів (і, відповідно, їхнього засвоєння) в ній поступово зростає від першого типу до шістнадцятого. Числа в дужках після кожного параметру, що впливає на рівень складності перекладу відповідного терміна, означають умовні одиниці такої складності. Припустимо, що відсутність фонових знань у свідомості перекладача є найсуттєвішим негативним чинником, а тому присвоїмо йому найбільшу кількість балів (4). Далі, за силою негативного впливу, розмістимо міжмовну інтерференцію, внутрішньомовну інтерференцію та розбіжність принципів побудови терміна в контактуючих мовах, присвоївши їм відповідну кількість балів (3, 2 та 1 бал відповідно).

Таким чином, до першого типу належать терміни, які не зазнають негативного впливу з боку жодного зі згаданих чинників, а отже мають "нуль" у графі умовні одиниці складності перекладу і, відповідно не мають викликати труднощі у майбутніх перекладачів. Найскладнішими ж мають бути терміни 16-го типу (10 умовних одиниць складності), бо тут на перекладача впливають усі чотири джерела негативного впливу.

Ефективна методична типологія має діяти як інструмент прогнозування, тобто наперед визначати складність конкретних термінів для перекладу. Перевіримо функціонування типології на прикладі конкретного масиву термінів.

Матеріалом дослідження були 110 музичних термінів, які розподілялися за 11 категоріями по 7–14 термінів у кожній: **музичні інструменти** (*string, bowed string,*

plucked, keyboard, wind, woodwind, brass, pneumatic, percussion, cither, harp), **танцювальні музичні твори** (*cracovienne, boston, country-dance, tap-dancing, pas-de-deux, passacaglia, czardas, lancer, blezdingele, cabaret songs*), **ритм та метр** (*mordent, turn, grace note, trill, melisma, duplet, triplet, rhythmic figures, mezzo-forte, crescendo, pianissimo, forte, dynamic signs*), **акорди** (*chords, triads, sixth chords, six-four chords, seventh chords, six-five chords, four-three chords, four-two chords, ninth chords, unidecimal chords*), **інтервали** (*perfect unison, octave, fifth, fourth, third, sixth, consonance, dissonance, second, augmented interval, diminished interval*), **стилі музики** (*rock, vanguard rock, glitter rock, Jesus rock, soul rock, surf, fusion, folk rock, space rock, industrial trash, speed metal*), **знаки альтерації і ключі** (*natural, sharp, flat, treble clef, G clef, accidental, Soprano clef, alto clef, mezzo-soprano clef, C clef*), **звукоряд** (*scale, quaver note, semiquaver note, A note, E note, C note, H note, G note, D note, F note*), **лад** (*minor, major, mode, Aeolian, Myxolydian, Locrian, Ionian*), **голоси** (*soprano, coloratura soprano, lyrical soprano, mezzo-soprano, treble, falsetto, contralto, alto, counter tenor, baritone, bass*), **групи музикантів** (*ensemble, duet, trio, quintet, sextet, quartet, septet, octet, nonet, conductor, orchestra*).

Зазначені вище терміни були далі розподілені за типами, відповідно до гіпотетичної методичної типології (див. табл. 1). Результати такого розподілу показані в табл. 2 (зміст типів – див. табл. 1).

Таблиця 2. Розподіл музичних термінів за типами у гіпотетичній термінологічній перекладацькій типології. Умовні позначення (a–d – способи передачі музичних термінів): а) транслітерація; б) транскрибування; с) адаптивне транскрибування; д) калькування з адаптивним транскрибуванням

Тип	Терміни
1	a) pas-de-deux, duet, trio, quintet, sextet, septet, octet, nontet, contralto, bass, pianissimo b) glitter rock, fusion, speed metal, folk rock, space rock, consonance, Jesus rock, industrial trash c) octave, baritone, orchestra, string, harp, czardas, forte, mezzo-soprano, vanguard rock, mezzo-forte, crescendo, cracovienne, falsetto, dissonance d) lyrical soprano, coloratura soprano, soprano clef, alto clef, mezzo soprano clef
2	bowed string, percussion, tap-dancing, cabaret song
3	wind, keyboard, woodwind
4–5	sharp, flat, treble clef, fifth, fourth, A, B, C, D, E, F, G, A major, C flat major, E flat major, F sharp minor, G clef, C clef
4–5	conductor, chord
6–7	sixth-chord, seventh chord, ninth chord, unidecimal chord,
6–7	mordent, blezdingele surf passacaglia, Aeolian, Myxolydian, Locrian
8–9	natural, scale, mode
8–9	melisma, lancer
10–11	brass, cithar, country dance, counter tenor, accidental
10–11	diminished, plucked, augmented, quaver note, semiquaver note
12–13	treble, turn
12–13	
14	perfect unison, grace note, duplet, triplet, triad
15	major and minor third, minor second
16	six-four chord, six-five chord, four-three chord

Таблиця 2 є власне гіпотезою дослідження, прогнозуючи рівень складнощів, які можуть виникнути при перекладі музичних термінів, що містяться в ній. Чим більший номер типу терміна, тим складнішим він має бути для перекладу і засвоєння. Для перевірки цієї гіпотези було проведено експериментальний зріз, який мав форму перекладу українською мовою з англійської спеціально створених 11 блоків, по 2–3 речення в кожному, загальним обсягом 1715 друкованих знаків. До змісту зрізу, за результатами аналізу спеціальної літератури [1; 2; 5-10], нами були включені терміни, що розглядалися вище (див. табл. 2). У зрізі, що провівся у квітні

2005 р. на англійському перекладацькому відділенні факультету іноземних мов Харківського національного університету ім. В. Каразіна, брали участь 31 студент третього курсу віком від 19 до 20 років (28 жінок, 3 чоловіки). Результати зрізу подано в табл. 3.

Загальний рівень правильності передачі музичних термінів склав 46 %, що дозволяє зробити висновок про необхідність включення цього матеріалу до змісту навчання майбутніх перекладачів. Однак нас цікавить не так загальний рівень, як ієрархія такої правильності порівняно з тією, яка прогнозувалася в табл. 2. Порівняємо табл. 2 і 3.

Таблиця 3. Результати перекладу музичних термінів студентами третього курсу українською мовою з англійської

Відсоток правильності перекладу	Терміни
100	String, wind, harp, pas-de-deux, octave, duet, trio, quintet, sextet, septet, octet, nontet, contralto, lyrical soprano, baritone, bass, orchestra, mordent, conductor
91	Keyboard, passacaglia, czardas, surf
82	Bowed string, percussion, tap-dancing, pianissimo, forte, vanguard rock, glitter rock, fusion, mezzo-soprano, sharp, flat
73	Mezzo-forte, crescendo, chord,
64	natural, treble clef
55	Cracovienne, speed metal
46	Fifth, fourth, folk rock, sixth-chord, seventh chord, ninth chord
37	Melisma, seventh chord, space rock, A, B, C, D, E, F, G, coloratura soprano
28	G clef, C clef, A major, C flat major, E flat major, F sharp minor, falsetto, industrial trash, blezdingele,
19	Woodwind
10	Dissonance, diminished
0	Plucked, brass, cithar, country dance, lancer, cabaret song, turn, grace note, duplet, triplet, triad, six-four chord, six-five chord, four-three chord, unidecimal chord, perfect unison, major and minor third, consonance, minor second, augmented, Jesus rock, accidental, soprano clef, alto clef, mezzo soprano clef, quaver note, semiquaver note, scale, mode, Aeolian, Myxolidian, Locrian, treble, counter tenor

Як і прогнозувалося в табл. 3, переклад термінів типів 1–3 загалом не викликав особливих труднощів (за винятком словосполучень *cabaret song* та *woodwind instruments*, терміна *dissonance*, одного танцю [(*cracovienne*), а також майже усіх назв музичних жанрів, що потребували транскрибування – крім *glitter rock* та *fusion*]. Правильність перекладу термінів згаданих типів становить переважно 82–100 %. Помилки стосувалися лише точності транскодування і були пов'язані з відсутністю відповідних фоночних знань, наприклад, вживання **форт* (тут і далі зірочкою показані невдалі варіанти передачі термінів при перекладі) замість *форте*, **п'яніссімо* замість *піаніссімо* або **мезо* замість *мецо*. Інша група термінів цього типу (*glitter rock*, *fusion*) також потребувала транскодування, але ці слова відзначаються меншою частотністю, ніж попередні, а тому деякі студенти спокусилися на буквальный переклад, вживаючи словосполучення **мерехтливий рок* замість *гліттер рок* або **суміш* чи **змішаний* замість *ф'южн*. Близьким до цієї групи термінів є також словосполучення *vanguard rock* (*авангардний рок*), передача якого потребує адаптивного транскодування, чого не усвідомили деякі майбутні перекладачі, застосували просту транслітерацію (**вангард рок*). Проблеми з передачею терміна *folk rock* пояснюються невдалим застосуванням деякими студентами часткового калькування замість повного транскодування, внаслідок чого нормативні терміни *спейс-рок* та *фолк-рок* замінялися ненормативними **космічний рок* та **народний рок*. Інтерференція термінів *folk* та *folklore* спричинила появу варіанта **фольклорний рок*. Назва менш усталеного музичного стилю *industrial trash*, натомість, потребувала вживання транскрибування (*індастріал треш*), однак майбутні перекладачі вдавалися і до звуження (**треш* або **промисловий*), і до додавання (**треш метал*), і до часткового (**промисловий треш*) або повного (**промисловий бруд*) калькування. Схожа тенденція спостерігається і при спробах передачі терміна *speed metal*, який вимагав транскрибування з елементами транслітерації (*спід-метал*). Інтерференція поширенішого терміна *важкий метал* спричинила випадки звуження (**метал*) та заміни (**важкий метал*). Деякі досліджувані експериментували з одночасним вживанням слів обох мов (**speed метал*), інші – застосовували калькування (**швидкісний рок*). Помилково було застосовано і калькування (разом із транскодуванням) назви жанру *Jesus rock* (**християнський* або **божий рок* замість транскрибування *Джізус рок*). Складнощі передачі терміна *cracovienne* пов'язані з незнанням відповідного українського терміна. Внаслідок цього, вибравши прави-

льний спосіб перекладу (транскодування), замість традиційного *краков'як* студенти пропонували такі варіанти як **краків'як*, **краків'ян*, **краків'ян*, **краків'ян*, **краков'яз*.

Передача окремих термінів, що потребують адаптивного транскодування (*mezzo-forte*, *crescendo*), супроводжувалася певними проблемами, оскільки у таких випадках цей прийом має свої особливості, пов'язані з тим, що тут, власне, застосовується транскрибування, але не з англійської, а з італійської мови. Неусвідомлення цієї особливості спричинило появу форм типу **мезо-форте* або навіть **мезо-фот* замість *мецо-форте*, **кресендо* замість *крещендо*, а також **колоритне сопрано*, **колоратура сопрано* та **coloratura* сопрано замість *колоратурного сопрано*. Деякі терміни цих типів виявилися складними з причини невміння вибрати правильний спосіб перекладу або точно визначити межі його застосування. Так, термін *false* вимагав застосування адаптивного транскодування (*фальцет*), однак значна кількість досліджуваних помилково обрала транслітерацію, наслідком чого були варіанти типу **фальцетто* або **фальсетто*. У випадку з терміном *dissonance* студенти вірно вибрали прийом перекладу (транскодування), але помилилися з його видом, застосували адаптивне транскодування (**дисонант*) замість транскрибування.

Аналогічні ознаки притаманні намаганням передати значення англійських термінів типу 2 *percussion* (*ударні інструменти*) та *tap-dancing* (*чечітка*), де переклад вимагав вибору словникового відповідника, проте відсутність загальних знань про типи інструментів та танцювальних стилів у відносно невеликої кількості досліджуваних змусила їх вдатися до транскодування незнайомого терміна (**перкусійні інструменти* та **тап-данс* відповідно). Інше словосполучення другого типу, *bowed string* (*смичкові інструменти*), не дозволяло застосувати транскодування, оскільки другий елемент (*струнний*) був правильно переданий усіма студентами при передачі словосполучення струнних інструменти. Це призвело до намагань вивести значення безпосередньо із суми значень його складових, що іноді виливалося у вживання термінів типу **арфові інструменти*, яке може бути пов'язано з інтерпретацією оригінального словосполучення (*bowed string*) як **струни*, *натягнуті на вигнуту рамку*. Деяко несподіваним є високий рівень (82 %) правильності перекладу таких термінів як *sharp* (*дієз*) та *flat* (*бемоль*), які вимагають чіткого знання словникового відповідника, і значення яких не може бути виведено без нього, що підтверджується і нечисленними випадками вживання буквального перекладу (**гострий* та **гладкий* відповідно) деякими студентами. Високу позицію згаданих термінів у

типології можна пояснити лише наявністю відповідних термінів та фонових знань у свідомості даних студентів. З іншого боку, їхня відсутність стосовно словосполучення *cabaret song*, де вимагався словниковий відповідник (*шансонетка*), спричинила застосування калькування, іноді й із розширенням (**пісня (у стилі) кабаре*). Схожа тенденція спостерігалася при спробах передачі словосполучення третього типу *woodwind instruments*, де майже всі студенти пішли шляхом звуження, переклавши цей термін як **дерев'яні інструменти* замість *дерев'яні духові інструменти*. Це можна пояснити простим незнанням україномовного терміна.

Правильність перекладу термінів типів 4–5 лежить в інтервалі 28–73 %. Таке значне розпорощення пояснюється, передусім, невірним співвіднесенням назв нот з відповідними літерами латинської абетки (A, B, C, D, E, F, G), що спричинило появу помилок в усіх словосполученнях, які містили такі літери (*G clef, C clef, A major, C flat major, E flat major, F sharp minor*). Студенти логічно розмірковували, що літера A відповідає ноті до, тоді як насправді це нота ля. Деяка частина майбутніх перекладачів, що мали проблеми з інтерпретацією нот, зберігали латинські літери і в тексті перекладу, пропонуючи варіанти **ключ C, *C та *ключ G, * G* і навіть **тон G* замість нормативних *ключ до та ключ соль* відповідно або **А-мажор* (замість *ля-мажор*), **С-бемоль мажор* (замість *до-бемоль-мажор*), **Е-бемоль мажор* (замість *мі-бемоль-мажор*), **F мінорний дієз* (замість *фа-дієз мінор*). Правильність перекладу цих термінів лежить в інтервалі 28–37 %. Власне, вважаючи на те, що відсутність фонових знань про принципи позначення нот в англійській мові у свідомості даної групи досліджуваних можна вважати доведеним, перелічені вище терміни (для цієї групи) слід віднести не до 4–5, а до 12–13 типу (див. табл. 2) і тоді одержаний результат збігається з прогнозом методичної типології. Правильність перекладу інших термінів 4–5 типів лежить в інтервалі 46–73 %, що цілком узгоджується з передбаченнями типології. Найлегшим виявився термін *chord* (73 % правильності), більшість студентів (64 %) справилися з перекладом словосполучення *treble clef*, решта невдало застосувала транскодування разом з невірним перекладом (**требл тон* чи **басовий ключ* замість *скрипковий ключ*). Трохи більше проблем (46 % успішності) спостерігалось при перекладі термінів, що позначають інтервали (*fifth, fourth*), де головні труднощі пов'язані з незнанням відповідних українських термінів, внаслідок чого замість кварта і квінти студенти пропонували варіанти **четвірка, *четвертий, *четверта, **4", **4/3* або **п'ятірка, *п'ятий, *п'ята, **5", **5/3* відповідно.

Успішність перекладу термінів типів 6–7 характеризується певними особливостями. З одного боку, студенти, не розуміючи змісту деяких термінів, успішно вдалися до транскодування, що привело до високого відсотка правильності: *mordent* (100 %), *passacaglia* (91 %), *surf* (91 %). З іншого – такий підхід не спрацював у переважної більшості досліджуваних щодо решти термінів. Наприклад, передача назви литовського танцю *blezdingele* вимагала транслітерації (*блездінгеле*), однак значна кількість досліджуваних (72 %) помилково вибрала адаптивне транскодування, пропонуючи варіанти типу **блездінгел* або **блездінгель*. Більше половини студентів (54 %) також мали значні проблеми з назвами акордів, для передачі яких слід чітко знати словникові відпо-

відники, незнання яких спричинило невдалі спроби вживання транскодування разом з калькуванням, внаслідок чого в як відповідник, наприклад, терміна *sixth-chord* з'явилися форми типу **сектакорд, *шість акордів, *шостий корд, *6 хор* замість *сектакорд*. Тотальні невдачі у виборі способу транскодування спостерігалися також при передачі назв ладів, де помилково було вибрано транскрибування (**Еоліан, *Мікодоліан* та **Локріан*) замість адаптивного транскодування (*Еолійський, Мікодолійський* та *Локрійський*) для передачі відповідних англійських термінів (*Aeolian, Mixolydian, Locrian*).

Серед термінів типу 8–9 досить високий показник має лише один знак альтерації (*natural – бекар*) (64 % правильності). Термін *melisma* (37 % правильності) виявився складним для перекладу у зв'язку з тим, що в українській мові він вживається у множині (*мелізми*), бо означає невеликі мелодичні прикраси та їхні умовні позначення [3]. Наслідком такого неусвідомлення було логічне вживання варіанта **мелізма*, який однак у даному випадку є помилковим. В інших випадках спостерігалось загальне для усіх студентів неправильне виведення значення терміна з контексту – вживання **стиль* чи **вид* замість *лад* у випадку з *mode; *нотний стан, *шкала* або **октава* замість *гама* або звукоряд при передачі терміна *scale*. Особливості адаптивного (на французький манер) транскодування терміна *lancer* (*лансьє*) спричинили помилковий вибір досліджуваними транслітерації (**лансер*).

Терміни 10–16 типів, як і прогнозувалося типологією, виявилися найскладнішими для перекладу. Детальний аналіз перекладацьких стратегій студентів при намаганні перекласти такі терміни наведений в інших публікаціях [3].

Таким чином, викладений вище аналіз дозволяє зробити висновок про те, що запропонована перекладацька типологія загалом адекватно прогнозує складність термінів для перекладу та навчання майбутніх перекладачів. Звичайно, важко очікувати, що вона буде діяти як бездоганний вимірювальний інструмент у будь-яких випадках, адже, як впливає з проведеного нами аналізу, в кожному конкретному випадку слід вирішувати питання про наявність необхідних фонових знань та словникових відповідників у свідомості студентів. Доцільно також враховувати інші чинники, такі як частотність терміна, рівень підготовки студентів та ін. З'ясування цих та інших питань, пов'язаних з побудовою методичних типологій, доцільно включити до змісту подальших досліджень. Крім того, результати зрізів, проаналізованих у цій статті, переконливо свідчать про недостатній обсяг фонових знань майбутніх перекладачів у галузі музикознавства, а отже – і про слушність включення цього сегмента загальнолюдської культури до змісту навчання майбутніх перекладачів.

1. Англо-український словник : У 2 т. / Склад М.І. Балла – К., 1996.
2. Великий українсько-англійський словник / Склали Є.Ф. Попов, М.І. Балла. – К., 2001.
3. Черноватий Л.М., Кукуєва Н.О. Джерела труднощів при навчанні майбутніх перекладачів спеціальних термінів (на матеріалі музикознавчої термінології) // Вісн. Сумськ. держ. ун-ту. – 2005. 4. Черноватий Л.М. Особливості навчальних матеріалів для підготовки перекладачів // Вісн. Сумськ. держ. ун-ту. – 2002. – № 4 (37).
5. Юцєвич Ю.Є. Музыка. – Тернопіль, 2003.
6. Longman Dictionary of Contemporary Language. – Harlow, 1995.
7. The Dictionary of Cultural Literacy / Hersch E.D. et al. – Boston; N.-Y., 1998.
8. The Macmillan Visual Desk Reference. – N.-Y., 1993.
9. The Macmillan Visual Dictionary. – N.-Y., 1995.
10. Oxford-Duden Pictorial English Dictionary. – Oxford, 1995.

Надійшла до редколегії 30.03.05

О. Бортничук, канд. філол. наук, Л. Пастушенко, канд. філол. наук

МІЖКУЛЬТУРНІ КОМПОНЕНТИ У ВИВЧЕННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ*Висвітлено роль міжкультурних компонентів у вивченні англійської мови.**The article highlights the role of intercultural aspects in training specialists in English language.*

Упродовж останніх десятиріч роль і місце англійської мови у світі суттєво змінилися під впливом загальної тенденції до глобалізації, яка, незалежно від суб'єктивного ставлення до цього процесу, є об'єктивною реальністю для дедалі більшої кількості країн та народів. Серед інших причин та наслідків глобалізації однією з найважливіших проблем сьогодення є використання міжнародних засобів комунікації для спілкування на різних рівнях і у різних форматах. У зв'язку з цим виникає два питання: по-перше, яка мова або які мови можна використовувати для цих цілей; по-друге, чи відповідає англійська мова потребам міжнародного спілкування і яка саме англійська мова має виконувати цю функцію.

Процес глобалізації змушує переглянути традиційні погляди на національну належність (cultural identity) і долю національної культурної спадщини. Мається на увазі розмивання чітких та усталених кордонів між своїм та чужим, коли чуже стає своїм і навпаки, чому, безумовно, сприяють міграційні світові процеси, засоби масової інформації, розширення сфер впливу монополістичних об'єднань та груп розвинених капіталістичних країн, що здійснюється як економічними методами (наприклад, вкладення капіталу), так й іншими засобами, наприклад, дипломатичними, політичними, військовими тощо.

Важливою проблемою визначення статусу англійської мови є питання про те, чи може ця мова використовуватися як міжнародна у відриві від свого коріння, тобто носіїв цієї мови. Одночасним суттєвим є розуміння, де саме це коріння знаходиться і хто саме є носієм англійської мови. З погляду діячності це, звичайно – Англія й англійці, у плані ж синхронії – це США й американці, оскільки їхній вплив на міжнародне життя значно сильніший. Але наскільки американська англійська є англійською? Водночас виникає також і питання "коректності" мови – якого варіанта – британського чи американського, треба дотримуватися. Особливо гостро це питання постає у зв'язку з навчанням англійської мови в країнах, де спілкування за допомогою цієї мови ще не є дуже поширеним і джерелом англомовної інформації є "неавтентичні" підручники й "автентичні" телепрограми. За умови необхідності вибору підручників перевага надається підручникам британських видавництв, оскільки галузь книговидавництва у Великій Британії має давні традиції, і тому якість британських підручників дуже висока. Характерною ознакою є також їхня кількість, що видається майже надмірною й ускладнює вибір, а також швидкість їх оновлення з урахуванням сучасних методів викладання англійської мови. Що ж стосується художніх фільмів та англомовних телепередач, то серед перших переважають американські, а другі – характеризуються великим розмаїттям і залежать від національної приналежності авторів. На жаль англомовна телепродукція у нашій країні розрахована на широке коло споживачів і супроводжується усним перекладом, що майже не дає можливості почути оригінал і не сприяє підвищенню рівня володіння англійською мовою, або хоча б її розуміння.

Якщо спілкування іншими мовами, як правило, відбувається за участю носія мови як одного з комунікантів, англійська мова на сучасному рівні розвитку її ін-

тернаціонального статусу зазвичай використовується саме як мова міжнаціонального спілкування, що не завжди передбачає включення носія мови як одного з комунікантів. Таким чином, виникає ситуація, за якої англійська мова набуває статусу незалежної від народу, якому вона належить. Вона перетворюється у наднаціональне явище, тобто існує і функціонує у відриві від свого коріння, де б воно не знаходилося. Така ситуація має турбувати і непокоїти носіїв мови, адже мова вже не належить виключно їм, а існує і розвивається автономно. До того ж, носії мови втрачають пріоритет, яким вони раніше пишалися, та відпущення переваги над своїми співрозмовниками лише на тій підставі, що спілкування відбувається їх рідною мовою.

Отже, у сучасному світі існують не тільки кілька територіальних варіантів англійської мови, а й надваріантна міжнародна англійська мова, яка буде розвиватися згідно з міжнародними соціокультурними нормами і прагматичними цілями. Як наслідок, відпадає необхідність поглиблено вивчати зв'язки між культурою, історією та традиціями носіїв мови і власне мовою, бо цей зв'язок поступово зникає. Замість цього виникає необхідність вивчати і застосовувати міжкультурну компетенцію, тобто таку, яка була б відома і зрозуміла людині будь-якої національності, а не тільки англійцю. Звичайно, потрібен час для формування відповідних навичок від надходження міжнародних еквівалентів культурно маркованих сегментів англійської мови.

Навіть за умови набуття людиною, що вивчає англійську мову, усіх необхідних навичок для розуміння змісту отриманої інформації, немає гарантії того, що комуніканти вільно володітимуть також і навичками міжкультурного спілкування. До найважливіших культурно-залежних навичок належать такі:

- ✓ вміння спілкуватися у різних формальних та неформальних ситуаціях, тобто адаптувати засоби передачі інформації до конкретної ситуації;
- ✓ вміння тримати паузу, розуміти ситуацію мовчання і вірно її інтерпретувати;
- ✓ вміння користуватися елементами ненормативної лексики залежно від обставин, теми розмови та статусу комунікантів;
- ✓ вміння обрати тему розмови;
- ✓ вміння користуватися позалінгвальними засобами спілкування, до яких належать, наприклад, зоровий контакт, вибір просторової дистанції, жести, вираз обличчя, рухи, тощо;
- ✓ вміння користуватися інтонаційними моделями відповідно до комунікативної ситуації (висота тону, темп, ритм, швидкість розмови тощо);
- ✓ вміння користуватися правилами переходу розмови до іншого учасника комунікативної ситуації (turn-taking) (яким чином і якими засобами надходять і сприймаються сигнали про перехід розмови від одного комуніканта до іншого);
- ✓ вміння реагувати та отримувати інформації за допомогою різних засобів та відповідно до комунікативної;
- ✓ вміння імпліцитно виражати свій погляд залежно від комунікативної ситуації;

✓ знання особливостей комунікативного акту та вміння адекватно їх сприймати та реагувати.

Таким чином, користувач англійської мови може досягнути високого рівня лінгвістичної компетенції; відсутність навичок міжкультурного спілкування навіть за умов досягнення високого рівня мовленнєвої компетенції може призвести до порушення взаємоприйнятих норм спілкування представників різних культурних спі-

льнот та до непорозуміння і недосягнення мети спілкування. Тому так важливо допомогти користувачам англійської мови опанувати базовими навичками міжкультурного спілкування у міжнародному англомовному середовищі, що сприятиме досягненню ними порозуміння і мети спілкування.

Надійшла до редколегії 17.02.05

Л. Коваленко, канд. філол. наук, Н. Шевченко, канд. філол. наук

РОЛЬ ТА МІСЦЕ КУРСУ "ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВСТВО" В ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ З ІНОЗЕМНИХ МОВ

Лінгвокраїнознавство англомовних країн є "парасолькою", що об'єднує велику кількість дисциплін, таких як географія, демографія, етнографія, історія, суспільствознавство, література та ін. Цей курс досліджує особливі риси історії, культури та суспільства Великої Британії та Сполучених Штатів Америки, концентруючи увагу на вивченні реалій, що є частиною фонових знань середнього британця чи американця. Викладання лінгвокраїнознавства великою мірою спирається на знання, що студенти отримують з інших дисциплін, але водночас курс допомагає студентам засвоїти інші предмети навчального плану. У свою чергу екстралінгвістична інформація, пов'язана з культурою чи історичною специфікою країн, поглиблює лінгвістичну компетенцію студентів. Опитування студентів засвідчує їх великий інтерес до цього курсу. Студенти стверджують, що лінгвокраїнознавство англомовних країн розширює їх світогляд та поліпшує рівень володіння мовою.

British and American studies are a multidisciplinary course related to a multiplicity of subjects including Geography, Demography, Ethnography, History, Social Sciences, Literature and others. It explores distinctive features of British and American society and culture focusing on the culture-specific terms which are part of the background knowledge of an average British person or American. Teaching this course depends to a great extent on the knowledge the students gain from other disciplines, but at the same time it gives the students a deeper insight into many other fields of knowledge of the curriculum. In its turn, the extralinguistic information dealing with the cultural codes increases the students' linguistic competence. The students' opinion polls testify their great interest in the course. The students admit that Area Studies play a great role in widening their world outlook and improving their language skills.

Головною метою курсу "Лінгвокраїнознавство Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії" і "Лінгвокраїнознавство США" є ознайомити студентів з реаліями, які відображають особливості історичного розвитку Британії та США, суспільно-політичної структури американського та британського суспільства, географії та населення, культури, побуту, звичаїв і традицій народів цих країн. Особливе місце серед мовних одиниць посідають перед усім такі, що є частиною так званого культурного тла середнього британця або американця, і знання яких необхідне як для мовного спілкування з носіями мови з цих країн, так і для адекватного розуміння художньої літератури та преси Великої Британії та США. Лінгвістичний аспект дисципліни передбачає розгляд питань, які стосуються формування британського та американського варіантів англійської мови, їх особливостей та розвитку.

Основна мета реалізується шляхом досягнення таких цілей:

- ✓ забезпечення комунікативної компетенції у міжкультурній комунікації;
- ✓ вивчення реалій у нерозривному зв'язку з отриманням студентами екстралінгвістичних, або фонових знань з різних аспектів життя Великої Британії та США;
- ✓ формування у студентів уміння аналізувати англомовні джерела інформації і розпізнавати культурно-специфічну лексику як у письмових текстах, так і в усній мові, й уміння пояснити чи прокоментувати її;
- ✓ формування навичок перекладу культурно-специфічної лексики з англійської мови рідною, а також з рідної мови англійською;
- ✓ засвоєння абревіатур, що часто вживаються в британському та американському варіантах англійської мови;
- ✓ розвиток навичок готувати публічні виступи на теми, передбачені програмою, що є дуже важливим, оскільки розвиває всі чотири мовленнєві вміння.

Уперше курс "Лінгвокраїнознавство англомовних країн" було запроваджено у вигляді окремої дисципліни на факультеті іноземної філології Київського націона-

льного університету імені Тараса Шевченка у вересні 1995 р. З того часу відбувалося його становлення як самостійного предмета, що викладається на гуманітарних факультетах й особливо на факультетах іноземних мов вищих навчальних закладів України. Це спричинило активізацію спілкування викладачів українських вузів з метою обміну досвідом на численних семінарах, школах та конференціях, де в коло проблем, що обговорювалися, входили зміст навчальних програм з цього курсу та методика його викладання. Дискусії точилися також щодо назви предмету (країнознавство чи лінгвокраїнознавство) і навіть щодо доцільності відокремлення лінгвокраїнознавства як самостійного предмета. Досі є ті, хто вважає, що цілком достатньо час від часу залучати матеріали з лінгвокраїнознавчою тематикою у викладання практичного курсу з англійської мови.

Ми спробуємо дослідити місце лінгвокраїнознавства англомовних країн серед інших предметів у навчальних планах підготовки фахівців з іноземних мов, а також розглянути, яким чином вивчення цього курсу спирається на підготовку, яку студенти отримують на заняттях з інших предметів, а також сприяють засвоєнню, закріпленню та активізації знань і навичок з інших дисциплін.

Незаперечною є велика роль лінгвокраїнознавства у поглибленні загальної ерудиції студентів. Цей курс можна порівняти з "парасолькою", під якою знаходяться такі галузі як географія, демографія, етнографія, економіка, соціологія, суспільствознавство, наука, мистецтво, історія, література тощо. Таким чином, цей предмет поряд з удосконаленням володіння студентами англійською мовою робить великий внесок у широку гуманітарну освіту майбутніх фахівців, які хочуть зайняти чільне місце на сучасному ринку праці, та у формування зрілих особистостей, що є одними з цілей університетської освіти. У цьому плані важко переоцінити значення таких, наприклад, тем як "Державний устрій англомовних країн", "Система освіти", "Рівень життя", "Расово-етнічна різноманітність населення", "Видатні люди", "Емансипація жінок та фемінізм" тощо. На практичних заняттях із

зазначених тем студенти мають можливість не тільки вивчати факти, але й спілкуватися, дискутувати, висловлювати власну, інколи спірну думку щодо таких цінностей як соціальна, расова та гендерна рівність та передумови її втілення, національна ідентичність.

За десять років, що минули, ми маємо можливість підвести деякі підсумки, поділитися особистими враженнями та зробити висновки. Досвід викладання курсу "Лінгвокраїнознавство англослов'янських країн" на практичних заняттях та як лекційного курсу в Інституті філології Київського національного університету свідчить про те, що засвоєння студентами певної інформації безпосередньо залежить від їхніх успіхів у вивченні не тільки англійської мови, але й літератури, суспільних та економічних дисциплін.

У свою чергу засвоєння екстралінгвістичної інформації, отримання фонових знань значною мірою допомагає сприйняти інформацію лінгвістичну. Фонові знання членів певної мовної спільноти включають побутові і літературні асоціації, асоціації соціально-економічного та культурно-історичного планів, загальновідомі для даної культурно-мовної спільноти, але не завжди відомі за її межами. Розуміння і засвоєння реалій, культурно-специфічної лексики, стилістичних аспектів її вживання та притаманних їй асоціацій і конотацій можливе, на наш погляд, тільки в межах самостійних курсів з лінгвокраїнознавства. При такому підході часто одна й та сама реалія зустрічається і розглядається протягом курсу декілька разів під час роботи над різними темами, що забезпечує комплексне й усебічне її вивчення.

Можна просто обмежитися словниковим тлумаченням американської аббревіатури WASP (білий протестант англо-саксонського походження), якщо вона зустрінемо випадково в тексті на практичних заняттях з англійської мови. Однак не викликає сумнівів те, що студентам будуть набагато зрозумілішими конотації та асоціації, притаманні цьому слову, після вивчення фактів з історії, пов'язаних з першими британськими протестантськими поселенцями в Америці, з роллю батьків пілігримів (предків теперешніх WASPs) у становленні нації, з тим, що географічно перші поселення британських протестантів розташовувалися на східному, або атлантичному узбережжі США, з гордістю сучасних WASPs за своїх предків. Ця інформація і деякі додаткові факти згадуються при розгляді декількох тем (наприклад, "Географія", "Населення", "Історія", "Освіта", "Державний устрій").

Аналогічним прикладом служить матеріал, пов'язаний із значенням явищ політкоректності в поповненні лексики в таких сферах її вживання як позначення расово-етнічних груп чи малозабезпечених груп населення США. Співвідношення між лексичними одиницями "negroes" – "black people" – "African Americans" або, наприклад, причини появи багатьох евфемізмів, що вживаються замість субстантивованого прикметника the poor (the disadvantaged, the underprivileged, the socially deprived) стають зрозумілішими для студентів після вивчення декількох тем з курсу лінгвокраїнознавства США ("Населення", "Історія", "Чорношкіра Америка", "Рівень життя", "Освіта"). Те ж саме можна сказати про багато інших речей, які засвоюються студентами набагато краще в межах самостійного курсу, що викладається системно, і в якому є тематичний взаємозв'язок та послідовність.

Опанування певним багажем реалій набуває особливого значення для студентів, які навчаються за спеціальністю "Переклад". Розуміння та переклад культурно-специфічної лексики є однією з найголовніших

якісних характеристик, що визначають фаховий рівень перекладача.

Реалії є компонентом фонових знань, необхідних для розуміння іншомовного тексту. Недостатні знання історії країни, найважливіших історичних подій, її найвидатніших політичних та історичних діячів призводить до нерозуміння порівнянь, історичних посилань та алюзій і таке інше, і в решті-решт, до мовної некомпетенції, неправильного перекладу.

Також велику роль тут відіграє розуміння студентами ролі і впливу ситуації і контексту на відповідні значення лексичних одиниць. Необхідним є для студентів наявність хоча б загального уявлення про такі поняття як діахронічний та синхронічний підходи до вивчення мови, конотативні значення, етимологія, евфемізми, роль та вплив інших мов на формування англійської мови і таке ін. Студенти потребують певної теоретичної підготовки, яку вони зазвичай отримують під час вивчення теоретичних курсів з лексикології, стилістики, історії мови, теоретичної граматики тощо, тому природно, на нашу думку, що курс лінгвокраїнознавства доцільно викладати не раніше другого чи третього курсу.

Про доцільність викладання лінгвокраїнознавства як окремої дисципліни свідчать результати багаторазового анонімного опитування студентів, що проводилися як після прослуховування курсу "Лінгвокраїнознавство Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії", так і курсу "Лінгвокраїнознавство США". Студентам, для яких англійська є основною чи другою іноземною мовою, ставили запитання про корисність таких курсів для них як для майбутніх фахівців з іноземних мов, про його зміст, про загальне враження від курсу, про співвідношення нової та вже відомої інформації, про стиль і манеру викладача, про побажання викладачу щодо викладання курсу у майбутньому та його вдосконалення. Вражає те, що схвально відношення до дисципліни висловлює 100 % респондентів. Жоден студент не зазначив, що лінгвокраїнознавство є предметом зайвим чи неактуальним. Переважна більшість студентів відповіла, що дізналася багато нового, що сприяє їх становленню як фахівців. Як побажання щодо вдосконалення викладання курсу поряд з переліком тем, бажаних до вивчення, більшість студентів, що слухали курс лекцій "Лінгвокраїнознавство США" (16 год) та курс "Лінгвокраїнознавство Британії" (36 год) зазначила, що лекцій недостатньо і бажано було б цей курс подовжити. Найцікавішим є те, що хоча студентів запитували лише про фактичне або інформаційне наповнення курсу, багато хто з них (особливо ті, для кого англійська мова не є основною) зізнаються, що курс лінгвокраїнознавства англослов'янських країн відіграє велику роль у вивченні саме англійської мови, тому що поряд з вивченням великого об'єму нової лексики, курс забезпечує корисну практику аудіювання, що позитивно доповнює практичні заняття з англійської мови.

З такою думкою студентів не можна не погодитися. Дійсно, завдяки тому, що лекції та практичні заняття проводяться англійською мовою, студенти мають можливість поліпшити вимову, удосконалити правопис (особливо топонімів). Багато тем дають чудовий матеріал для опрацювання певних граматичних правил (вживання артиклів з географічними назвами, ступені порівняння прикметників, форми однини і множини, субстантивовані прикметники). Ситуація спілкування на заняттях з лінгвокраїнознавства наближена до природної і невимушеної. Студенти занурюються в обговорення проблем, концентруючи увагу на змістовному аспекті теми. Викладач, інколи раптово, як можливо здається студентам, звертає їхню увагу на певні граматичні особливості, що викликає

позитивну емоційну реакцію студентів, про що свідчить десятирічний досвід викладання цього курсу.

За результатами опитування схвальним є також ставлення студентів до письмових проектів (постерів та рефератів), якими вони мають звітувати за самостійну роботу із запропонованих тем. Під час усної презентації цих робіт студенти мають чудову можливість відчути себе в ролі викладача та отримати навички виступу перед аудиторією. На наш погляд, цей факт також під-

тверджує нашу думку щодо доцільності викладання курсу лінгвокраїнознавства не раніше другого курсу.

Усе сказане вище дає нам підстави зробити такі висновки: курс лінгвокраїнознавства англomовних країн повинен викладатися як окрема дисципліна; вона має тісний зв'язок з іншими предметами навчального плану, а також сприяє кращому їх засвоєнню, що є однією з причин її викладання не раніше другого року навчання.

Надійшла до редколегії 22.02.05

Л. Волошинова, канд. філол. наук

РОЗВИТОК НАВИЧОК СПРИЙМАННЯ Й АНАЛІЗУ ЕКРАННОГО ПОВІДОМЛЕННЯ ЯК СКЛАДОВА ФАХОВОЇ МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Висвітлено проблеми використання аудіовізуальних мистецтв у системі спеціальної мовної підготовки майбутніх фахівців у сфері міжнародних відносин, що ґрунтується на дотриманні певних психолого-педагогічних умов (дидактичних, психологічних та організаційно-педагогічних), які були визначені і теоретично обґрунтовані під час науково-дослідної роботи. Поетапне використання аудіовізуальних мистецтв динамічно сприяє зростанню професійної мовної компетенції майбутніх фахівців сфери міжнародних відносин та розвитку їх загальної аудіовізуальної культури.

The article is devoted to the problem of audiovisual arts utilization that is considered as an essential constituent of a special foreign languages studying by the future specialists of international relations. Audiovisual arts utilization in special foreign languages studying of future international relations specialists becomes effective if: foreign language acquirement as an integral part of professional qualification is realized through the considering of language, thinking and culture interdependency and interconnectivity, through the operation with authentic audiovisual documents of different genres; understanding and analysis of images as a cultural code of country. All these factors contribute to the development of skills of audiovisual understanding, perception and analysis of screen message, general audiovisual culture.

Особливої актуальності в умовах активного входження України як незалежної держави до світового співтовариства, у тому числі у сфері політичного, інформаційного, економічного і правового простору, набуває професійна мовна підготовка майбутніх фахівців у системі міжнародних відносин, що зазначено в "Основних напрямках зовнішньої політики України" і "Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу" [8, с. 112]. Стратегічним завданням мовної політики було визначено "створення програм мовної підготовки державних службовців та фахівців, які забезпечують процес інтеграції, розроблення та здійснення комплексу заходів щодо розширення та підвищення якості вивчення мов ЄС у середніх та вищих навчальних закладах" [8, с. 6].

Як засвідчило анкетування, що проводилося Радою Європи у середині 90-х рр., 51 % дорослих (віком 25 років і старше) громадян країн – членів Європейського Союзу не володіють жодною іноземною мовою на рівні посереднього спілкування. Серед молоді 15–24 років таких осіб 29 %, хоча в усіх країнах у школах уже багато років викладається одна або дві іноземні мови [9, с. 117].

Останніми десятиріччями не лише в Україні, а й у багатьох країнах світу зростає розрив між мовними вимогами до випускників системи обов'язкової освіти з боку ринку праці й тими мовленнєвими знаннями, вміннями й навичками, які мали випускники. Саме тому пошук підвищення ефективності та результативності у викладанні іноземних мов є дуже актуальним. Професійна мовна підготовка завжди була і залишається невід'ємною частиною формування висококваліфікованого фахівця у сфері міжнародних відносин, головною метою якої – "забезпечення вільного володіння студентами мовою в ситуаціях професійного спілкування" [2, с. 92].

Успіх сучасного навчального процесу залежить від уміння та здатності викладачів і студентів застосовувати стратегії, що відкривають нові педагогічні можливості, пов'язані із сучасними технологіями, серед яких особливе місце посідають аудіовізуальні засоби навчання. Вони є провідниками аудіовізуальної культури як способу фіксації і трансляції культурної інформації, що "...служить альтернативою, перш за все, нероздільно

пануючій вербально-письмовій комунікації. Нині існує подвоєння культурного середовища, при якому всі досягнення людства, відображені раніше в письмових текстах, одержують аудіовізуальне відтворення (аудіовізуалізація або візуалізація культури)" [5, с. 43].

Перехід до постіндустріального інформаційного суспільства створює сприятливі умови для надання особливого статусу аудіовізуальним засобам як провідникам аудіовізуальної культури (В. Боров, А. Вартанов, О. Коваленко, О. Орлов, В. Розін, О. Федоров), невід'ємною частиною якої є аудіовізуальні мистецтва.

За допомогою мови зорових образів людина стає учасником подій, що відбуваються на іншому кінці світу, аудіовізуальне зображення створює феномен присутності. Аудіовізуальні мистецтва (кіно, телебачення, відео) "...формують особливий тип сприйняття, де сучасне у його просторових маніфестаціях стає найважливішим для людини, а зорові образи починають домінувати серед мов культурного й інформаційного середовища" [7, с. 5]. Таким чином, аудіовізуальні технології вивчення іноземних мов передбачають не тільки використання відповідних технічних засобів, а й можливості впливу аудіовізуальних мистецтв на розвиток естетичних почуттів, творчих здібностей і практичного мислення. Щодня засоби масової комунікації несуть не тільки інформаційну культуру, а й інформаційне безкультур'я, потворність і збочення [4, с. 186]. Ця суперечність не може не впливати на сучасне життя суспільства, тому так важливо розвивати художньо-естетичну культуру, що є основою інформаційної культури і використовувати позитивний потенціал аудіовізуальних мистецтв.

Незалежно від професії аудіовізуальні мистецтва значною мірою сприяють розвитку загальної культури та інтелектуальної розвинутої людини.

Виходячи із загальних вимог формування фахівця вищої освіти як широко освіченої людини і враховуючи фактор взаємозв'язку і взаємозалежності мови, мислення і культури, ми звернулися до жанру ігрового фільму. Він надає простір роботи у двох напрямках: оповідальній формі та абстрактній, якою володіє кінематографічна мова.

Наукові праці, опубліковані останніми роками про співвідношення зображення і пізнання (Е. Еріксон, Ж. Жакіно, Р. Ла Бордері) свідчать, що зображення ніколи не спричиняє гальмування, на відміну від тексту, і використання зображення дозволяє студенту за допомогою викладача перейти від емоцій до процесу мислення, від враження до розуміння [13, с. 88].

Екранна реальність за своєю природою складається із фрагментів зафіксованої дійсності і вимагає від студентів під час перегляду інтенсивно співвідносити ці фрагменти, щоб побудувати своє власне бачення на рівні асоціативних, емоційних і змістовних зв'язків. Ю. Усов писав, що відчуття динаміки взаємозв'язків перцептивних одиниць викликає особливий емоційний стан, на кшталт енергетичного поля, у якому перебуваємо під час перегляду і здатні співвідносити візуальні, слухові, музичні, ритмічні образи і пластичні теми, просторові виміри екранного повідомлення, щоб наблизитися до світосприймання автора, зрозуміти його концепцію світу [10, с. 50].

С. Ейзенштейн писав, що всі види мистецтва прагнуть добитися того, щоб за допомогою різних виразних засобів якнайповніше відтворити реальну дійсність. При цьому він робить висновок, що жодне мистецтво не змогло досягти цієї мети за виключенням кіно, яке єдине спроможне об'єднати в узагальнений образ людину і те, що вона бачить; людину і те, що її оточує; людину і те, що вона збирає навколо себе [11, с. 303].

Ми виходимо з того, що твори аудіовізуальних мистецтв (фільми, телевізійні передачі, відеокліпи та ін.) як просторово-часові оповідання оснований на монтажі, тобто на емоційно-змістовому співвідношенні значущих частин: подій, сцен, епізодів, кадрів та їх композиційних елементів. Творчий процес – це обмін енергією. Носієм цієї енергії може бути аудіовізуальний твір. Матеріалом аудіовізуальних мистецтв є "предметна основа кадру, яка складається з двох типів елементів – пластичного і звукового вигляду об'єкта та пластичної звукової дії" [3, с. 15].

Кадр розглядається нами як одиниця екранного повідомлення. Уперше цю думку висловив Сергій Ейзенштейн у 1929 р. в одній із своїх теоретичних праць "Четвертий вимір у кіно": "Кадр ніколи не стане літерою, а назавжди залишиться багатозначним ієрогліфом" [12, с. 46].

Французькі вчені, які працюють у галузі аудіовізуальних мистецтв (Ж. Жакіно, Р. Ла Бордері, Т. Лансьєн, К. Комт), ретельно вивчають науково-теоретичну спадщину світового майстра кіно, і в основу такого поняття, як читання зображення було покладено розроблені Ейзенштейном принципи. Своє читання кадр одержує лише із порівняння, як і ієрогліф, що набуває специфічного значення, змісту і навіть усного вимовлення тільки залежно від комбінації ізольованого читання. Тому одним із головних напрямів розробленої програми використання аудіовізуальних мистецтв у професійній мовній підготовці майбутніх фахівців з міжнародних відносин стає **виховання і формування культури сприймання екранного повідомлення** як процесу співвідношення значущих частин, коли зміст першого кадру прочитується в момент сприймання другого і у свідомості того, хто сприймає, виникає нове значення, образне узагальнення, а зміст другого кадру прочитується в момент сприймання третього і т. д. Внаслідок цього створюється атмосфера емоційних, асоціативних і змістовних зв'язків, що визначаються самою глядацькою аудиторією.

Проаналізуємо дидактичні можливості кіномистецтва. Розглянемо вид художнього фільму як зафіксованого на плівку художнього твору, створеного за допомогою екранних засобів вираження.

Художній фільм, що представляє ігрове кіно, завжди знаходився у центрі сфери кіномистецтва. Його мета – моделювати на екрані образний світ подій, людей, речей і дати глядачу такі відчуття, щоб він, поринаючи в нього, як у світ реальний, не забував би, що це не життя, а екранна реальність.

Головна специфічна функція художнього фільму – виховання почуттів. Побічні – розважальна, комунікативна, інформативна і пізнавальна. Весь ансамбль функцій розрахований на виховання "розумних емоцій" [1, с. 273], соціальних за наповненням та художніх за характером їх впливу на людину.

Однією з головних рис художнього кінотвору, що впливає на людину, є його сучасність. Матеріалом сучасного кіномистецтва може стати дійсність, віддалена на будь-яку часову дистанцію, процеси, що давно завершилися, але співзвучні сучасності проблематикою, естетичною та етичною цінностями. Виховні можливості цього виду носять об'єктивний характер, що впливає із його природи як мистецтва, що має свої специфічні якості, такі як: поліфункціональність, документальність, динамічність та особлива напруженість мислення, а також образна ємність мови, що передбачає його естетико-виховний потенціал.

Художнє кіно, взагалі, здатне формувати широкий спектр естетичних та духовних потреб і служити своєрідною естетичною школою, що готує до зустрічі з іншими мистецтвами. Ось чому як вид екранного мистецтва воно стало сьогодні одним із головних заходів у системі естетичного виховання.

Будь-який аудіовізуальний документ несе певну інформацію, але для того, щоб ця інформація позитивно впливала на особистість і формувала її, треба враховувати:

- ✓ характер подачі інформації;
- ✓ мету, з якою вона розповсюджується;
- ✓ жанрову належність.

Так, наприклад, документальні та наукові фільми за характером інформації, яку вони представляють, належать до спеціалізованої аудіовізуальної продукції. Такі фільми мають своє коло глядацької аудиторії та останнім часом користуються особливим попитом у дистанційному навчанні. Дидактичні аудіовізуальні твори націлені на те, щоб формувати і навчати. Ця мета є домінуючою у такого типу аудіовізуальної інформації. Художній фільм, як вид аудіовізуального мистецтва, несе ту інформацію, яку представляє художник-кінематографіст. Аналіз форми подачі художньої інформації допомагає подолати традиційне протиріччя між розважальною і виховною функціями кінематографічного твору.

Як вид екранного мистецтва ігрове кіно було і залишається нині одним із головних у системі естетичного виховання. З експериментальних робіт з різноманітними творами аудіовізуальних мистецтв з розвитку аудіовізуального мислення та виховання і формування культури сприймання екранного повідомлення ми вибрали приклад аналітичного розбору фрагмента ігрового фільму "Сірано де Бержерак".

27 грудня 1897 р. в театрі Порт-Сен-Мартен, що у Парижі, ставили п'єсу "Сірано де Бержерак" відомого драматурга Едмона Ростана. Відтоді ця драма у п'яти діях одержала міжнародне і світове визнання. У 1990 р. було створено художній фільм Ж.-П. Рапно, де роль Сірано талановито виконав французький актор театру і кіно Жерар Депардьє. Фільм став, за визнанням критики, вдалою екранізацією літературного твору. Автор сценарію Жан-Клод Кар'єр виважено поставився до тексту оригіналу і зберіг поезію Ростана, відтворивши драму актуально і з позиції сьогодення.

Естетичне кредо кожного фільму – можливість впливу на почуття та емоції. Аудіовізуальні мистецтва надають можливість інтеграції фільму у той чи інший ключовий момент навчання і створюють ідеальні умови для аналізу тих невлесних моментів, що залишаються непоміченими на великому екрані.

Відеоваріант фільму "Сірано де Бержерак" представляє широкі можливості використання як у мовному, так і в загальноестетичному аспектах.

Нами обрано зворушливу сцену фільму, коли Сірано своїми прекрасними віршами про батьківщину Гасконію під звуки чарівної флейти змушує солдат забути про страшний голод:

1-й кадр – загальний план фігури Сірано.

2-й кадр – великий план обличчя Сірано.

3-й кадр – старий солдат, який грає на флейті.

4-й кадр – схилені голови солдат, очі яких – замріяні, багато хто втирає сльози рукавом, дехто – хусткою.

За пропонованою сіткою читання зображення студенти визначили функцію кожного кадру:

1-й кадр – наблизити героя до глядача, показати його особливу велич, підкреслити впевненість у перемозі.

2-й кадр – акцентувати увагу на виразі обличчя, який відображає стан душі, прочитати в очах внутрішній монолог: як повернути впевненість і бадьорість духу своїм солдатам, що вмирають від голоду.

3-й кадр – національні гасконські мелодії у виконанні старого солдата. Звуки музики і вірші Сірано примушують поринути у спогади про рідний край.

4-й кадр – ностальгія краща за відчай, не можна зробити слабким того, хто вмів відчувати.

Формування аудіовізуального мислення будується на емоційно-змістовому співвідношенні вагомих частин фільму – подій, сцен, епізодів, окремих кадрів. Зазначимо, що в читанні запропонованих зображень студенти наблизилися до розуміння специфіки художнього монтажу, коли великий план розглядається як найцінніша спроба передати внутрішній стан героя засобами кіно [6, с. 5]. Стимулююча дидактична функція аудіовізуальних мистецтв реалізується через сприймання й естетичний аналіз екранного образу. З'являється бажання поринути в художню тканину літературного образу героїчної постаті Сірано де Бержерака, створеної Е. Ростаном.

Cyrano, se croise les bras...

Approche, Bertrandou le fifre, ancien berger;

Du double étui de cuir tire l'un de tes fifres,

Souffle, et joue à ce tas de goinfres et de piffres

Ces vieux airs du pays, au doux rythme obsesseur,

Dont chaque note est comme une petite soeur,

Dans lesquels restent pris des sons de voix aimées,

Ces airs dont la lenteur est celle des fumées

Que le hameau natal exhale de ses toits,

Ces airs dont la musique a l'air d'être en patois !...

Le vieux s'assied et prépare son fifre.

Que la flûte, aujourd'hui, guerrière qui s'afflige,

Se souvienné un moment, pendant que sur sa tige

Tes doigts semblent danser un menuet d'oiseau,

Qu'avant d'être d'ébène, elle fut de roseau ;

Que sa chanson l'étonne, et qu'elle y reconnaisse

L'âme de sa rustique et paisible leunesse !...

Le vieux commence à jouer des airs languedociens

Écoutez, les Gascons... Ce n'est plus, sous ses doigts,

Le fifre aigu des camps, c'est la flûte des bois !

Ce n'est plus le sifflet du combat, sous ses lèvres,

C'est le lent galoubet de nos meneurs de chèvres !...

Écoutez... C'est le val, la lande, la forêt,

Le petit pâtre brun sous son rouge béret,

C'est la verte douceur des soirs sur la Dordogne,

Écoutez, les Gascons : c'est toute la Gascogne!

Виходячи з того, що поезія є мистецтвом слова, було поставлено завдання передати літературний образ Гасконі словами оригіналу і перекладу. Складова частина літературного образу – семантика слова, що передає абстрактне поняття і ємність змісту. Складова частина екранного образу – конкретне зображення, що візуально передає внутрішній зміст, думку автора на кількох рівнях пластичної організації кадру, використання окремих планів (загального, середнього, великого) в рухах камери, акторів, їхньої пластики. Матеріалізація думок письменника – в особливому словосполученні. Матеріалізація думок кінематографіста – у динаміці пластичного образу.

Подальший рух аналітичної роботи відбувається у напрямі реалізації креативної функції аудіовізуальних мистецтв, що спонукає висловити своє емоційне враження у формі художнього перекладу тиради Сірано, який відображає свободу сприймання та трактовки образу і залежить від загального культурного рівня та володіння рідною мовою. Для порівняння наведемо приклад перекладу цього уривка справжнім майстром української мови М. Рильським.

Переклад М. Рильського

Сірано

(Схрестивши руки)

Усе ви тільки про їду!

Дударю наш старий, іди-но, Берtrandу,

Добудь свій інструмент із торби шкіряної

І ненажерам цим, що пнуться у герої,

Простеньку пісеньку прабатьківську заграй!

Нехай згадається їм милий, рідний край,

І рідні голоси, і тиша вечорова,

Де пісня ця брентить, як материнська мова!

(Старий сідає і готується грати)

Нехай дуда твоя, як воїн у журбі,

Згадає давній час, що не вернуть тобі,

Хай звуки виринуть з-під пальців, ніби птиці,

Нехай тобі весна далека та присниться,

Коли не флейту ти – сопілку вбогу мав

І очерет сухий піснями оживляв.

Хай молодість саму, сільські невинні роки

Мотив твій воскресить, поважний і широкий!

(Старий починає грати лангедокської мелодії)

Гасконці, слухайте! Не заклик бойовий

Звучить у пісні цій, а голос лісовий!

Це не дзвінка сурма, що нам бентежить душі, –

Це на узгір'ї десь переклики пастуші!

І сам він нині став маленьким пастушком,

Що кози розпустив у лузі, за ліском,

В короткій курточці, у шапочці червоній...

Гасконці, слухайте солодкий спів Гасконі!

Студенти звернули увагу на багатство словникового запасу майстра української поезії М. Рильського, якому вдалося дуже точно передати зміст віршів Е. Ростана і примусити нашу уяву набути руху і поринути в солодкий спів Гасконі, знайти точні лексичні співвідношення у французькій та українській мовах у назвах музичних інструментів: флейта, дуда, сопілка, сурма; передати красу милого, рідного краю, голоси і пісню, що бринить, як материнська мова.

З метою розвитку художньо-творчої діяльності студентів можна поставити такі запитання:

Один із основних прийомів екранного оповідання у цьому епізоді фільму – особливий рух камери. Вона неодноразово відкриває глядачеві панораму по горизонталі у відчинене вікно. Які почуття і мрії вдається розкрити авторам фільму таким прийомом?

Який внутрішній конфлікт переживають герої епізоду і яким чином вирішується він у художній побудові фільму?

Як розкриваються моральні питання любові до рідного краю?

До якого жанру можна віднести цей фільм і чому?

Якими засобами (інтонацією, мімікою, жестами) скористалися б ви, щоб примусити мріяти "ваших солдат" про чарівну Гасконію?

У більшості студентів після такої роботи помічається досить високий рівень розвитку естетичних почуттів, про що свідчить схвильована інтонація декламації тиради Сірано у їх власному виконанні. Голос Сірано змінює силу від найтихішого до найсильнішого, таким чином він намагається поринути у саму глибину душі своїх солдат. Сірано всіма виразними засобами, мімікою, жестами, голосом намагається вплинути на почуття своїх товаришів. Він змінює інтонацію від спокійної і розміреної, коли оспівує природу, до рішучої і наполегливої, коли звертається до бравих гасконців.

Уміння співвідносити окремі кадри кіно-, теле- та відеодокументів у їх змістовому, емоційному, асоціативному планах залежить від художнього й інформаційного досвіду студентів, можливості сприйняти і розуміти взаємозв'язок не тільки першого і другого кадру, але і першого й останнього. Формування навичок аудіовізуального мислення передбачає:

- ✓ вміння інтерпретувати екранне повідомлення і робити розкадровку екранного тексту;
- ✓ вміння співвідносити окремі перцептивні одиниці на емоційному, асоціативному і змістовому рівнях;
- ✓ оволодіння фаховою лексикою шляхом багатократного повторювання тієї самої програми перцептивних дій, що веде до розвитку сприймання і естетичної оцінки екранного повідомлення.

Ефективне використання аудіовізуальних мистецтв у системі спеціальної мовної підготовки майбутніх фахівців у сфері міжнародних відносин ґрунтується на дотриманні певних психолого-педагогічних умов (дидактичних, психологічних та організаційно-педагогічних), які були визначені і теоретично обґрунтовані під час науково-дослідної роботи.

Дидактичними умовами є: відбір аудіовізуальних творів залежно від професійних потреб та інтересів студентів; урахування функцій аудіовізуального твору: ілюстративної, стимулюючої та креативної; використання аудіовізуальних технологій.

Психологічні умови включають: розвиток аудіовізуального мислення, що базується на аналітичному, логічному та асоціативному сприйманні екранного повідомлення; заохочення до перегляду автентичних аудіовізуальних програм у позааудиторний час.

До організаційно-педагогічних умов відносимо дотримання принципу системності, що надає можливість постійного використання різновидових аудіовізуальних мистецтв у системі спеціальної мовної підготовки. Важливою організаційно-педагогічною умовою є формування комунікативно-аналітичних компетенцій: вербальної, паралінгвістичної та екстралінгвістичної.

Таким чином, поетапне використання аудіовізуальних мистецтв динамічно сприяє зростанню професійної мовної компетенції майбутніх фахівців сфери міжнародних відносин та розвитку їх загальної аудіовізуальної культури.

1. *Вьготский Л.С.* Психология искусства. – Минск, 1998.
2. Висока місія. Сторінки історії Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка / За заг. ред. В.В. Скопенка. – К., 1999.
3. *Горпенко В.Г.* Архітектура фільму: Режисерські засоби і способи формування структури екранного середовища: У 5 т. – К., 2000. – Т. 2.
4. *Кудін В.О.* Засоби масової інформації та професійної освіти: філософсько-педагогічний аспект дослідження. – Х., 2002.
5. *Культурология, XX век // Энциклопедия.* – СПб., 1998.
6. *Мартен М.* Язык кино: Пер. с фр. Е.М. Шиммаревой. – М., 1959.
7. *Матвеева Л.В., Анисеева Т.Я., Мочалова Ю.В.* Психология телевизионной коммуникации. – М., 2000.
8. Про Основні напрями зовнішньої політики України: Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 року №3360-XII // Голос України. – 24.07.93.
9. Сучасні технології викладання іноземних мов у професійній підготовці фахівців: 36. наук. ст. – К., 2000.
10. *Усов Ю.Н.* Экранные искусства – новый вид мышления // Искусство и образование: – 2000. – № 3/13.
11. *Эйзенштейн С.М.* Монтаж // Эйзенштейн С.М. Избранные произведения: В 6 т. – М., 1964. – Т. 2.
12. *Эйзенштейн С.М.* Четвертое измерение в кино // С.М. Эйзенштейн Избранные произведения: В 6 т. – М., 1964. – Т. 2.
13. *Les Genres télévisuels dans l'enseignement.* – Paris (France), 1996.

Надійшла до редколегії 25.01.05

М. Грищенко, канд. філол. наук

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ЗА ДОПОМОГОЮ СТРАТЕГІЙ ЗАСВОЄННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Україна у сфері міжнародних відносин на етапі становлення регіонального і міжнародного гравця відчуває актуальність підготовки кваліфікованих кадрів для дипломатичної служби. Найважливішою вимогою для фахівців стає володіння іноземною мовою. Досліджено естетичне виховання майбутніх фахівців сфери міжнародних відносин за допомогою стратегій засвоєння іноземної мови, яке передбачає якісну заміну рівня естетичної культури об'єкта виховання.

Prospective development of Ukraine as an independent international actor requires the corresponding level of diplomatic workers who can meet all the requirements of diplomatic service. One of the numerous requirements concerns fluent knowledge of foreign languages allowing a diplomat to be the most efficient mediator in the varieties of cultures. Aesthetic education through foreign language study familiarizes students of international relations with peculiarities of other cultures reflected by the language. Mastering foreign language learning strategies facilitates self-education thus promoting infinite perfection of a personality.

Україна у сфері міжнародних відносин на етапі становлення як самостійного регіонального і міжнародного гравця відчуває актуальність підготовки кваліфікованих кадрів для дипломатичної служби [9]. Виховання дипломатів – це багатограний процес, що ніколи не зупиняється. Процес виховання майбутніх дипломатів має спиратися на вимоги часу, оскільки його ефективність залежить від того, наскільки збігаються впливи організованої виховної діяльності та об'єктивних умов. Першим із чотирьох етапів процесу виховання є визначення сукупності рис і якостей особистості, які слід сформувати у вихованця [15].

Намагання як дослідників дипломатії, так і колишніх дипломатів вивести щось на зразок "формули Ідеального посла" були марними. Підсумок цим намаганням підбив колишній посол Франції у Сполучених Штатах Франсуа де Лабує: "Ідеальних послів не буває" [9].

Тим не менш, аналіз нормативних актів та інструкцій, якими керуються у своїй діяльності міністерства закордонних справ України, Великої Британії, Сполучених Штатів Америки та Німеччини, дозволяє виокремити певні риси, що мають бути притаманні дипломату для ефективного виконання ним професійних обов'язків.

Наприклад, відповідно до Закону України "Про дипломатичну службу України" дипломатичним працівником є державний службовець, який виконує дипломатичні або консульські функції в Україні чи за кордоном та має відповідний дипломатичний ранг. Дипломатичними працівниками можуть бути громадяни України, які мають відповідну фахову вищу освіту, необхідні професійні та ділові якості й володіють державною та іноземними мовами [10].

Колишній міністр закордонних справ України Анатолій Зленко підкреслює мобільність, універсальність сучасного дипломатичного працівника, та спрямованість його дій на результат [9]. Виконавцем рішень, ухвалених політичними колами, і постачальником інформації для них, який відрізняється всеохоплюючою ґрунтовною ерудицією та готовністю одночасно займатися найрізноманітнішими питаннями в найнезвичніших сферах називає дипломата академік НАН України, професор Леонід Губерський, директор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка [9].

Поряд із цими рисами від дипломата очікують м'якшого таланту, прагматизму, завзятості, витривалості та "самоконтролю, щоб не почати говорити до того, як він продумає, що він власне хоче сказати" [1]. Сучасний дипломат має бути медіатором, посередником між державами, народами й культурами й мати для цього неабиякі комунікативні здібності, що базуються на вільному володінні мовами [3].

Колишній статс-секретар МЗС ФРН Карл-Гюнтер фон Газе зазначав, що функція дипломата полягає в тому, щоб "бути зором, голосом і слухом держави в міжнародних питаннях, бути чутливою антеною і радіостанцією, яка розповсюджує інформацію про політику його держави" [4]. Колишній федеральний міністр закордонних справ Австрії та посол цієї країни у США К. Грубер зазначає, що ціла низка чеснот хорошого посла має один спільний знаменник – це дар спілкування (skill in communication). "Це спілкування особливого характеру, якого треба навчатися, але воно потребує і природних задатків, без яких посол не зможе успішно виконувати свої багатопланові функції" [6].

На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що естетичне виховання засобами іноземних мов виявляється необхідною складовою процесу виховання майбутніх фахівців сфери міжнародних відносин.

Очевидна прагматизація сучасної дипломатичної служби не виключає, а навіть передбачає естетику такої форми діяльності людини. У створенні іміджу держави за кордоном не останню роль відіграє особистість її представників, тобто фахівців сфери міжнародних відносин. Всебічно розвинена особистість є чутливою до краси, гармонії і благородства. І своєю діяльністю вона прагне утверджувати їх. Формуванням таких якостей особистості займається естетичне виховання, яке розуміється як формування в особи здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності [15].

У світлі сучасних вимог до майбутніх фахівців сфери міжнародних відносин важливість вивчення іноземних мов важко переоцінити. Однак іноземна мова служить не тільки засобом спілкування, але і засобом виховання, зокрема естетичного. Проникнення в глибинні структури мови дозволяє залучити вихованців до культури країни досліджуваної мови на рівні не тільки, і не стільки фактичному, скільки емоційному.

Питання естетичного чуття мови у систематичному вигляді незначною мірою висвітлювалося в роботах сучасних психологів, педагогів і лінгвістів. Визначення

почуттів базується на висновках стародавніх філософів: "Почуття – одна з основних форм переживань людиною свого відношення до предметів і явищ дійсності, що відрізняється відносною стійкістю" [14].

Із філософського погляду, почуття, наприклад, трагічні або сентиментальні, самі по собі є предметом вивчення своєрідності психологічних реакцій людини. Статус естетичних почуттів набувають тоді, коли емоційне переживання виявляє себе через творчі мистецтва, який надає йому особливого естетичного виміру, виразності, та структури, що розрахована на створення певного ефекту [16].

Сучасна лінгвістика, педагогіка і психологія оперують поняттям чуття мови. Постає питанням, а що таке чуття мови? Якщо подібне явище існує, то чи можливо його зареєструвати? У статті "Про "чуття мови" радянський психолог Ф. Ібрагімбеков викладає результати психологічного експерименту з виявлення і реєстрації цього феномена людської психіки на матеріалах вивчення російської мови як другої носіями азербайджанської мови. Він зазначає, зокрема, що чуття мови притаманне рідній мові кожної людини незалежно від освіти, що відповідає раніше викладеним поглядам лінгвістів XVIII–XIX ст. Під час розвитку мови й удосконалювання мовних знань поглиблюється, зокрема, чуття мови, а далі, на певному високому рівні пізнання воно перетворюється на чуття літературної мови [12].

Ми розглядаємо естетичне чуття мови як лінгвістичну здатність, під якою розуміється вміння користуватися різними образними мовними засобами для точнішого, яскравішого, образнішого висловлювання власної думки іноземною мовою, при цьому уникаючи безпосереднього звертання до знань про мову в кожній конкретній ситуації. Будучи лінгвістичною, здатністю естетичне чуття мови може і має бути виховане в процесі вивчення іноземної мови, знайомства учнів з іншомовною культурою і сприйняття ними іншомовної свідомості.

Відомо, що людина, яка вже вивчила багато мов, не лише з легкістю опановує нову мову, але й угадує, ще не вивчивши її особливості, завдяки своєму натренованому мовному чуттю [8]. Засвоєння мови дітьми – це не ознайомлення зі словами, не проста закладання їх у пам'ять і не копійоване повторення їх, а ріст мовної здатності з роками і вправами [7]. Цей принцип містить у собі творчий аспект, що найяскравіше виявляється в тому, що ми можемо назвати творчим аспектом користування мовою. Під цим розуміється здатність, властива лише людським істотам, виражати нові думки і розуміти абсолютно нові вираження думки в межах даної мови. Дана мова є продуктом культури даного народу, що кориться законам і принципам, які є єдиними у своєму роді і віддзеркалюють загальні властивості розуму [2].

Однак неможливо поставити людину, що вивчає мову, у ті самі умови, у яких знаходиться дитина, що починає засвоювати рідну мову. Тим не менш, недоліки штучності вивчення мови як іноземної можна суттєво зменшити, якщо створити умови для ефективного засвоєння мовного матеріалу. Нам вдалося досягти певних результатів, ознайомивши студентів різних курсів Інституту міжнародних відносин Київського національного університету зі стратегіями засвоєння іноземної мови.

Під стратегіями засвоєння ми розуміємо кроки, які робить студент, щоб прискорити процес власного навчання. Вони важливі для вивчення іноземної мови, тому що є знаряддями для активної, самостійної участі студентів у процесі вивчення іноземної мови, а це необхідно для розвитку комунікативної компетенції. Характерними рисами стратегій засвоєння мови можна назвати: розви-

ток комунікативної компетенції як мету процесу навчання; цілеспрямованість; нову роль викладача; проблемне спрямування; безпосередню та опосередковану підтримку процесу засвоєння знань; здатність студентів до засвоєння знань; свідомість студентів про наявні та засвоєні стратегії; можливість спостереження за процесом застосування стратегій засвоєння іноземної мови; і, нарешті, гнучкість цих стратегій [5].

Метою процесу навчання іноземної мови вважається розвиток комунікативної компетенції. Під комунікативною компетенцією ми розуміємо поєднання і взаємодію граматичної, соціолінгвістичної, дискурсивної та стратегічної компетенції. Це прагматичне завдання відповідає організаційно-методичній системі розвитку естетичного чуття мови, хоча ми розглядаємо процес розвитку естетичного чуття мови у ширшому плані, намагаючись задовольнити не так прагматичне замовлення, як створити педагогічні умови для всебічного розвитку особистості студента засобами іноземної мови. З цього погляду важливо продемонструвати студентам, що існують різноманітні стратегії засвоєння мови, які стимулюють розвиток комунікативної компетенції в цілому.

Стратегії вивчення іноземної мови можна поділити на певні групи: безпосередні (стратегії запам'ятовування, когнітивні та компенсаційні стратегії) та опосередковані (метакогнітивні, емоційні та соціальні стратегії). Безпосередні стратегії стосуються безпосередньо процесу засвоєння іноземної мови й користування предметом обговорення (у нашому випадку, іноземною мовою). Опосередковані стратегії вносять не прямий, але істотний внесок у процес засвоєння мови, підтримуючи та прискорюючи перехід на автономну стадію з розвиненим естетичним чуттям мови.

Когнітивні стратегії корисні для запам'ятовування і відтворення нової інформації, розвитку граматичної компетенції та акуратності. Під цим терміном ми розуміємо такий рівень володіння іноземною мовою, коли студент опанував лінгвістичний код, тобто семантику, граматику, фонетику, правопис і морфологію. Опанування цих стратегій сприяє розвитку культури мислення, що виявляється й у доборі мовних засобів і способів формування і формулювання думки. Культура мови, зокрема культура мови дипломата, виявляється в бездоганності дотримання орфографічних (вимовних), словотворчих і граматичних норм, у правильності, точності, швидкості добору лексичних одиниць, їхньому комбінуванні за правилами лінгвістичного сполучення. Неточність у наголосі в словах, фразах може відволікати увагу співрозмовника на незвичність форм висловлення, не дозволяючи йому зосередитися на розумінні змісту висловлення думки [11].

Компенсаційні стратегії допомагають студентам заповнювати прогалини в знанні іноземної мови, і тим самим підтримувати комунікацію на належному рівні. Вони є основою для стратегічної компетенції, тобто вміння цілеспрямовано і свідомо вживати такі засоби спілкування як жести або пояснення незнайомого слова іншими словами, щоб компенсувати нестачу знань. Жести та міміка є складовими частинами культури мови і, зокрема, мовленнєвої культури. Жест не має спізнюватися або випереджати думку. Міміка повинна бути помірною, зв'язаною з вираженням думки. Вони потребують вивчення так само як і вербальні засоби спілкування, оскільки можуть як сприяти ефективній комунікації, так і зруйнувати спілкування [11].

Метакогнітивні стратегії допомагають студентам регулювати свої власні пізнавальні здібності, а також сфокусувати, спланувати й оцінити власний прогрес на шляху до досягнення комунікативної компетенції.

Емоційні стратегії сприяють розвитку впевненості в собі й наполегливості, що є необхідними для активного залучення до процесу вивчення мови.

Соціальні стратегії забезпечують емоційніше спілкування, що значно сприяє розвитку соціолінгвістичної компетенції, тобто досягненню певного рівня володіння мовою, коли висловлювання власної думки іноземною мовою адекватно сприймається носіями мови у відповідному соціальному контексті.

Викладач не завжди знаходиться поруч зі своїми студентами, тому рано або пізно їм самостійно доведеться здійснювати комунікацію поза аудиторією. Важливим тут, на нашу думку, є педагогічний підхід, який передбачає, що недостатньо лише розповісти про стратегії засвоєння мови. Ефективність такої вступної промови виявляє себе, коли студенти зрозуміють, що відповідальність за засвоєння знань покладено на них самих. На цьому етапі важливою є особистість викладача, оскільки йому слід поставити перед студентами ціль і переконати їх у необхідності докласти власних зусиль для успішного засвоєння знань.

Традиційно викладачі розглядалися як авторитетні фігури, на яких покладені ролі наставника, інструктора, директора, менеджера, судді, лідера, контролера і навіть лікаря, що має знати як "вилікувати" неосвіченість студентів у тому або іншому питанні. Зміна ролі викладача в сучасному навчальному процесі здається неминучою, а у багатьох викладачів переважають нові функції помічника, консультанта, гіда, радника, координатора, діагноста і співрозмовника.

Знайомство зі стратегіями засвоєння іноземної мови – це проблемно-орієнтоване завдання, оскільки, стратегії є знаряддям для досягнення мети. Вони застосовуються тоді, коли є проблема, яку потрібно вирішити, завдання, що потрібно виконати, або ціль, яку потрібно досягти. Необхідність відповісти на питання "Які стратегії засвоєння іноземної мови (зокрема, англійської) Ви порадите використати у даній ситуації?" розглядалася нами як проблемно-орієнтоване завдання для студентів після вивчення ними системи та призначення стратегій. Наприклад, завдання формулювалося таким чином:

PRESENTING A PAPER: You are a Hungarian chemist in an industrial exchange program in the United States. Your task is to prepare a scientific paper to present orally to a group of your American colleagues. Your paper must be about 45 minutes long and must explain your research in some detail. Your oral English skills are not too good, but you know the technical vocabulary for your field and have a pretty fair grasp of English grammar. You are feeling nervous. Which language learning strategies do you need to use?

За етапами вивчення системи стратегій та розв'язання проблемно-орієнтованих завдань ішов етап тестування студентів з метою виявлення стратегій, якими вони вже користувалися свідомо, чи підсвідомо, базуючись на власному життєвому та мовному досвіді. Так само важливо було надати студентам можливість замислитися над доречністю опанування інших стратегій засвоєння іноземної мови, якими вони ще не користувалися, але які могли б стати у нагоді у процесі навчання.

Естетичне виховання у широкому філософському сенсі передбачає якісну зміну рівня естетичної культури об'єкта виховання, яким може бути як окрема особистість, соціальна група, так і суспільство в цілому. Практично це процес, що триває протягом усього життя людини, при якому усуваються протиріччя в невідповідності між рівнем естетичної культури людства і володінням цією культурою (естетичним досвідом) окремою особистістю в кожний конкретний період її життєдіяльності [13].

Певний естетичний зміст наповнює процеси дійсності через створення умов, що здатні стимулювати естетичне ставлення до предмета або процесу. Естетичне народжується з неестетичного як наслідок духовного перетворення предмета сприйняття і його психічного відображення [13].

У сучасних умовах потрібно виявляти резерви, що пов'язані з наданням самостійності, тобто естетичним самовихованням, поєднання суми знань конкретних наук зі здатністю до розуміння загальнолюдських гуманістичних цінностей духовної культури.

1. Callieres F. The Art of the Diplomacy. – Leicester, 1983. 2. Chomsky Noam. Language and Mind. Enlarged Edition. Massachusetts Institute of Technology, Harcourt Brace Jovanovich. – N.-Y., Chicago, San Francisco, Atlanta, 1972. 3. Foreign and Commonwealth Office, Recruitment Section, Personnel Command, the UK's Official Graduate Careers Website; Vacancy Announcement, United States Department of State. 4. Mueller C. The Role

of Diplomacy in the Modern World. – Cambridge, 1989. 5. Oxford, Rebecca L, Language learning strategies: what every teacher should know. Heinle & Heinle Publishers, a Division of Wadsworth, Inc. – 1989. 6. The Modern Ambassador. The Challenge and the Search. – Washington, 1983. 7. Гумбольдт Вільгельм. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества // Избранные труды по языкознанию. – М., 1984. 8. Гумбольдт Вильгельм. Об изучении языков, или план систематической энциклопедии всеязыков // Язык и философия культуры. – М., 1985. 9. Гуменюк Б.І., Щербань О.В. Сучасна дипломатична служба. – К., 2001. 10. Закон України "Про дипломатичну службу України" // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2002. – № 5. – Ст. 29. 11. Зимня І.А. Лінгвопсихологія мовленнєвої діяльності. – М., 2001. 12. Ибрагимбеков Ф.А. О "чувстве языка". Русский язык в национальной школе. – 1966. – № 3. 13. Левчук Л.Т., Кучерюк Д.Ю., Панченко В.И., Русин М.Ю. Эстетика. – К., 1991. 14. Психология. Словарь / Л.А. Карпенко, под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М., 1990. 15. Степанов О.М., Фицула М.М. Основы психологии и педагогики. – К., 2003. 16. Философия: Энциклопедический словарь / Под ред. А.А. Ивина. – М., 2004.

Надійшла до редколегії 24.02.05

СТОРИНКИ ІСТОРІЇ

Н. Жлуктенко, канд. філол. наук

З АРХІВУ ЮРІЯ ЖЛУКТЕНКА

Частина незавершених проектів професора Ю. Жлуктенка закінчено впродовж років, що минули після його смерті: опубліковані монографія "Українська мова на карті Канади" (К., 1990), наукова біографія "Михайло Якович Калинович" (К., 1991), збірка поетичних перекладів з фризської мови "Над озерами білі вітрила" (К., 1997). Однак серед рукописних матеріалів його архіву заслуговує на увагу розпочата, очевидно, ще в 1960-х рр. (точніше датувати важко) робота над перекладами англійських народних балад про Робіна Гуда. Її Юрій Жлуктенко планував здійснити разом із старшим братом – Василем Олексійовичем Жлуктенком. Серед великої родини Жлуктенків, розсіяної вітрами історії по різних містах та селах, ці двоє братів зберегли найтісніші зв'язки: постійно листувалися, зустрічалися, співпрацювали. Василь Жлуктенко більшу частину життя прожив на Донеччині, у м. Чистякове (тепер Торез). Педагог-словесник за освітою, учитель, а згодом – директор школи, у якій учителював, Василь Жлуктенко під псевдонімом Василь Стрепет у роки довоєнної юності писав вірші та прозу, друкувався у місцевій пресі. Після війни Юрій Жлуктенко заохочував брата повернутися до літературної творчості й запропонував йому працювати разом над перекладами славнозвісних балад. Сам він зацікавився ними раніше, ще під час збирання матеріалу для кандидатської дисертації про дієслівні конструкції в англійській мові. Із характерною для ученого ретельністю він спланував експериментально-пошукову роботу в діахронічному плані – шукав дієслівні конструкції, що його цікавили, і у середньовічних пам'ятках, і у творах свого улюбленого Шекспіра, так само, як у Джозефа Конрада й Сомерсета Моєма. У підготовчих матеріалах до кандидатської дисертації Ю. Жлуктенка, у стареньких зошитах є також виписки з балади про Робіна Гуда та Малого Джона, причому з графіки цього рукописного фрагменту (підкреслень, коментарів на полях) зрозуміло, що молодого дослідника вразили розмаїття та образна експресія поетичної мови давніх текстів.

Звичайно, не лише мовностильове багатство народної англійської поезії визначило інтерес братів Жлуктенків до цього тексту – вони, як і багато інших українських інтелігентів їхнього покоління, були в душі романтиками, і тому героїчний дух стародавніх балад, втілені в них думки про справедливість, бажання свободи, та й гіркувата насмішка й іронія, яких чимало у циклі балад про Робіна Гуда, очевидно захопили їх. Користуючись

записами балад XIV–XVI ст., Юрій робив підрядний переклад, укладав схеми віршування, подекуди наводив транскрипцію, щоб точніше передати мелодіку і ритміку творів. Василь створював віршовані версії, з яких Юрій відбирав, на його думку, найточніші і займався їхнім подальшим редагуванням. Кожний із завершених перекладів трьох балад – "Народження Робіна Гуда", "Робін Гуд і Малий Джон", "Смерть Робіна Гуда" – представлений в архіві кількома версіями. Важко сказати, що саме перервало цю працю, – можливо, поява інших перекладів чи переспівів, що в ті часи автоматично перебивало шанси опублікувати інші варіанти (за тодішньою логікою, вони були непотрібні, якщо вже існувала одна, відцензурована версія), чи якісь життєві обставини. Однак те, що Юрій Жлуктенко зберігав цей рукопис, свідчить, що він хотів до нього повернутися. Думаю, це дозволяє нам оприлюднити здійснений Юрієм та Василем Жлуктенками переклад англійських народних балад про Робіна Гуда й тим самим розширити уявлення перекладачів, перекладознавців та читачів про українську рецепцію давньої англійської поезії. У відборі варіантів для публікації ми керувалися сучасними критеріями оцінки адекватності оригіналу.

НАРОДЖЕННЯ РОБІНА ГУДА

Міцний і дужий Віллі був,
Шляхетна в нього кров.
Та все ж до графа за харчі
Служити він пішов.

А Річард-граф та доньку мав,
Лілей ніжнішу всіх...
І спалахнув святий вогонь
В серцях у молодих.

То в літню ніч було одну
В зеленому гаю,
Стрічав там Віллі, як завжди,
Коханку свою.

"Ти помічаєш, любий мій,
Що одяг мій тісний,
Що я змарніла, і з лиця
Вже зник рум'янець мій.

Коли почує граф старий,
Від кого сина жду,
То вже на голову твою
Накличе він біду.

А ти приходь, вночі приходь
До мене, любий мій,
Бери на руки та неси
Мене у гай хутчій".

День промайнув, й вони вночі
В кімнатці стрілись знов.
В чеканні тут коло вікна
Стоїть його любов.

Червону сукню дорогу
Гаптує місяць їй.
І Віллі руки простяга
Дружині дорогій.

Несе її у темний гай,
Де під шатром ялин
В зеленім рясті народивсь
Їх дивний красень-син.

Минула ніч, і день прийшов,
Гра промінь золотий.
Прокинувся граф, із ліжка встав
Похмурий та сумний.

Гукнув він вірних слуг своїх –
Примчало троє враз.
"Чому не йде дочка моя?
Чи з нею все гаразд?"

Мені приснився сон страшний
(Не дай нам, Боже, зла),
Неначе донечку мою
Морська глибіння взяла.

Якщо ослабла або хтось
Їй віку вкоротив,
Клянусь – повішу вас усіх,
Як тих паршивих псів".

В гаю шукали там і тут,
Аж бачить граф здала –
Лежить дочка в траві густій,
Годує немовля.

На руки граф хлоп'ятко взяв,
Поцілував: "Малюк!
Повісив батька я б твого,
Так матір я люблю!

Живи й рости, як дуб міцний,
Онуком мені будь.
Хай звуть тебе всі – лісовий
Хоробрий Робін Гуд!"

Один співа про рясст, а той
Про жито заведе.
А хто про Гуда заспіва,
Не зна, з'явився де.

Це сталося не в палаці десь,
І не в хоробах, ні!
В гаю зеленім, де цвілі
Лілеї запашні.

РОБІН ГУД І МАЛИЙ ДЖОН

Минув Робін Гуду сімнадцятий рік –
Малий йому Джон зустрівсь.
Хлопчина міцний і верткий, ніби в'юн,
Для всякого діла б згодивсь.

Дарма, що на вигляд був Джон молодий,
А росту сім футів він мав.
Про силу його вся округа гула,
Ім'я його кожен знав.

Зіткнулись вони на вузькім містку,
Де годі удвох розійтись.
Робін всміхнувся: "Ноттингемську чув гру?
Зіграємо? Швидше молись!"

"То ти – боягуз, – засміявся юнак, –
У мене дубець лиш в руках,
А ти вже на луці натяг тетиву
І цілишся, наче хижак!"

"Ні, я не такий, – відповів Робін Гуд
І лука поклав біля ніг. –
Давай на дубцях, щоб у чеснім бою
Ти мужність довести міг".

На березі в хащі й собі Робін Гуд
Дубця молодого зламав,
Ножем обтесав, вийшов кий замашний,
Й зухвальцеві так він сказав:

"Дивись, моя зброя, як креміль, міцна,
То ж, хлопче, домовимось так –
Хто з нас із місточка у воду впаде,
Змагання програв неборак!"

І хлопця ударив дубцем Робін Гуд,
Аж бризнула з тімені кров.
Юнак розлютився, і злі, мов вовки,
Зійшлись вони знову і знов.

І ось в Робін Гуда теж тім'я в крові –
Важка в незнайомця рука!
Ще раз, іще – і вже Робін летить
У воду з хисткого містка.

"То де ж ти тепер?" – зухвалець гукнув,
Й розсплавсь навколо сміх.
"У воді... – відповів йому Робін Гуд,
Несуть мене хвилі стрімкі".

Вхопившись за гілку зелену гнучку,
До берега Робін доплив.
Дістав свій мисливський ріг чарівний
І щосили він протрубив.

І шойно від гір відгукнулась луна,
Вернулася дзвоном з долин,
Аж гурт юнаків у зелених плащах
З'явився як стій перед ним.

"Що сталося тут? – Вільям Стутлу спитав, –
Чом змок ти, мов вовчий хвіст?"
"Бешкетник оцей, – усміхнувся ватаг, –
Зіштовхнув мене геть під міст".

"Ми вирвемо очі йому, і в потік!" –
Взяли вони Джона в кільце.
"Е, ні, відпустіть! – їх спинив Робін Гуд, –
Відважний хлопчина оцей".

Ти, Джоне, не бійся зелених плащів,
Хоробрих людей лісових!
Чотири по двадцять і дев'ять нас є,
І місце твоє серед них!"

Гучний був бенкет тої ночі в гаю,
Там Джона хрестили гуртом.
Оленина смачна парувала в руках,
Її запивали вином.

СМЕРТЬ РОБІНА ГУДА

Колись брели Робін Гуд й Джон Малий,
Де лози росли в низині,
І тоскно мовив Малому Гуд:
"Не радий я й дичині.

Сьогодні навіть не можу стрілять,
У жар щось кидає знов.
В Кирклі в черницях кузина моя, –
Піду, щоб кинула кров".

Звернув на стежку й у славний Кирклі
Один притьмом почвалав
В дорозі ще більш занедужав він,
І ледве-ледве ступав.

Дійшов до брами замку і там
Кільцем чимдуж заgrimів.
Надвечір він, мовчазний, сумний
В гостях у кухні сидів.

І пиво, і мед перед гостем стоять,
Та Гуд спокусу зборов.
Кухню просить свою, щоб вона
Пустила швидше кров.

"Ну що ж, кузене, зарадим тобі!
В отій кімнатці лягай,
Вона чудова, я правду кажу,
Ти плащ свій з плечей скидай.

Взяла за білу руку його,
В келійку ту повела.
Ширнула вену тонким ножом –
Гаряча кров потекла.

Сама за двері майнула мерщій,
І хижо клацнув замок.
Лежить юнак, чує – кров'ю сплива,
Притих і зовсім замовк.

Спромігся встати, добравсь до вікна,
А як спуститися вниз?
Снаги нема, вона кров'ю зійшла,
До ліжка ледве доліз.

І враз згадав про свій ріг-сурму,
Що скрізь йому вірний був.
Приклав його до шорстких губів
І тричі слабо подув.

Та Джон Малий побратима почув,
Хоч ген далеко гуляв.
"Клянуся – ватаг наш ледь-ледь живий,
Так тихо він голос подав!"

Схопив меч, скочив враз на коня
Й в Кирклі чимдуж поспішив.
Пробився крізь варту, в монастирі
Двері й замки потрощив.

В келійці тихо вмирав Робін Гуд.
І став навколішки Джон:
"Молю тебе, друже вірний, скажи,
Що бачу жахливий сон".

Та Робін Гуд тільки прошепотів:
"Чого ти, Джоне, хотів?"
"Спалити вогнем дощенту Кирклі,
Щоб рід чернечий зотлів".

"Не можна, Джоне, не можна так... –
Сказав на те Робін Гуд. –
Не кривдив я ніколи жінок,
Того не робитиму й тут.

Подай мені лук, подай, друже мій,
Стрілу пуцу навмання.
А де впаде вона, вільна, там
Могила буде моя.

Співучий лук мій убоки, а дерен
Під голову й в ноги кладіть,
Могилу каменем, зеленню
Як слід усю обгорніть

Щоб вільно й зручно було в труні
І міцно можна заснуть.
Щоб знали всі – у могилі тій
Хоробрий лежить Робін Гуд".

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ІНОЗЕМНА ФІЛОЛОГІЯ

Випуск 40

Редактор Т. Гуз

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"
Виконавець Д. Ананьївський

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Засновник та видавець – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Свідоцтво Міністерства інформації України про державну реєстрацію засобів масової інформації КІ № 251 від 31.10.97. Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", директор Г.Л. Новікова. Адреса ВПЦ: 01033, Київ, б-р Тараса Шевченка, 14, кімн. 43. ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 234 22 90

Підписано до друку 04.07.06. Формат 60x84^{1/16}. Вид. № 353. Гарнітура Arial. Папір офсетний.
Друк офсетний. Наклад 500. Ум. друк. арк. 10. Зам. № 26-3473.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01033, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43,
☎ (38044) 239 3222; (38044) 239 31 72; (38044) 234 31-28; факс (38044) 234 22 90.
E-mail: vydav_polygraph@univ.kiev.ua
WWW: <http://vpc.univ.kiev.ua>

Свідоцтво внесено до державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02.